

**FRÅN SKARABORG
TILL
EVIGHETEN**

**FRÅN SKARABORG
TILL
EVIGHETEN**

Niklas Schiöler & Karl-Erik Tysk (red.)

Till Arne Zettersten

Boken är tryckt med bidrag från

*Kungl. Patriotiska sällskapet
Grevillis fond*

Skaraborgs Akademi
Sekreterare Karl-Erik Tysk
karlerik.tysk@gmail.com

© Författarna och Skaraborgs Akademi
Omslagsbild: Utsikt mot Vättern (Madelene Sandström)
Tryckt av Solveigs trycker, Skara 2015
ISBN 978-91-974744-4-4

Innehåll

Förord	sid 7
Arne Zettersten	
Nya staden - i grevens tid	9
Sören Häggroth	
Bland borgar och befästningar	17
Maria Küchen	
Att segelflyga – Ålleberg och evigheten	27
Barbro Lennéer-Axelsson	
På färd mellan olika platser	45
Sören Holmberg	
Kungslena – när Svea rike kunde ha blivit danskt	57
Jan Mårtenson	
Den tigande opinionen	67
Bengt Knutsson	
Bronsålderssköldarna på Fröslunda – världsnyhet och etymologisk dörröppnare	77
Per Bergström	
Sommarhemskullen – raderad historia i blåbetong	107
Madelene Sandström	
Med utsikt över Vättern	113
Niklas Schiöler	
Å Lidans vägnar	127
Karl-Erik Tysk	
Jula på halva vägen	143
Författarna	157
Skaraborgs Akademi	161
Hedersskaraborgare	162

Förord

Skaraborgs län finns inte längre. Men minnena lever, liksom de städer, platser, kyrkogårdar och åar som var en del av det. Elva ledamöter i Skaraborgs Akademi låter här något av allt detta växa fram med vida utblickar mot såväl världen som evigheten,

Redaktörerna

ARNE ZETTERSTEN

Nya staden - i grevens tid

Föredrag hållet vid jubileumsutställningens öppnande
8/6 1996

Gamla staden – på andra sidan älven – Vänerns äldsta stad – fick sina stadsprivilegier den 17 juni 1446 och blir om nio dagar 550 år. Nya staden med sitt gamla rådhus är ungefär 320 år.

Jag har kallat mitt lilla 10-minutersföredrag idag för "Nya staden i grevens tid". "I grevens tid" syftar givetvis inte på greve Moltke, som figurerar i världens mest kända Lidköpingshistoria, som utspelades 30 meter bort i den riktningen på en vanlig torgdag som idag. Den fina damen var ute på torget för att köpa äpplen och päron och kommer fram till Johanssons fina produkter – och så frågar hon: "Är detta Greve Moltke?" "Nä", svarar Johansson, "det är Johansson frå Pöttera i Strö."

Nej, det är inte Greve Moltke det gäller nu. Uttrycket "i grevens tid" syftar naturligtvis här på Nya stadens grundläggare, Greve Magnus Gabriel de la Gardie. Men

uttrycket "i grevens tid" betyder också, att man gör något i sista momangen, att man lyckas utföra något, innan det blir för sent. Det var just detta Magnus Gabriel gjorde genom att anlägga Nya staden på 1670-talet, innan den stora reduktionen beslöts på 1680 års riksdag, då adelns privilegier reducerades och Läckö grevskap återgick till Kronan. De la Gardie, som var en av Sveriges största mecenater och välgörare genom tiderna och på sin höjdpunkt ägare till omkring 1 000 stora jordagods i Sverige, slutade reducerad, skuldsatt, olycklig och desillusionerad.

Denne lysande kulturpersonlighet och mångsidiga begåvning byggde upp sin karriär först som drottning Kristinas gunstling, som rikskansler, som universitetskansler och jordadrott och lyckades att planlägga och anlägga Nya staden, just innan reduktionen kom. Det var i grevens tid. Hela hans liv kan ses som ett grekiskt drama. Ett klassiskt grekiskt drama är uppbyggt kring fem akter med en inledningsakt som presenterar de agerande, i detta fall fadern Greve Jacob, Drottning Kristina m.fl.

I andra akten följer komplikationerna – för de la Gardies drama blir det de intriger som byggs upp vid hovet och i förvaltningen mot honom.

I tredje akten skall alltid höjdpunkten ligga – en peri-peti. Det är byggandet av Nya staden som är dramats höjdpunkt eller klimax.

Så följer de handlingar i fjärde akten som leder fram till katastrofen. Det är reduktionen i Sverige från och med 1680. Så till sist i slutakten – katastrofen, förlusten av egendomar, ett liv i elände, jämfört med maktpositionen

och kulturinsatsen tidigare i dramat, detta grekiska Lidköpingsdrama, som vi kan få lov att kalla en lyckosam tragedi.

Magnus Gabriel var en ytterst brådmogen begåvning. Han var född 1622, son till riksrådet och riksmarskalken, greve Jacob de la Gardie och Ebba Brahe. Redan som 12-åring höll han ett tal på latin på Riddarhuset i Stockholm över den döde konung Gustav Adolf i närvaro av riksdag och riksråd. År 1635 – vid 13 års ålder – höll han sitt inträdestal som student på latin vid Uppsala universitet, där han förklarar, mitt under skildringen av landets och universitetets historia, följande: "att leva bland lärda är det högsta liv."

Han levde också som han lärde, eftersom han redan vid 17 års ålder – år 1639 – blev *rector illustris* vid Uppsala universitet. Redan år 1615 hade fadern Jacob de la Gardie erhållit Läckö slott och län som grevskap och därigenom tillåtelsen att anlägga en stad inom grevskapet. År 1651 donerade Drottning Kristina staden Lidköping till grevskapet, som Magnus Gabriel övertog vid faderns död 1652. På riksdagen i Stockholm 1655 återställdes visserligen Lidköping till Kronan men Magnus Gabriel behöll rätten att bygga eller låta bygga en ny stad.

Hela 1650-talet var Magnus Gabriel i otaliga uppdrag inomlands och utomlands som fältherre och diplomat och fr.o.m. 1660 som rikskansler. I början av 1660-talet hände något som inte många känner till men som finns omnämnt i katalogen till utställningen om Den nya staden härinne på Rådhuset. Jag syftar på det faktum, att Mag-

nus Gabriel de la Gardie hade konkreta planer på att anlägga en stad omkring Otterstad kyrka på Kållandsö i stället för Nya staden, där vi nu står. Staden skulle heta Jacobshamn efter fadern Jacob, och Olof Falck, lantmätaren som senare hade stor del i Lidköpings planläggning, uppgjorde stadsplanen för Jacobshamn ute i Otterstad.

Tanken att vi idag lika gärna kunde ha stått i Otterstad och invigt en utställning är hisnande. Tänk om greven hade hållit fast vid tanken om en ny Otterstad. Då hade vi aldrig fått t.ex. Rörstrands porslinsfabrik med världsberömmelse här i Lidköping. Carl-Harry Stålhane, världsberömd keramiker, hade inte kunnat beundras i en utställning som nu öppnats i Gamla museet över sommaren. Den gamla Brottarhallen nere på Kållandsgatan hade aldrig kommit till stånd och Ivar Sjölin hade aldrig tagit silvermedalj i fjäderviktsbrottning fri stil vid olympiaden i London 1948. Framnäs idrottsplats hade aldrig blivit byggd och Tage Sönegård hade aldrig kunnat stöta kula på Framnäs. Mikael Arvidsson hade inte spelat för Villa utan Otterstads bandyklubb och aldrig blivit världsmästare i bandy. Anders Järryd hade aldrig blivit världens bästa dubbelspelare i tennis i det förvisso vackra Otterstad.

En skillnad hade dock funnits, nämligen den att Gamla rådhuset hade haft kortare och enklare väg än när det flyttades från Kållandsö till sin nuvarande plats här på torget. Varifrån kom då vårt gamla rådhus? Tidigare trodde man mest på att rådhuset var ett gammalt lusthus från den s.k. Lusthusholmen på Traneberg, Kållandsö.

Nyare forskning, som inleddes på 70-talet av historikern Göran B. Nilsson, har tydligt påvisat att vårt rådhus inte är detsamma som detta lusthus utan fastmer ett s.k. jakthus eller jaktstolt i den s.k. Tranebergsskogen, till vilket det också finns en karta bevarad, som anger jakthusets läge.

Historikern Margareta Revera har genom sina arkivforskningar kunnat finna tidigare okänt källmaterial bl.a. räkningar för byggnadsmaterial, för 70 tolfte brädor, 4 000 spikar o.s.v. Trots att övre delen av rådhuset brann ner i den stora branden 1960, klarade sig Rättvisans gudinna allra överst. Vi uppfattar alla detta som ett mirakel, som ett tecken på rättvisa och överlevnadskonst för stadens kulturella, folkliga och också arkitektoniska centrum, nämligen Gamla rådhuset.

De la Gardie placerade nämligen jakthuset på en plats som skänker ljuvlig harmoni åt torget och hela Nya staden. Mönstret till den rätlinjiga Nya staden hämtade de la Gardie från rutmönster i barocktidens kontinentala städer, bl.a. från Holland, även om förebilderna gick ända tillbaka till romartidens fyrkantiga kvarter med raka gator. Inom internationell arkitektur kallas detta på engelska för 'grid pattern' – rutmönster eller rutnätverk, som många amerikanska städer också så småningom följde, t.ex. New York, eller rättare sagt Manhattan. Lidköping är en sorts mini-mini-Manhattan. Om New York har Frihetsgudinnan, har vi Rättvisans gudinna, Justitia, som vårt eget speciella översta kännemärke, vår egen symbol för överlevnad mitt bland den ymniga torghandel som sjuder av övermått, överskott och övervikt.

Man undrar ofta hur Magnus Gabriel kunde få tid och resurser att räcka till för alla tusentals multikulturella, kommersiella och politiska engagemang och projekt. Man skall då komma ihåg att han disponerade över en enorm stab, ett eget hovkansli, som på 1670-talet omfattade 222 personer. Denna stab av medarbetare var stor som ett helt ämbetsverk, stor som en modern kommunalförvaltning.

En speciell lockelse för både greven och folket på 1670-talet att uppföra en ny stad var det faktum, att Nya staden fick rättigheten av 10 års skattefrihet, sålunda under hela 1670-talet. Är kanske detta – 10 års skattefrihet – en av de bästa förklaringarna till att Nya staden uppfördes och utvecklades till en betydande hantverkarstad, tillika handels- och sjöfartsstad. Magnus Gabriel fick denna möjlighet till skattefrihet redan på den tiden han stod i gunst hos Drottning Kristina.

I morgon kommer vår tids konung till Lidköping och vi står i god gunst, eftersom han kommer till stadens 550-årsjubileum. Tiden är nu knapp. Om vi också önskar 10 års skattefrihet, måste vi fråga Majestätet i morgon. Tiden är knapp. Det blir i grevens tid. Vivat Lidekopia, urbs clarissima!

Några årtal ur Lidköpings historia

1446 Lidköpings första kända privilegiebrev utfärdat av kung Kristoffer.

1470 Lidköping får rätten att ha torghandel varje lördag.

1553 stor stadsbrand.

1560 Gustav Vasa beordrar borgarna att flytta till Huvudnäs (vid nuvarande Vänersborg), vilket de inte gjorde.
1566 härjades staden och bygden av danskarna. Staden brändes ned av svenska trupper.
1612 dubbelt kungabesök, ett välkommet av Gustav II Adolf, ett ovälkommet av Kristian IV
1615 Läckö grevskap till Jakob De la Gardie.
1651–1655 Lidköping inlemmas i grevskapet.
1652–1681 Magnus Gabriel De la Gardie innehar grevskapet.
1670 får greve Magnus privilegiebrev för Nya staden.
1676 mönstrar Karl XI en brigad av sitt livgarde i Lidköping.
1746 Carl von Linné i staden.
1842 första tidningen i Lidköping. Lidköpings tidning.
1849 brinner Gamla staden.
1856 donerar handlaren Särnmark vattenledning från Råda ås till Särnmarkska pumpen.
1863 får Lidköping bibliotek.
1960 brinner Gamla rådhuset.
1969 bildas nuvarande Lidköpings kommun.
1996 550-årsjubileum. Kungabesök. Vänermuseum invigs.

SÖREN HÄGGROTH

Bland borgar och befästningar

Så länge som människor har bott i Skaraborg har det funnits behov av försvarsanordningar. Dessa var från början primitiva och bestod mestadels av det vi idag kallar fornborgar. Dessa kunde bestå av skyddsvallar av sten eller jord, ofta skapade på högt liggande platser i landskapet. I takt med att formerna för erövring och krigföring blev mer komplicerade utvecklades även befästningsanordningarna, fram till dagens högteknologiska militärförband av typen Såtenäs flygflottilj.

Skaraborg hade i äldre tider ett skyddat läge. Det inramades i väster och öster av Vänern och Vättern samt i norr av det stora skogsområdet Tiveden, med sjöarna Skagen och Unden. I söder försvårade det skogiga Småland en inmarsch i Västergötland.

Skaraborg spelade en viktig roll i medeltidens maktpolitiska spel på riksnivå. Från Skaraborg kom två av de tidiga medeltida kungaätterna, den stenkilska och den erikska. Området var bördigt och det fanns många stormän, som spelade en central roll i rikets styrelse.

Borgen Aranäs är idag kanske mest känd som barn-domshem för Jan Guillous riddare Arn. Guillous berättelse utspelar sig under den senare delen av 1100-talet och början av 1200-talet, en tid då Aranäs inte finns beskrivet i några historiska källor.

Genom sentida utgrävningar vet vi att delar av borgen byggdes i slutet av 1200-talet. Det har också kommit fram att borgen skyddades av två förborgar med vallgravar, och därmed torde Aranäs ha varit svår att inta för en fiende.

Stormans- eller kungaborgen nämns för första gången i Erikskrönikan. Där berättas att marsken Torkil Knutsson disponerade Aranäs i början av 1300-talet. Marsken var under medeltiden en motsvarighet till dagens militära överbefälhavare.

Erikskrönikan återger hur Torkil Knutsson hade bjudit in Magnus Ladulås söner till ett försoningsmöte på Aranäs. Birger hade övertagit kungamakten efter sin far och låg i fejd med sina bröder, hertigarna Erik och Valdemar, om makten. Mötet var lyckat såtillvida att bröderna enades tillfälligt, men det slutade med att Torkil Knutsson fördes till Stockholm och avrättades 1306.

Slutuppgörelsen mellan Magnus Ladulås söner kom åtta år senare, vid Nyköpings gästabud, då kung Birger fängslade sina bröder och därefter lät dem gå under i slot-tets källare.

Det är inte känt när borgen förstördes, men när ärkebiskop Olaus Magnus författade sin Historia om de nordiska länderna (tryckt 1555) låg Aranäs i ruiner. Det är

mycket som tyder på att borgen upphörde som befästningsverk redan i mitten av 1300-talet. Däremot fortsatte Aranäs som jordbruk; därför bör nunnorna i Gudhems kloster, vilka tidvis disponerade Aranäs, ha använt avkastningen från anläggningen för sin egen verksamhet.

En övervuxen kulle på en halvö i Husgärdessjön någon mil öster om Skara rymmer resterna av det för mer än fem hundra år sedan rivna fästet Axvall, då en av Västergötlands viktigaste borgar. Axvall var en av kungamaktens borgar. Med tanke på Västergötlands stora betydelse och inflytande på rikspolitiken under medeltiden är det troligt att borgen tillkom i samband med rikets konsolidering.

Namnet Axvall förekommer i samband med strider mellan Birger Jarls söner. Valdemar avsattes 1275 när Magnus Ladulås blev kung med stöd från Danmark. För detta lovade Magnus ersättning. Då den dröjde tog danskarna till vapen. Under ett fälttåg 1277 befann sig den danske kungen Erik Klipping på Axvall. Troligen fanns det då en borg vid Axvall, som Magnus innehade. Antingen intog kung Erik borgen, eller också hade han fått den som pant för de löften om ersättning som Magnus givit då han blev kung i Sverige.

Axvall förekom senare under medeltiden i en rad konflikter om kungamakten i Sverige. Under striderna mellan Magnus Eriksson och Albrekt av Mecklenburg på 1300-talet växlade borgen innehavare flera gånger. Unionsdrottningen Margareta belägrade och fick borgen då den

var i Albrekts händer år 1389. Margareta lät bygga en befästning i samband med belägringen, den blev troligtvis en förborg till Axvall.

I samband med det svenska upproret mot unionskungen Erik Pommern 1434 belägrades Axvall på nytt. Efter två års belägring överlämnades borgen till de upproriskas svenskarna.

Vid mitten av 1400-talet stred den svenske kungen Karl Knutsson Bonde mot den danska kungen Kristian om unionskronan. Kristian lyckades återupprätta unionen under sin spira. Karl Knutsson återkallades emellertid till tronen år 1464, då han innehade Axvall. Efter ytterligare ett par års strider om kungamakten i Sverige intogs Axvall 1469 av en bondehär, som rev och brände ned borgen.

Axvall byggdes inte upp igen efter 1469, vilket är lite märkligt eftersom unionsstriderna fortsatte ytterligare ett halvsekel. En förklaring härtill kan vara att tyngdpunkten i den svenska försvarsorganisationen hade börjat förskjutas västerut.

Sedan Sverige genom freden i Roskilde år 1658 övertagit Halland och Bohuslän från Danmark ökade behovet av ett starkt försvar västerut ytterligare. Raden av fästningar utmed västkusten – Halmstad, Varberg, Göteborg och Bohus – blev ett skydd också för de inre delarna av västra Sverige.

Efter Axvalls fall kom borgar och befästningar i Skaraborg inte att direkt medverka i krigshandlingar inom Sverige. Det berodde i huvudsak på att Sverige som nation

började konsolideras efter Gustav Vasas krig mot Danmark. Sveriges försvar och krigsaktivitet riktade sig från 1500-talet och framåt utåt, mot andra nationer. Skaraborg kom dock att spela en mycket central roll i det försvarssystem som började byggas i början av 1800-talet, genom uppförandet av Karlsborgs fästning.

Byggandet av Karlsborgs fästning påbörjades 1819. Det skulle ta 90 år att bygga Karlsborgs fästning. Fästningen är en av Sveriges största och mest bevarade fästningar och är delvis ännu i bruk.

Karlsborgs fästning kom till stånd som en konsekvens av det förändrade strategiska läget efter kriget mot Ryssland 1808–09. När Sverige förlorade Finland och Åland blev den långa kuststräckan från Bottenviken till södra Östersjön mer exponerad för krigiska attacker än den tidigare landsgränsen österut. Militären gjorde bedömningen att det inte skulle vara möjligt att förhindra ryska landstigningar inom den långa kuststräckan i öst. Tanken var att en framryckande fiende skulle fördröjas, medan landets huvudstyrka samlades för att djupt inne i landet hejda och slå motståndaren. Som stöd för ett sådant försvar krävdes fästningar i det inre av Sverige. Det är detta som benämns centralförsvars-idén.

Kärnan i den svenska armén utgjordes i början av 1800-talet av indelta soldater utspridda i tusentals små torp över hela landet. Det skulle dröja månader innan denna styrka hunnit mobiliseras och dras samman. Därför var det givet att man i inledningsskedet av ett krig skulle tvingas ge upp en stor del av landet.

Detta var bakgrunden till att planerna på att bygga en stor fästning i det inre av landet tog form. Denna skulle bli en trygg reträttplats för hela nationen. Hit skulle kung, riksdag, guldreserv och riksregalier evakueras sedan huvudstaden fallit. Här skulle väldiga förråd läggas upp och härifrån skulle den svenska armén inleda sin motoffensiv för att driva en anfallande fiende ut ur landet.

Göta kanals byggherre, Baltzar von Platen, förordade att en centralförsvarsfästning skulle anläggas vid Göta kanal. Platsen som von Platen pekade ut var Vanäs udde, där Göta kanal rinner ut i Vättern. Tanken var att kulor och krut, livsmedel och soldater lätt skulle kunna fraktas dit. Kanalen skulle också göras så bred att den svenska skärgårdsflottan skulle kunna dra sig tillbaka hit från Östersjön. Platsen för den nya fästningen låg dessutom i Sveriges kornbod, där bördiga slätter skulle göra det lätt att försörja stora truppmassor.

Det fanns också ledande militärer som förordade ett mer aktivt centralförsvar med ett par mindre stödfästningar som framskjutna baser vid Askersund och Jönköping. Dessa beslutades också men byggdes aldrig, främst av ekonomiska skäl.

Arbetena med fästningen startade på hösten 1819. Man började med sjöfronterna, som bedömdes vara enklast att uppföra. Längs udden löpte en sandås, vilket gjorde att grundmaterialet redan fanns på plats. Denna del av fästningsbygget var klart i mitten av 1830-talet och arbetet med landfronten kunde påbörjas. Samtidigt färdigställdes också Östgötadelen av Göta kanal.

År 1832 inspekterade Karl XIV arbetena på fästningen och han lade då även grundstenen till Götiska valvet, huvudporten in till fästningen. Samtidigt fick fästningen sitt namn, Karlsborg, vilket även blev namnet på orten.

Arbetet med att uppföra fästningen var mest intensivt sommartid. Arbetsstyrkan bestod liksom vid byggandet av Göta kanal av kommenderade indelta soldater, men även av andra. År 1826 organiserades den så kallade Pontonjärkåren, vilken bestod av lösdrivare, vilka blivit dömda till arbete i statens tjänst. Fästningsbygget kunde också få arbetskraft – och extraanslag – genom att det lämpade sig väl för nödhjälpsarbeten. Under det svåra året 1831 fördubblades fästningens byggnadsanslag genom tillskott av nödhjälpsmedel, varvid närmare 2000 extraarbetare tillfördes. Bara i juni detta år utfördes 50 000 dagsverken.

Visserligen stod garnisonskyrkan klar i början av 1830-talet, sjukhuset höll på att byggas och murnings- och förstärkningsarbeten pågick på valv och fästningsvallar. Men fästningsarbetet var långt ifrån avslutat, vilket det enligt planen borde ha varit. Ett olöst problem var länge hur försvaret mot landsidan skulle byggas. Efter studier i andra länder blev lösningen att använda en preussisk (nuvarande Polen) fästning som förebild.

Arbetet med slutvärnet påbörjades 1845 och avslutades med en invigning år 1869. Det 670 meter långa slutvärnet i tegel med tre bastanta torn och genomgående källare är en av världens längsta byggnader.

När merparten av fästningens försvarsanordningar och byggnader stod klara framstod centraförsvarstanken

som otidsenlig. Kommunikationerna hade förbättrats genom tillkomsten av ångbåtar och järnvägar, och kriget hade därmed blivit rörligare. Dessutom hade Stockholms betydelse som nationellt centrum för industri, handel, politik och administration ökat och det blev allt mer uppenbart att en betydande del av rikets försvar måste inriktas på att skydda huvudstaden. I slutet av 1850-talet anslogs resurser för att modernisera och bygga ut befästningarna i Stockholms skärgård, så att den svenska huvudstadens försvarskamp kunde förlängas. Man började mer och mer tala om Karlsborg som en viktig arsenal och förrådsfästning medan dess roll som evakueringsort tonades ned.

I slutet av 1800-talet förbättrades dessutom artilleriet avsevärt. Redan när skyddsvärnet invigdes var det skyddslöst mot elden från de modernaste artilleripjäserna. För att hålla fienden utom skotthåll från det ömtåliga slutvärnet byggdes på 1890-talet de två forten på Vaberget, fem kilometer från samhället.

Även efter det att Karlsborgs fästning förlorat sin försvarsstrategiska betydelse förblev Karlsborg en garnisonssort och under andra världskriget även lagringsplats för den svenska guldreserven. Det är idag inte många soldater som vistas i de lokaler som en gång var tänkta för rikets hela ledning och huvudarmé. Tack vare den fredliga utvecklingen under 1800-talet fick Karlsborgs fästning inte fungera som rikets huvudstad. Men kvar blev ett unikt och intressant byggnadsverk.

Källor:

Stig Hadenius, Torbjörn Nilsson och Gunnar Åselius.
Guide till Sveriges historia. Norstedts förlag 2000.

Claes Theliander. *Det medeltida Västergötland. En arkeologisk guidebok*. Historiska media 2004.

Leif Törnquist. *En historisk reseguide*. Medströms bokförlag 2007

.

MARIA KÜCHEN

Att segelflyga – Alleberg och evigheten

”Segelflyg”, sa en vän, ”handlar för mig om att förundras över hur världen fungerar och ibland få ett litet ögonblick av insikt.” Medan jag senare svävade i ett segelflygplan ovanför västgötaslätten försökte även jag få mina tankar att stiga med uppåtvinden mot något slags visdomens höjder, men de ville inte. Tvärtom drogs de till marken som om gravitationen rådde på även dem och vidare ner i jorden och myllan.

Jag tänkte på guldkragen från forntiden som i början av artonhundratalet återfanns en dryg kilometer från den plats där ett av Sveriges viktigaste segelflygfält skulle anläggas drygt hundra år senare, strax sydöst om Falköping. Halskragen av nästan rent guld har gångjärn i nacken, en låsanordning framtill och väger drygt ett halvt kilo. De tre ringarna i kragen har lindats med guldtråd i filigransteknik och mellan ringarna har etthundrafem millimeterstora figurer infogats: ofattbart omsorgsfullt utmejslade

ansikten och djur. Ingen guldsmed idag, sägs det, kan tekniskt eller konstnärligt överträffa detta arbete vars detaljer helst ska beskådas genom förstoringsglas.

Någonstans i Norden under folkvandringstiden för omkring ettusen femhundra år sedan tillverkades kragen som kan ha använts i kulten kring Oden. Någon gång, på något sätt, gick kragen förlorad – gömdes, stals eller tap-pades och glömdes. I sekler låg den förgäten innan den alltså återfanns i en rasbrant vid en hundra meter hög bergvägg i norra änden av Ålleberg.

Platåberget Ålleberg markerar sin närvaro i Falbygds-slättens jordbrukslandskap på ett dramatiskt sätt. Från Ållebergs västhang spanar jag nu ut över åkrar och gårdar och Falköping en halvmil bort. Sol och skugga löper fram och tillbaka över fälten. Höjden och avståndet krymper världen där nere: långtradare och vindkraftverk, silos och köplador, dungar och dammar, allt tycks plötsligt rym-mas i handflatan.

Det är lätt att föreställa sig att detta en gång uppfatta-des som en helig plats. Vad pågick här uppe för tusentals år sedan? Vilka människor rörde sig i markerna, vilka ri-ter utövades? Något oerhört grymt eller vackert hade folk för sig här, det vill jag tro. Landskapet jag har i ryggen känns laddat med innebörd och närvaro, nästan som om en levande varelse iakttog mig. Ovanför allt välver sig en himmel som kräver respekt. Mellan höga slöjor av cirrus-moln och lågt drivande regnskyar utbreder sig autostra-dor av cumulus som dock enligt en segelflygare just i dag är sorgligt platta. Ska de lova riktigt bra stig så ska de

torna upp sig. På marken blåser det friskt men i luften är det stilla: inte mycket termik, inte mycket till hang.

Framför mig, under mig, på åkern nedanför bergets fot långt bort från segelflygfältet, landar nu till min häpnad ett segelflygplan. I vanliga fall skulle planet där nere i god ordning ha tagit mark på flygfältet några hundra meter bakom mig, men det visar sig att just nu pågår en segelflygläroarutbildning och idag övar man på utelandningar. Ålleberg är centrum för Sveriges segelflyg sedan början av 1940-talet men det finns ingen flygklubb här. Verksamheten drivs i stället av Svenska Segelflygförbundet som har sitt kansli uppe på platån, liksom sin centrala flygskola där landets segelflyglärare och tekniker utbildas.

På en av åkrarna därnere river en jordbruksmaskin upp moln av damm. Ända sedan människor i det som idag är Sverige började bruka jorden under yngre stenålder har Falbygden befolkats av bönder. I åtminstone femtusen femhundra år har traktens människor plogat den kalkrika brunjorden, sått och skördat, tröskat och malt och samlat i lador och plogat och sått på nytt, fött sina barn, begravt sina döda och fött igen. Hundratals megalitgravar från stenåldern finns kvar, vanligast är gånggrifterna. Lämningar av upp till drygt hundra döda har återfunnits i en och samma gånggrift vilket tyder på att de jordkällarliknande gravarna användes under lång tid. På väg österut upp till Ålleberg från Falköpings resecentrum passerade jag den fem tusen år gamla gånggriften Firse sten, delvis utgrävd först i början av tjugoförsta seklet.

Gånggriften vid Firse ligger på en kulle i kanten av ett fält. På platsen fanns under lång tid en av Falköpings avrättningsplatser. Den sista som avrättades där, en kvinna, halshöggs i mitten av artonhundratalet. Detta står på en informationsskylt vid kullen som jag under den dramatiskt växlande himlen försökte fotografera, men det ville inte min telefon. Jag tog bild på bild som allihop syntes i telefonen men bara som miniatyrfönster, de gick inte att öppna.

Jag tog för givet att kameraminnet var fullt, tömde det, fortfarande samma problem. Ett ljud bakom mig fick mig att vända mig om. På grusvägen hade en manshög tromb virvlat upp. Tromben snodde runt med den röda sanden en stund och försvann sen lika fort och jag beslöt mig för att raskt gå min väg. En kvart senare tog jag utan problem en fin bild med mobilen på några maskrosor i dikeskan-ten. Av allt detta drog jag några slutsatser. För det första: Det var något fel på min mobilkamera. För det andra: Jag hade ovanligt nog just sett en tromb. För det tredje: Män-niskan skapar hela tiden mönster och mening i händelser och är bra på att suggerera både sig själv och andra och vissa platser är extra suggestiva. Ålleberg är en sådan plats.

Segelflygarna på Ålleberg utelandar naturligtvis inte i böndernas gröda hur som helst. Marken de lånar för sina utelandningsövningar tillhör skärmflyget, en ung väx-ande sport som också behöver termik och uppvindar. Även skärmflyget har ett av sina viktigaste svenska fästen på Ålleberg. Medan jag sitter på västhanget och filosofe-rar dyker en flock skärmflygare upp som har laddat upp

med gott om snus denna dag eftersom de hoppas på distansflyg. De kontrollerar sina instrument, radio, vario-meter, höjdmätare, gps och fartmätare, hjälpmedel som även en skärmflygare behöver. Medan de vecklar ut sina prasslande skärmar som genast fylls av frisk västvind hörs bortifrån segelflygfältet motorljudet från ett accelererande bogserplan.

Den första skärmflygaren lättar från marken. Elegant skjuter han ifrån med fötterna och lyfter. Jag håller andan när han ger sig ut över stupet. Nu flyger han, herregud. Han stiger. Ljudlöst börjar han kurva ovanför slätten. Ännu en skärmpilot följer honom. Snart cirklar fyra människor som örnar där uppe i perfekt tystnad.

Samtidigt ovanför björkarna österut ser jag bogserplanet stiga med ett segelflygplan i släptåg. När linan så småningom några kilometer bort lösgörs från planet och även segelflygplanet börjar kurva ljudlöst över Falköping, min födelsestad, blir det för mycket för mig. Jag gråter strida tårar.

Anekdotisk bevisföring – inne i Falköping frågade jag några personer vad de tyckte – antyder att termikflyget är uppskattat i bygden. Liksom jordbruket tillhör segelflyget de verksamheter som sedan lång tid ”bygger Falköpings varumärke”, som om kommuner vore varumärken. I själva verket, det hörs på ordet, är kommunen en plats där människor kommer samman. Kommunala angelägenheter är gemensamma. Folk ska ha vatten i kranarna. Skolorna måste fungera. Gånggrifter, segelflyg och annat fint som finns på orden behöver tillbörlig uppmärksamhet så att turister lockas till kommunen och spenderar

pengar. Gånggriftsturismen har dock en baksida. I åtminstone en småhusträdgård i Falköpingstrakten finns rester av en stenåldersgrav vilket gör att husägaren till varje pris vill förbli inkognito, "dra inte hit folk!", och några av traktens jordbrukare har besvärats av att få sin gröda nertrampad eftersom de har en gånggrift mitt i åkern.

Tekniker och redskap har förändrats – från stenålderns flintskäror och polerade yxor som fortfarande då och då dyker upp vid dikesgrävningar, via järnålderssmide och medeltida redskap till skördetröskor, traktorer och dagens datorstyrda gödselspridare och höbalspressar – men människan har alltid böjts ner mot jorden. Samtidigt, alltid, helt säkert, redan vid tiden för de första stenåldersgryningarna över Falbygdsslätten, fanns stunder när hon rätade på sin värkande rygg, vände blicken uppåt och hisnade. Skyarnas vidder och stjärnornas: sträckte hon sig mot detta ändlösa, längtade, drömde? Kanske. Kanske å andra sidan inte. Gissningsvis hade hon oftast saker att göra som med omedelbar verkan tvingade hennes blick tillbaka ner i myllan. I början av 1820-talet, exempelvis, sökte alltså en bondson och en före detta soldat i Ållebergs norra rasbranter efter lämplig flat sten till en ugnshäll. När de såg guldet glimma trodde de först att det var mässing.

Hundrafyrtio år senare föddes jag på Falköpings lasarett, i en tid och ett land som blänkte av optimism och växande välstånd. Vi bodde i en nybyggd lägenhet på Odengatan. Familjen hade en Saab 96 och en halvautomatisk tvättmaskin. Utanför mitt barnkammarfönster revs

gamla förfallna hus för att ersättas av något föregivet bättre. Golv rasade och väggar föll samman med dån och larm i väldiga moln av damm, det hela andades kraft och rörelse och ändring och jag tyckte om det. Som fyraåring stod jag och tittande på spektaklet, pekade på en av byggmaskinerna och sa till min pappa: "Häst". Han svarade: "Nej, det är en grävsropa." Jag framhärdade: "Fasket häst".

Jag hävdade även envetet att flygplan fasket var mycket små. Det såg man ju! Varje gång ett segelflygplan från Ålleberg passerade över himlen – det hände ganska ofta – påpekade jag att det inte var större än en fågel. Min far, en rationell sort, insåg att det skulle vara en bra idé att visa mig hur stora flygplan fasket var i verkligheten genom att ta mig upp på Ållebergsplatån där segelflygplanen kunde beskådas på nära håll.

När jag ett halvsekel senare återser segelflyget på Ålleberg är det mitt första ordentliga besök i Falköpingstrakten sedan jag flyttade därifrån i femårsåldern. På tåget bestämde jag mig för att fotvandra från Falköpings järnvägsstation genom centrum, ut ur staden och upp på berget. Idén kan uppfattas som bisarr, förstod jag när jag frågade ordsbor om vägen, men jag hade mina skäl.

Under mina första kilometer till fots genom staden sjönk jag gång på gång igenom olika slukhål ner i förflutna tid. Till skillnad från många andra svenska städer slapp Falköping trots allt lindrigt undan i sextiotalets rivningsvågor och jag kände fullständigt igen mig. Tvåvåningslängorna i trä i centrum, luftiga trädgårdar med äp-

pelträd i blom, Köttorget, Trätorget, gånggriften i Planteringsförbundets park och stenmuren längs en sluttande gata vars namn jag inte minns, en mur som blev allt högre och högre: som liten kom jag lätt upp på den i dess låga ände. När jag sedan hade gått balansgång längs hela muren var det så långt mellan mig och marken att jag inte vågade titta ner. Nu i skrivande stund önskar jag att jag som barn ”stod där på muren och längtade efter att ta sats och flyga”, det skulle låta bra, men det gjorde jag inte. Förnöjd balanserade jag i stället hela långa vägen tillbaka till den låga änden.

Muren kommer att finnas kvar i Falköping när jag är borta, gånggrifterna också. Segelflyget? Jag hoppas och tror det. Segelflygplan är magiska. De använder atmosfären utan att påverka den, bärs av luften utan att tära. Segelflyg kommer förstås med risker men miljöhot är inte en av dem.

De senaste åren har segelflyget i Sverige i snitt drabbats av en dödsolycka vart tredje år. ”Det är farligare att åka bil” påpekar en pilot helt korrekt, och ändå: vid flygfältet på platån sitter jag så småningom med en flock flygare, tjuvläser lite i ett vaxdukshäfte med etiketten: ”Daglig erfarenhetsliggare” och begriper hur snett det kan gå. Samtidigt som det knastrar till i radion på bordet framför mig och piloten i ett av bogserplanen korthugget meddelar: ”final” – för att uttrycka det mer omständligt är han på väg att landa – inser jag att händelserapportering är att jämföra med en litterär genre.

Som i isländska sagor konstateras allting lakoniskt. Det är gamla noteringar. I koncentrat blir incidentrapporterna

överväldigande läsning men det tunna häftet dokumenterar sammanlagt decennier av flygning. Oftast går allting bra. Bogserplanet kommer nu inbrummande från norr, landar femtio meter ifrån mig och svänger in intill campingbordet där jag sitter. Piloten parkerar ungefär som när man parkerar bilen, hoppar ut och konstaterar att några meter bogserlina hänger utanför i aktern. Det är meningen att linan likt en dammsugarsladd automatiskt ska rulla in helt och hållet i flygmaskinen när segelflygplanet har kopplats loss, men den har slagit knut på sig. Inuti mitt huvud ser jag redan en notering à la Snorre Sturlason i erfarenhetsloggaren: "Händelse: knut på bogserlinan. Åtgärd: knöt upp den."

En av flygarna på marken tar radiomikrofonen. Han inleder sin kommunikation med ett plan någonstans uppe i luften genom att presentera sig. "Ålleberg" säger han i radion. Det sympatiska gänget piloter kring campingbordet med radio, erfarenhetsloggare, tidlogg, luft-rumskartor, kaffetermos och en påse wienerbröd utgör Ållebergs flygfälts avspända markkontroll. När markkontrollen har presenterat sig över radion anger han vilket flygplan han anropar: "Yngve Ludvig."

"Ålleberg, Yngve Ludvig, position och höjd?" säger han närmare bestämt. Piloten i flygplanet Yngve Ludvig svarar: "Yngve Ludvig, Ålleberg, femhundra meter." "Ålleberg, Yngve Ludvig, landningsstället ute?" "Stället ute och låst."

Ovanför våra huvuden, tyst som en rovfågel, kommer Yngve Ludvig in för landning. Ljudlösheten skapar en be-
dräglig känsla av stillhet. Först när planet med uppfällda

luftbromsar närmar sig marken inser jag hur rasande fort det går.

Jag blir förvirrad. Hänförd såg jag flera gånger detta som liten: segelflygplan som svävade och cirklade, steg och sjönk, startade, landade. Det är enbart därför jag är här nu, men inget slukhål till det förflutna öppnar sig. Dörren till dåtiden är låst och förseglad. I stället drar ett stråk av sorg genom hjärtat. Efter ett halvt sekel är jag tillbaka på det gräsbevuxna flygfält där min pappa en gång visade mig att flygplan fasket är stora och det hade jag velat berätta för honom.

Det hade också varit roligt att ha pappa med sig bland rariteterna i Segelflygmuseets hangar. Museet, det enda i sitt slag i Sverige, är egentligen stängt för säsongen och en säregnet intim känsla uppstår i tystnaden och dunklet bland de ömtåliga flygplanskropparna där jag har fått förtroendet att röra mig på egen hand. Vinden skallrar i hangarväggarna. Strimmor av solljus faller in genom gliporna som i en hölada och jag tänker att dessa flygplan har bärgats vid ett slags tidsslätter. De ideellt hårt arbetande veteraner som håller liv i museet har slagit tidens äng, tänker jag och säger sedan åt mig själv att sluta göra poesi av allting och bara se och lära.

Före kriget, under 1920- och -30-talet, var Wasserkuppe i tyska Rhönbergen den första samlingsplatsen för glid- och segelflygning. Där hölls tävlingar och plan utvecklades. Svenskar som besökte Wasserkuppe inspirerades att etablera segelflyget i Sverige och samma år som andra världskriget bröt ut utsågs Ålleberg till nationellt

segelflygcentrum. Två år senare drog verksamheten igång och den pågår dagligen än.

Det klassiska segelflygplanet Bergfalke är symtomatiskt nog tyskt. I mitten av femtiotalet kom den första Bergfalken till Ålleberg. En rysning rinner längs ryggraden när jag längst in i museihangaren upptäcker en Bergfalke II som jag känner igen. Just denna Bergfalke av trä och stål såg jag som barn. Den stod på marken medan andra plan var uppe och flög. Jag kommer ihåg det med hela kroppen.

Man får inte röra vid museiplanen. Med nöd och näppe motstår jag impulsen att smeka med handen längs Bergfalkes sida. Det finns möjlighet till dubbelkommando, ett framsäte för eleven och ett baksäte för läraren. Vid 1960-talets början var detta något tämligen nytt. Tidigare hade alla plan haft enkelkommando, segelflygselever hade ensamma flugit dem och instruerats från marken. Till att börja med flög man dessutom helt utan instrument och fortfarande är det viktigt för en segelflygare att visuellt kunna avgöra höjd, hastighet och vinklar. Övning utan fart- och höjdmätare tillhör segelflygarnas förkovran och med tiden blir en segelflygare bra på att hitta höjdreferenser. När hon exempelvis ser benen på korna som betar på Ållebergsplatån, då vet hon att hon är nere på trehundra meter.

Den milsvida utsikten från Ållebergsplatån ha inneburit trygghet för människorna som kanske höll till här uppe under folkvandringstiden, vilka de än var, vad de än hade för sig. Ingen skara erövrare kunde närma sig berget utan att upptäckas dagar i förväg. Någonting måste ha pågått

här, på den här platsen där naturkrafterna lyfter människan och låter henne flyga, men vad? Någon härskade över berget, så vill jag att det ska ha varit, men tillhörde guldkragen i rasbranten en prästinna eller en värdslog drottning och var det på den tiden någon skillnad mellan det ena och det andra? Jag vet inte. Frågorna hölls i dimma.

Från Falköpings centrum följde jag cykelvägen mot Ålleberg som löper mellan väg 47 och fält med böljande gräs och guldgul raps. Till höger om mig, i nuet, dundrade långträdare och bilar och shoppinggladorna i Falköpings ytterområden tornade upp sig. Till vänster i tidlösheten teg fälten stilla. Så småningom, i höjd med Ica Maxi, vände jag ryggen åt nuet och allt blev fält.

Medan berget tycktes resa sig upp ur marken framför mig närmade jag mig Firse sten, stannade för att fotografera, upptäckte att mobilkameran hade slutat fungera och såg en tromb. Berget fortsatte växa. Himlen välvde sig och hävde. Vid Ållebergs fot började en brant stig. Så småningom ledde den mig längs en fuktig grönskande skug-gig sänka.

"Ålle-" i Ålleberg betyder "sänka", inhämtade jag genom att läsa på ännu en skylt. Det gick inte att inte tänka "vulva". "Det här är en gudinnas vulva", utbrast jag högt och lyckligt där jag klev fram i dofterna bland daggkåpor och backvial, skogsviol och bräken, rödglim, vildapel och körsbär i blom. Jag visste vad alla blommor jag såg hette. Just här hade jag ju som barn lärt mig deras namn.

Var växtligheten på Ålleberg lika frodigt fruktbar för snart tvåhundra år sedan när en olycklig kvinna vars

namn jag inte vet halshöggs på kullen vid Firse? Var den det på bronsåldern när en perfekt rakkniv av okända skäl hamnade i gånggriften för att återfinnas först år 2008, ännu så skarp att den nästan gick att använda? Var den det för mer än tusen år sedan när Ållebergsguldkragen ännu inte hade stulits eller gömts, eller för femtusen år sedan när bygdens människor vars namn har varit glömda i millennier fick sin sista vila i gånggriften nära platåbergets fot? Fanns här lika många fågelarter, betade kor och får på ängarna nu som då? Kanske inte. Kanske såg det förflutnas människor ett helt annat berg.

Från det brant stupande platåberget låter sig nu segelflygarna bogseras ut över hanget och upp och lyftas av termiken som uppstår när het mark värmer luften vid bergets fot, en lek och ett äventyr som betyder mycket för Falköpings identitet. I ett dokument om kommunens varumärke skrev Falköpings kommun nyligen: "Som symbol bör den upplyftande termikvinden kunna användas i andra sammanhang". Termikvindarna nämndes som ett av det kommunala varumärkets "sekundära kärnvärden".

När jag läste det drabbades jag av häftig nostalgisk längtan tillbaka till den tid när termik var termik och inte sekundära kärnvärden, när småstäder var småstäder och inte varumärken: till den tid, med andra ord, när min pappa och jag åkte upp till segelflygfältet på Ålleberg i familjens stolt nyinköpta Saab 96. Jag satt i solhettan i baksätet på en skotskrutig bilfilt som stacks, det fanns bilfilar på den tiden, medan Saab 96:an i ett moln av gråblå oljerök strävade uppför bergssidan. När vi stannade vid

flygfältet insåg jag äntligen med gapande mun att flygplan fasket kunde vara större än fåglar. Jag vill minnas att jag i det ögonblicket förstod relationen mellan proportioner, perspektiv och avstånd, men det är inte sant. Minnen är inga fotostatkopior av det förflutna. De är konstruktioner, de återger ingenting troget eller exakt. Detta är vad som i själva verket händer, så har det åtminstone återberättats för mig, som om inte även andras återberättelser vore minnets konstruktioner: Flera stora flygplan – enorma! – stod på marken – bland annat, vet jag nu, den Bergfalke II jag skulle återse femtio år senare – men när jag fyra år gammal hade klivit ur bilen och tittade uppåt såg jag ett ensamt segelflygplan mot den blå himlen och det planet var fortfarande inte större än en mås. Min fyrrårsslutsats: Det fanns stora flygplan på marken och små flygplan uppe i skyn.

Till fots som i forntiden närmade jag mig gudinnans berg, och berget växte. I skrivande stund sitter jag så på en kaféterrass på Ållebergs västsida i ett hav av anteckningar och ser spirande gröda breda ut sig över åkrarna. Slöjor av sol och regn drar över landskapet. I fjärran pilar leksakståg fram och tillbaka till Göteborg, Nässjö och Skövde. Korna på slätten är små som flugor och solen på väg ner, halvmånen på väg upp.

Ett par bekanta från en annan landsända, skärmflygare, kliver in genom dörren. Det var inte planerat att jag skulle träffa dem här men jag blir inte förvånad. De hoppar på ett kvällsflyg. Segelflygarna däremot har avslutat dagens övningar, tar en konjak eller en coca-cola *after flight*, röker cigarr, äter chips. Själv avnjuter jag en mikroöl

från det lokala bryggeriet i Kvänum och tänker på mina förfäder.

I Kvänum, Naum och Larv odlade mina förfäder det här landskapets jord. Jag härstammar i rakt nedstigande led från gånggrifternas människor. Suntak, Vättak, Baltak. Luttra. Slöta, Vara, Varv: ortsnamnen här är uråldriga. Möjligen beror min metaforiska övertändning på ölet från Kvänum men jag anser plötsligt att segelflygarna brukar luften lika träget som mina förfäder brukade jorden. Ständigt funderar de över vädret. De plöjer, sår, göder och skördar och i bästa fall, någon gång, får de en säsong av praktiskt taget oavbrutet stig. Oftare, däremot, med en segelflygares egna ord: "Stiger det överhuvudtaget någonstans så är det i nedflygningssektorn."

Jag hade mina skäl, sa jag, till att fotvandra från resecentrum i Falköping upp till Ällebergsplatån. Det hela var tänkt som en pilgrimsvandring genom barndomens första år i småstaden till de på något vis heligt tysta segelflygplanen och folkvandringstidens kultplats, som kanske, vem vet, låg på samma plats som idag segelflygfältet. Jag har inga belägg för det men inget talar heller mig veterligt emot det så jag är fri att drömma.

En pilgrimsfärd blev det faktiskt, men mycket av dess kraft kommer att tillintetgöras. Pilgrimsfärden kommer att förlora laddning när jag efter mina dagar bland segelflygarna på platån frestas att låta mig skjutsas från Älleberg tillbaka in till Falköping i bil. Svisch, så kommer avstånden jag tillryggalade med sådan omsorg och möda att raderas i ett drag.

Att bila från Ålleberg till resecentrum i Falköping tar tio innehållslösa minuter. Det enda intressanta som händer är att man passerar Falköpings begravnings- museum, dock förmodligen utan att hinna stanna. Att åka bil är inte som i barndomen när bilen var magisk och representerade framtid och hopp i stället för stress, dödsolyckor och annalkande miljökatastrof.

På Ållebergs kafé sitter skärmflygarna och iakttar hur moln och vindar nyckfullt rör sig ovanför slättlandskapet. De skärskådar vindkraftverk och flaggor i olika väderstreck, i trägna försök att utröna hur termik och hang tänker utveckla sig. Åtminstone en gång vill de hinna flyga innan mörkret faller men allt förändras hela tiden. "Jag tror att det blir flygbart" säger en av dem i samma ögonblick som det första åskmullret hörs.

En halvtimme senare, efter en dånande skur, skiner solen igen som om den aldrig hade gjort annat. "Det är flygbart" säger skrämflygarna och ger sig iväg. Oförutsägbart, kaotisk och rörlig är luften och tiden. Barndomen kan varken återskapas eller återbesökas, även om jag nyss igen stod på samma flygfält som den envetna fyraåringen som inte ville förstå att flygplanen på marken inte är större än flygplanen i luften. Kraft, rörelse, ändring, idag gör det mig inte upprymd utan nostalgisk: jag är inte längre ett barn. Statistiskt sett har jag mindre än hälften av mitt liv kvar att leva. Så varför vandrade jag upp på Ålleberg när jag kunde ha sparat dyrbar återstående livstid och maximerat min kvalitetstid genom att ta bil även uppför?

Vandringen till fots förblir i grund och botten alltings mått. En pilgrimsfärd, en fotvandring där människan vill

upptäcka sitt eget inre och tillvarons andliga aspekt, måste definieras av hennes kropp som mått i tid och rum. Dessutom, vill jag hävda, måste det finnas någon annan nytta med en pilgrimsvandring än enbart självändamålet. Det är absolut inte enbart vägen som är mödan värd och det räcker inte att ha ett mål, man måste dessutom ha ett ärende.

BARBRO-LENNÉER-AXELSON

På färd mellan olika platser

Den medeltida benämningen på plats var stadha – en motsvarighet till dagens stad eller ”ställe”. Den svenska Nationalencyklopedin definierar plats som ett ”område med välbestämt läge och begränsad omfattning, ibland mer eller mindre tänkt som en punkt”. Plats är i första hand ett geografiskt begrepp men används bredare än så; att ta plats, att få plats, att veta sin plats, att platsa i en grupp ...

Vi behöver mer eller mindre fasta punkter för vår trygghet. De ger förankring och struktur, motsatsen till kaos, både för människor och för våra materiella ting. Vi sorterar så att ”var sak har sin plats”.

Hem, ljuva hem ...

En oändlig rad platser av allehanda slag genomsyrar vårt livslopp. Våra födelse- och uppväxtplatser präglar vår personlighet i hög grad. Detta har belysts av olika ledamöter i ett flertal böcker utgivna av Skaraborgsakademin. Hemmet är vår bottenplatta. Om inte annat fattar vi dess betydelse när vi slutligen motvilligt måste bege oss till

äldreboendet, om vår bostad drabbas av eldsvåda eller när man tvingas fly från sitt hem, vilket just nu drabbar miljoner människor i krigszoner.

Mustafa Can, författare med hemort i Skövde, skrev ett mycket berörande reportage med just rubriken "Hem, ljuva hem", om kurderna i Kobane, Syrien. De beskrev att de under sin flykt var besatta av att komma tillbaka till sitt hem även om det blivit söndersmulat av bomber. Fortfarande är denna plats "hemma". Man ville hellre dö i en knappt synlig ruin, snarast stenhögar, än i ett flyktingläger, motsatsen till hemma (*SvD* 150424).

Bilen som rörlig plats

Vi vill inte bara vara hemmakatter. Vi behöver omväxlingen mellan hemma och borta, variationen mellan olika platser. Och inte minst behövs förbindelselänkar mellan platser, vägar. Vissa av dessa etsar sig fast i vårt minne. Så är det för min egen del med den fortfarande ringliga landsvägen som jag cyklade på dagligen från Fridhem till tåget i Fagersanna. Tramp, tramp i ur och skur och snöoväder. Jag skulle bara till skolan. Bakgrunden till denna idoghet var nog en enveten far som alltid sade "Man kan bara göra så gott man kan ... och så litet till". Att stanna hemma var därför inte att tänka på.

Nuförtiden kan man tro att barn saknar ben, eftersom de ska köras hit och dit. Bilen är dock inte bara ett transportmedel. Den utgör också en plats. För de egna fria tankarna, för reseumgänge och samtal. Tonåringar tycker om att talas vid när man sitter jämsides och slipper för mycket

direkt ögonkontakt medan landskapet samtidigt rör sig utanför bilrutorna.

Bilen är också i många kulturer en viktig plats för erotik. När inte ungdomar på grund av trångboddhet och kysk sexualmoral kan älska fysiskt i egna hemmet som de numera kan i vår del av världen, blir bilen också en sexuell frizon.

Ska vi ut och åka?

Den frågan levde jag med under min barndom. Mina föräldrar hade för vana att på söndagarna ge sig ut på bilfärd med oss barn i baksätet. Det var ett dåtida helgnöje.

Det kan vara intressant att påminna om att den svenska bilen har tidaholmsrötter. Vagnfabriken i Södertälje var först. Biltillverkningen vid Tidaholms Bruk startade 1903 och låg sedan i framkant vad gällde idéer och tekniska lösningar. Bilens hastighet var 15 km/tim. 1907 tog man sig upp med bilen ända till toppen av Mösseberg vilket var en storartad prestation.

Tillbaka till 1940- och 1950-talen. Filtar, kaffetermos, saftflaska och svettiga ostsmörgåsar var med familjen på bilfärden. Vi åkte ofta på känsla och rätt planlöst. Skördar av olika slag ute på gårderna inspekterades och jämfördes. Kommentarer fälldes om det ena och det andra. "De borde verkligen lägga om taket". "Det verkar som om de köpt två kor till."

Jag har försökt att fortplanta liknande bilresor till mina egna barnbarnsflickor, dock utan samma framgång. En av dem sade redan vid fem års ålder: "Jag är inte intresserad

av utsikter. Vuxna säger alltid: Titta vilken vacker utsikt ...” Hon har ofta sedan dess konstaterat att ”jag är ingen utflyktsmänniska”.

Hennes favoritplatser är hörn eller en säng för bokläsning. Museer faller både henne och storasyster bättre i smaken, upplärda av sin mor att uppskatta dessa platser. Vi lär oss helt enkelt vilka platser som är attraktiva beroende på vilka preferenser de vuxna runt om oss har.

Mina färdbehov i Skaraborg mellan olika platser får jag däremot tillfredsställt när jag har vänner på sommarbesök i Dala. De som är där för första gången tror att Skaraborg ser ut som Varaslätten och är förvånade över det omväxlande och vackra landskapet.

Faledreven

En plats som skänker lust är Faledreven i Segerstad. Denna är Skaraborgs bäst bevarade fädev. Den sträcker sig fyra kilometer från Segerstads kyrka till Ruskela Källa. Den är en populär vandringsled som sköts av den engagerade och skicklige naturvårdaren Arne Karlsson. Jag tar ibland med mig vänner på en promenad utmed Faledreven med färdkost till fågelkvitter på trappan till Hannas stuga längst upp på dreven. På vägen dit passerar man urgamla träd av olika sorter, underbara öppna ängar, hallonbuskar, kalkstensmurar, smultron och gamla gravar. 165 fornlämningar finns kvar, däribland några gånggrifter och en hällkista från stenåldern. På denna drev kunde de jordlösa på 1800-talet bygga sina små torp. Nu finns nästan bara husgrunder, brunnar och äppelträd kvar,

men husens namn som Floda-Sares, Mellblads-Kajses och Krestins-Hanna fortlever och har kostats på skyltar. Några få stugor försöker ännu hålla sig uppräta.

Läkande källor

Längst upp på Faledreven ligger Ruskela källa med sitt aldrig sinande vatten. Här möts socknarna Segerstad, Broddetorp och Brunnhem. Källor har alltid haft en magisk attraktionskraft på människor. Världen över. De är kända för sin förmåga att befrämja hälsa och för att hela, inte bara sjukdomar utan livsproblem i stort. Det finns en rad källor i Skaraborg. Husaby Källa är en berömd sådan. En av de äldsta kult- och offerkällorna i mina egna hemtrakter är Ingemos källa på gården Kapellet's ägor strax utanför Stenstorp. Pers Källa i Högstena har jag fortfarande inte besökt. Jag kom av mej, när jag sökte men inte fann den och frågade en bonde däruppe om vägen. "Men vad sa du där å gärä? Några stenar som det rinner litet vatten emellan har du väl sett förr?"

Caféliv

Caféer är en särskild form av plats som finns mer eller mindre över hela världen. Franz Kafka lär ha sagt att han ville skriva en historia som skulle handla om en man som ville göra det möjligt för människor att träffas utan att vara formellt inbjudna, bara för att träffa andra. Prata med dem, iaktta dem utan att etablera en för personlig relation. Vem som helst kan komma och gå som det passar

utan förpliktelser och utan hyckleri, men känna sig välkommen.

Man kan sammanfatta det som att för att beseгра människans ensamhet uppfanns det första caféet.

Claes Hjort skriver i boken *Caféliv* (1996) att i mitten av 1600-talet dök kaffehusen som de då kallades upp i Venedig, i Prag, i London, i Paris. Wien tog efter hand ledningen och i början av 1900-talet fanns där mer än 1 200 caféer. Tidningar och caféer kopplades ofta samman. Oscar Wilde förespråkade att kultur befrämjades bäst genom att öppna caféer. Skövde var inte först i landet med caféer men dock först med sitt gedigna och då helt unika kulturhus med all slags kultur inklusive café samlad under ett tak, byggt av Hans Erland Heineman 1964.

Skaraborg har väl inte precis gjort sig känt för sin cafékultur. Varnhems fridfulla klosterträdgård är dock som klippt och skuren för en lunch eller fika efter att ha hälsat på Birger Jarl och hans anförvanter i den mäktiga kyrkan. Söker man en annan typ av plats åker man åt helt andra hållet, till Tidaholm. Där finns caféet på Turbinön, byggt i avsatser och med ackompanjemang av Tidans brusande vatten. Det finns en rad trivsamma caféer runt om i vårt landskap, Mösseberg, Ålleberg, Åsle Tå inte att förglömma.

Caféer är nog en av de mest flexibla platserna. Man kan sitta en kort stund. Man kan sitta länge. Man kan sitta där ensam och i sällskap. Och inomhus och ofta även utomhus. Man blir heller inte ruinerad, bara nästan. Dessutom visar aktuell forskning att kaffe är ett bra motgift mot

stress – i motsats till vad man tidigare trott – depression och Alzheimer.

Hålor

Håla är en nedsättande benämning på en mindre ort som i första hand förknippas med landsorten, inte med större städer. Möjligen är Göteborg också en håla – i jämförelse med New York. Allt är relativt. När jag frågat olika personer vad de förknippar med hålor domineras svaren av långtråkighet och händelselöshet. För ungdomar utgör de nog allra största problemet. Olika platser är olika bra i varierande åldersskeden. Vilka orter som utgör de största hålorna i Skaraborg ska jag låta vara oskrivet. Det får du som läsare själv begrunda.

Åmål gestaltades som just en håla i filmen *Fucking Åmål*. År min närmaste tätort på sommaren, Stenstorp, en håla? En del säger att den ligger i riskzonen. Förr var det en central järnvägsknut och tåg stannar där fortfarande. Det sevärda AGA-museet, efter Skaraborgs enda Nobelpristagare (1912) Gustav Dalén, är ett starkt dragplåster för alla åldrar med en informativ gammal svartvit film om hans intressanta liv och helt avgörande upptäckter. Det var ödets ironi att han som var ljusets gestalt genom en olyckshändelse blev blind i sina bästa år. Detta hindrade honom dock inte från att oförtrutet göra nya uppfinningar.

Själv tycker jag att Stenstorp är ett charmigt litet ställe med vackra naturomgivningar. Där finns vårdcentral, Tempo, apotek, frisör, ja allt som behövs för vardagslivet.

Men konstigt nog inget hål för bankomat. Det är kanske en modern definition av håla: avsaknaden av bankomater. Dessutom hyfsat billiga hus och nära till flera olika städer.

Invandrare håller som tur är liv i de få näringsställen som finns inklusive Tempo. I Stenstorp finns en pizzeria med det vackra namnet, Royal Estelle, med guldkrona och allt – en kreativ marknadsföring. Namnets förebild är givetvis prinsessan Estelle, dotter till hertiginnan av Västergötland, kronprinsessan Viktoria.

Stenstorp är ingen håla. Med eller utan bankomat.

Hemliga platser

Barn kan skapa hemliga platser nästan var som helst. Att leka gömme är en sådan lek. Samtidigt som det är en relationsträning i separation precis som tittut-lekar. "Försvinna-komma-tillbaka". "Bra" buskar eller hörn och mellanrum av olika slag kommer till stor användning. Barn älskar platser som har karaktären av just mellanrum.

Kantarellställen, sexualitet och antal kronor på banken tillhör de vuxnas hemligheter. Ännu har jag inte fått förtroendet i min hembygd att ta del av kantarellernas hemvister. Jag har väl kanske heller inte letat tillräckligt på egen hand, orolig att förlora orienteringen på Hökensås eller i Dalaskogarna. Jag blir lätt avundsjuk på alla som berättar om hur de kommer hem med stora korgar, fulla av gula kantareller. Gång på gång dessutom. Jag köper mina på ICA men är glad ändå när jag bjuder på kantarellsoppa, en alltid lika säker maträtt.

Liljekonvaljställen kan också tillhöra avdelningen hemligheter. Även de börjar bli sällsynta. Men dem har jag grepp om. Var de bästa platserna finns för dessa i juni ska jag dock inte avslöja. Ännu. Det får i så fall bli i utbyte mot kantarellställen.

Farliga ställen

Platser är inte bara sköna. Platser är inte bara trygga. De kan vara farliga också. Av olika skäl.

Allt upplevs mycket större när man är barn. Utanför bygdegården i Spethult, där vi då bodde, fanns en stor sten med jättetjock mossor som vi barn trodde var en farlig björn som plötsligt skulle rusa fram och äta upp oss. Vi sprang förbi den med bankande hjärta. Detta var "min" farligaste plats under barndomen. Stenen ligger fortfarande kvar. Välsigne alla stenar för övrigt som står för kontinuitet och platsbeständighet i vår snabbt föränderliga tillvaro. Det är helt i sin ordning att många av dem, dock inte all gråsten, numera är fridlysta. Skälen därtill är enligt Naturvårdsverket att många av dem kan vara fornlämningar med 1000 år på nacken, andra är skyddade på grund av att de kan vara täckta av märkliga lavar och insekter som ger forskningen information om gångna tider.

Det kändes också mycket farligt att gå förbi Halvdans helt förfallna stuga uppe vid Missionshuset i Mossebo med förspikade fönster, som vi med skräckblandad förtjusning fort sprang förbi. Vi var rädda för honom. Han själv var i sin tur rädd för att anfallas av ryssarna. När han

kom till ålderdomshem på gamla da'r rymde han ständigt. Han ville också hem. Barn tycker hur som haver om att smaka på farliga känslor. Och farliga platser.

Men vi har också platser som omges av farlighet av helt andra skäl. Vilda Tiveden har alltid haft sådana myter om sig, känt förr för sina stråtrövare. Idag kallas dessa personer för vägpirater. Hemska var historierna om vad som kunde hända där uppe i Tiveden. Under 1500-talet fanns bara en ridväg och en gångstig. Redan Gustaf Vasa påkallade behovet av bättre vägar. Detta förverkligades sedan delvis av Hertig Karl som ville skapa bygd av obygd så att det gick att skeppa ut Bergslagens rikedomar. Detta skedde med hjälp av en dåtida invandrargrupp, finländare. Den första finska byn i Tiveden fick namnet Paradis.

De allra mest otäcka platserna är de där svåra olyckor av olika slag inträffat, traumatiska platser. För enskilda familjer är detta de ställen där de till exempel funnit sina anhöriga efter ett självmord.

Det allra svåraste trauma en människa kan vara med om är att ens barn blir mördad. I skrivande stund har skövdeflickan Lisa Holm, 17 år, nyligen begravts. Dödad när hon precis hade lämnat sitt jobb på caféet På klostret i Kinnekulle. Den platsen blir sig aldrig lik igen. Ett japanskt körsbärsträd är planterat till hennes minne. Den traumatiska platsen blir därmed också en form av helig plats skapad för Lisa, hennes familj och andra närstående.

Platsritualer

Vilken plats har du som läsare mest känsla för i dina hemtrakter, oavsett stad eller land? Min egen bästa plats-känsla finner jag i Stenhuset i Borgatorp, med rötter från 1500-talet. Teorierna om hur huset tillkommit varierar. Huset har också kallats Häktet eftersom källaren under en period lär ha varit ett sådant. Huset blev hur som haver indraget till Kronan under Gustav Vasas tid, men tillbakalämnat 1614 av Johan III:s son Hertig Johan, hertig av Västergötland (ja, torget i Skövde är döpt efter honom) till grevinnan, änkefrun Emerentia Ribbing af Dala. 1619 bekräftade Gustaf II Adolf gåvan. Ribbingska kapellet finns fortfarande kvar på gamla kyrkogården i Dala liksom Emerentias gravsten, men tyvärr med numera allt mer oläslig text på grund av tidens tand. Turerna kring ägandet har varit många sedan dess, men greve Gustav Posse förbarmade sej över det nästan fallfärdiga huset, återförde det till Dala Säteri och restaurerade det på 1940-talet.

Slutligen. Jag tror på platsritualer. De flesta av oss har sådana utan att tänka närmare på det. I Borgatorp har jag ett hörn för solnedgången, min skeva trappa med alltför hög och farlig tröskel är platsen för morgonkaffet ... ett annat ställe för skrivande. Ritualer fördjupar upprepningarna vilket i sin tur förstärker närvaron och njutningen i en platskänsla.

SÖREN HOLMBERG

Kungslena – när Svea rike kunde ha blivit danskt

Vi börjar med perserkrigen och slaget vid Marathon.” Jag andades ut. Om det är något alla som tentar historia kan säga någonting om så är det de gamla grekerna och det episka slaget fyra mil utanför Aten. Tentatorn hade uppenbarligen sett att jag var mycket nervös och var omtänksam nog att inleda förhöret med en lätt fråga.

Tidpunkten var hösten 1964. Jag var nyss fyllda 21 år och skulle genomföra min allra första akademiska tentamen. Muntlig inför Sveriges störste historiker, akademiledamoten Erik Lönnroth. Inte undra på att jag var nervös. Ämnet var all historia fram till år 1500. Starten gick bra. Jag kunde rabbla många grekiska och persiska namn, och årtal på fler slag än det vid Marathon. Fortsättningen gick i samma stil. Frågorna blev ibland svårare, men jag värjde mig väl med uppräkningsor av namn på freder, slag, kungar och fältherrar, tryfferat med massor av årtal. Allt hade jag lärt mig utantill som man lärde sig psalmsverser i småskolan. Professor Lönnroths efterlysning av sammanhang och tolkningar duckade jag bäst jag kunde.

Där hjälpte inte mina utantillkunskaper. Men sammantaget gick det bra. Erik Lönnroth godkände med en ack så viktig spets adderad.

Kungslena dyker upp

Någonstans i mitten av tentan – efter någon halvtimme – när både tentatorn och jag slappnat av något, hamnade vi mitt i Skaraborg och i början av 1200-talet. Erik Lönnroth frågade om slaget vid Lena. Så hette Kungslena på den tiden. Den större bilden med riksgrundandet och födslovåndorna för Svea rike kunde jag inte säga mycket om. Men att slaget stod 1208 och dessutom vintertid den 31 januari, det visste jag. Årtal och datum kunde jag som multiplikationstabellen. Datumet fick Lönnroth att fundera kring varför kung Sverker Karlsson – uppbackad av knektar och kavalleri från Danmark – kunde få stryk av utmanaren Erik Knutsson stödd av svenska bondekrigare förstärkta av ett antal norska soldater.

Kanske var det töväder mitt i vintern, spekulerade Lönnroth. Klimatet var varmare på 1200-talet än det blev senare, speciellt under lilla istiden på 1600-talet. Och om det var töväder är källornas uppgifter om att det danska kavalleriet red ned sig i "Helvetetskärret" mellan Plantaberget och Varvsberget strax väster om Lena by mer trovärdiga som förklaring till att Eriks bondehär kunde slå Sverkers mer härdade krigare till häst. Kung Bore brukar

alltid hjälpa ryssar med kyla i krig. Nu fick det under tillblivelse varande Svea rike hjälp av Gumman Tö.¹ Västergötland och Svea rike blev inte ett danskt lydrike. Den danske kungen Valdemar Sejrs vision om ett nordiskt storrike två hundra år före Kalmarunionen kom på skam.

Den unge tentanden var mäktigt imponerad av att följa professor Lönnroths funderingar. Historia var sannsynligen inte bara årtal och kungar. Även vädret spelade en roll. Revanschmatchen mellan Sverker och Erik stod två år senare vid Gestilren några kilometer söder om Lena.² Den utkämpades mitt i sommaren och Erik segrade igen. Dessutom så eftertryckligt att Sverker dog på slagfältet. Erik Lönnroth frågade inte om Gestilren och behövde därför inte utsätta sin klimathypotes för någon kritisk prövning. Oavsett väder – vinter eller sommar – den till en del danskunderstödda invasionen av Svea rikes kärnområde hade slagits tillbaka.

En stor liten by där Birger Jarl bodde

När det begav sig 1208 var Lena en av Västergötlands största byar med kanske 250 till 300 innevånare. Låter litet

¹ Det finns norska källor som tvärtom talar om en bister vinter 1207/08. Men det kan naturligtvis ha varit töväder i Lena den 31 januari 1208 även om det var kallt i Norge.

² Vi vet inte exakt var orten Gestilren låg, eller ens om det var ett större slag. Och det finns dom, ofta uppsvenskar, som vill placera Gestilren utanför Skaraborg. Med all sannolikhet - och det gör Jan Guillou, liksom tror jag Dick Harrison - skall slaget placeras i närheten av Lena och uppmarschvägen (den klassiska Redvägen) från Danmark/Halland via Ätrاندalen. Och så gör också jag.

i dagens perspektiv. Men man får då betänka att Västergötland på 1200-talet bara hade en befolkning på cirka 80 000 personer. Och det fanns enbart tre städer i Svea rike. Två i Västergötland och en i Mälardalen. Alla tre hade mycket få boende – Lödöse och Skara med kanske tillsammans 2 000 personer och Sigtuna med ett okänt antal. I jämförelse var alltså Lena en relativt tätbefolkad by.

Samhället Lena hade som var vanligt i forna tider vuxit upp kring en kyrka – från början en stavkyrka i trä. Danskarna lär ha bränt ned den på väg till förlusten i slaget 1208. För att hedra den segrande fadern Erik Knutsson lät sonen kung Erik, kallad Den läspe och halte, uppföra en ny stenkyrka, från början utan torn. De tre torn som i dag pryder kyrkan byggdes något senare. De kom till i åminnelse av en stor dag i Lenas historia. Påsken 1258 deltog Birger Jarl i högmässan tillsammans med mågen kung Håkon av Norge och sonen kung Valdemar av Sverige.³ Det mittersta högsta tornet skall symbolisera Birger Jarl. De två flankerande lägre tornen representerar de två kungarna.

Birger Jarl skall enligt sägnen ha skänkt en fortfarande bevarad trästaty till kyrkan i Lena. Den föreställer Madonnan med Jesusbarnet i famnen. Ser man närmare på Jesu ansikte har han Birgers distinkta haka med gropan i

³ Birger Jarls dotter Rikissa var bortgift med kung Håkan. Äktenskapspolitik var mycket viktig i äldre tider. Senare gifte Birger Jarl bort sin son Valdemar med en dansk prinsessa och sig själv med en före detta dansk drottning, Mechtild. Det gällde att skaffa sig stöd i Danmark.

mitten. Samma haka som på avbildningen av Birgers anlete på en vägg i Varnhems kyrka. Försökte Birger Jarl säga något?

Vad som avhandlades på kungamötet i Lena vet vi inte, men det säger någonting om byns betydelse på 1200-talet och att Svea rike hade goda relationer med Norge, en behövlig allierad för att hålla den regionala stormakten Danmark stången. Mest känt är mötet för att Birger Jarl skall ha uppmanat sina män att inte kalla de gästande norrmännen för "baggar" – ett gammalt svenskt öknamn på norrmän. Bagge står för testikelpungen på ett får.

Att Birger Jarl befann sig i Lena kyrka var ingen tillfällighet. Han bodde ofta strax ovanför kyrkan i en stor stenbyggnad som han uppfört, ett dåtida palats kallat Lenaborg. Ett av Sveriges första större profana stenhus. Idag finns endast smärre grundfragment kvar. Det skall ha sett ut ungefär som det bevarade Glimmingehus i Skåne, som byggdes två hundra år senare. Dock var Lenaborg något större. Birger Jarl började bygga Svea rike med säte på Lenaborg i Lena by i Västergötland.

Och som Birger visste – land skall med lag byggas. Sveriges äldsta nedtecknade lagsamling – Äldre Västgötalagen – sammanställdes av Birger Jarls halvbror Eskil, som var lagman i Västergötland. När Birger bara var ett barn i tioårsåldern – så han kan inte få del av äran – besökte Snorre Sturlasson, från det mer utvecklade Island, lagman Eskil på hans sätesgård Long ute på västgötaslätten. Och inspirerade till att lagmannen skulle nedteckna lagarna – inte bara tradera dem på tinget. Detta historiska ögonblick timade år 1219. Idag finns den ursprungliga Äldre

Västgötalagen inte bevarad. Vi har endast senare avskrifter.

Men hoppet om att finna originalet lever. Och i centrum för efterforskningarna står kyrkan i Kungslena. Delar av kyrkmuren bändes upp 1985 i direktsänd TV av Västgöta-Bengtsson. Men tji äldre lagtext. På senare tid har amatörforskaren Svante Tibell fortsatt jakten. Så sent som vintern 2015 öppnades altarbordet i kyrkan. Man fann muslort och söndertuggade bokblad från 1700-talet, men ingen Äldre Västgötag. Tibell har dock inte givit upp. Han fortsätter att leta och säger: "Jag är envis... och jag är övertygad om att Västgötalagen finns i Kungslena och jag skall hitta den."

Torgils Knutsson och en inte hedervärd Birger

Men det är inte Västgötalagen eller kyrkan som gjort namnet Kungslena vida känt. Det är slaget 1208 och därmed ond bråd död och krigiska händelser. Till detta hör marsken Torgils Knutssons fängslande på Lenaborg 1305 och sedermera avrättning i Stockholm 1306. Marsken Knutsson var dåtidens starke man i Svea rike. Hans huvudsäte var Aranäs borg vid Kinnekulle. Torgils Knutsson hade under många år lett förmyndarstyret för den minderårige kung Birger efter pappa Magnus Ladulås död på Visingsö 1290. Under den perioden hade Torgils Knutsson expanderat Svea rike österut genom grundandet av Viborg 1293 och anläggandet av fästningen Landskrona 1299, på platsen där Sankt Petersburg idag tronar.

Och han hade länge framgångsrikt lyckats minimera motsättningarna mellan kung Birger och hans två bröder Erik och Valdemar.

Men i december 1305 på Lenaborg – en av hans gårdar – blev Torgils Knutsson överraskande tillfångatagen på order av kung Birger. Och efter en neslig transport i fångsel till Stockholm avrättad på Pelarbacken (Götgatsbacken idag). Kung Birger svek sin marsk och gjorde högst tillfälligt upp med sina bröder. En uppgörelse som vi vet inte varade länge. Nya stridigheter uppstod där kung Birger till slut begick det ultimata sveket i Nyköpings gästabud 1317. Han lurade sina bröder att dricka jul på Nyköpingshus och det hela slutade med att de låstes in en fängelsehåla och svalt ihjäl. Alla som heter Birger i svensk historia har inte hedrat namnet.

Överste Ulfsparre i spetsen för Skaraborgs regemente

Kungslenas krigiska koppling befästes mer sentida under stormaktstiden då Skaraborgs regementes överstebostad förlades till byn men början under sent 1600-tal. Den i dag magnifika byggnaden utökades och byggdes till under 1700-talet – tyvärr med sten från Lenaborgs ruin. Därför har vi idag ingen vacker slottsruin i Kungslena. Men en vacker överstebostad finns och där bodde regementets överstar ända fram till 1875. Flera av dem är värda uppmärksamhet, men speciellt två, varav en säkert aldrig hann installera sig på bostället. Han stupade i fjärran land utan att ha fått möjligheten att bebo sin tjänstebostad.

Hans namn är Carl Gustaf Ulfsparre och han deltog i Karl XII:s dumdristiga fälttåg mot Ryssland 1708–09. Han blev chef för Skaraborgs regemente när föregångaren överste Kaspar Otto Sperling stupar vid en stormning av den mindre staden Veprik i januari 1709. Ulfsparre hann inte mer än knappt tillträda chefskapet innan han och 400–500 skaraborgare på morgonen den 28 juni 1709 deltog i den svenska arméns försök att storma Tsar Peters läger utanför staden Poltava.

Skaraborgs regemente ingick i arméns till att börja med framgångsrika högerflygel. Ryska linjer bröts igenom i samarbete med Kalmar regemente och Gardesgrenadjärerna. Men sämre gick det för den svenska vänsterflygeln och för kavalleriet. Skaraborgarnas genombrott nyttjade till intet. Ryssarna var för många och omringade de allt ensammare skaraborgarna, som blev nedhuggna nästan till siste man. Endast cirka 45 av ungefär 500 skaraborgare som deltog i anfallet kom därifrån med livet i behåll. Över 90 procent av soldaterna stupade. En av de största förluster för något regemente i svensk krigshistoria. Carl Gustaf Ulfsparre dog i spetsen för sitt regemente. Han besparades ödet att komma hem till överstebostället i Kungslena och förtälja att Skaraborgs regemente inte fanns mer. Regimentet fick återuppbyggas från grunden.

Men förunderligt nog skedde det mycket snabbt. Redan 1710 stod ett nyrekryterat Skaraborgs regemente på benen och förlades ofta till Göteborg de närmaste åren. Regimentet deltog senare i ännu ett av Karl XII:s misslyckade fälttåg – det sista mot Norge och Fredrikstens fästning 1718.

Göteborg räddas undan dansken

Kungslenas krigiska koppling började med slaget 1208 och stoppandet av försöket att införliva Västergötland/Svea rike i det danska riket. Men att stoppa Danmark har Kungslena varit involverat i flera gånger sedan dess. Kungslenabaserade överstar har i många krig kämpat mot dansken. Sista gången en ledare för Skaraborgs regemente på riktigt allvar var med och slog tillbaka en dansk invasion var sommaren 1719. Platsen var Nya Elfsborgs fästning i inloppet till Göteborg. Karl XII var död men hans krig fortsatte. Den norske i dansk tjänst varande amiralen Tordenskjold hade just erövrat Marstrands fästning och gick nu till attack mot Göteborg. En överlägsen dansk flotta belägrade och sköt långsamt sönder Nya Elfsborgs befästningar. Men när det såg som mest illa ut räddades fästningen och Göteborg av en handlingskraftig överste från Skaraborg.

Hans namn – som alla göteborgare bör bevara i tacksamt minne – var Georg Bogislaus Staël von Holstein.⁴ I spetsen för fyra kompanier från Skaraborgs regemente baxade han natten till den 24 juli 1719 ett antal kanoner i

⁴ Skall vi vara noggranna var Staël von Holstein enbart tillförordnad chef för Skaraborgs regemente 1717–1720, och det är osäkert om han någonsin bodde på överstebostället i Kungslena. Den formelle chefen under de aktuella åren var Sven Lagerberg – en annan mycket spännande och framgångsrik ledare för Skaraborgs regemente. Han var major 1709 och var en av de få skaraborgare som överlevde slaget vid Poltava, ehuru sårad. Inte värre dock än att han kunde följa med Karl XII till Turkiet. Sedermera blev han både general och greve – och Lantmarskalk vid 1723 års riksdag.

läge på Hisingen bakom de danska skeppen. Och öppnade eld när dagen grydde. Effekten blev omedelbar. Tor-denskjold och den stora danska flottan slog till reträtt. Gö-teborg och Västsverige var räddat av skaraborgarna. Den danska invasionen var avvärjd.

En liten skaraborgsk idyll vilande på historiska lagrar

År 1208, slaget vid Kungslena hindrar dansken från att erövra Svea rike. År 1719, en överste från Kungslena hindrar dansken från att invadera Västsverige. Ständigt detta Kungslena. Fem hundra år går, men Kungslena finns där när dansken kommer.

Stor heder åt denna lilla by på Varvbergets sluttning i Skaraborg. En by som idag är en mycket vacker idyll fortfarande omfamnande sin gamla tretorniga kyrka, och vilande på lagrarna av sin stora historia. Kungslena är väl värt ett besök. Och helst då under guidning av Rosa Quist, som en oförglömlig marsdag 2015 visade mig kyrkan, Lenaborg och naturligtvis slagfältet. Det var töväder precis som i januari 1208 när Lena/Kungslenas namn blev världsberömt i hela Norden.

JAN MÅRTENSON

Den tigande opinionen

Jag behöver bara ta en halvtimmes promenad hemifrån för att hitta en av de mest originella gravstenarna i Sverige. På Sankt Pauli norra kyrkogård här i Malmö ligger stenhuggaren S P Andersson (1834–1880) begravd. Han föddes den 25 april och blev ”dödad av denna sten” den 22 juni, något som Per Wästberg missade när han gjorde sina ambitiösa kyrkogårdsvandringar i ”Minnets stigar”. Olyckan hände nere i hamnen och vännerna reste stenen där det även återges ett bibelord: ”Vaken för den skull ty i veten icke i vad stund eder Herre varder kommande.”

Inte en enda av de stora författarna med skaraborgsk anknytning har sina kvarlevor inom länets gränser: Johan Henrik Kellgren, Gunnar Wennerberg, Johannes Edfelt och Olof Lagercrantz. Den sistnämnde kallade de döda för den tigande opinionen. Han vandrade ofta på kyrkogårdar men hans egen aska finns i minneslunden på Solna kyrkogård. Edfelt valde själv ut sin gravplats på Salems kyrkogård i Sörmland.

Den genuine skåningen Frans G Bengtsson ligger däremot begravd på Amnehärads kyrkogård utanför Gullspång. Gravstenen har bara namn och årtal till skillnad från den gamle kamraten Fritiof Nilsson Piratens på Ravlunda kyrkogård i Skåne med den berömda texten: "Här under är askan av en man som hade vanan att skjuta allt till morgondagen. Dock bättrade han sig på sitt yttersta och dog verkligen den 31 januari 1972". Där finns inget namn men alla vet vem som skrivit texten.

Frans G Bengtsson var en mycket beläst man. Hans bibliotek finns bevarat i en nedlagd charkuteriaffär i det centrala Gullspång. Där finns även en byst på honom bredvid hans schackbräde.

Den som förväntat sig en humoristisk knorr på Västgöta-Bengtssons gravsten blir besviken vid ett besök på S:ta Elins kyrkogård i Skövde, bara en liten liggande sten med Sixtens och hustrun Ellys namn utöver födelse- och dödsår. Denne folklivsskildrare som glatt så många och bevarat mängder av genuina västgötahistorier åt eftervärlden.

En av de mest mytomspunna platserna i det ursprungliga Skaraborg är Falks grav på Hökensås. Det sägs att nästan var och en har sin egen berättelse om postrånen och mördaren Jonas Falk. Som pojke hörde jag att han skulle ha tagit på sig broderns straff för att denne hade familj med småbarn. Men det finns inga belegg för det.

Jonas Falk kom tidigt in på brottets bana. Han planerade tillsammans med den två år äldre Anders Frid att råna postskjutsen som gick mellan Jönköping och Sand-

hem. De köpte krut och hagel i Hjo och skaffade skjutvapen i Habo. En mörk höstnatt lade sig de båda rånarna i bakhåll. Falk sköt postiljonen med sin skarpladdade bössa och Frid angrep körsvennen med en knölpåk. När de fått tag i värdeposten försvann de genom skogen. Sedan flydde de med båt över till Visingsö.

Falk strödde pengar omkring sig när han efter en kort tid återvände till Stockholm. Han greps och under de pressande förhören avlade han full bekännelse. Strax efteråt greps även Frid. Postdrängen överlevde och berättade detaljer om rånet. Domen föll två dagar före julafton 1854: döden genom halshuggning.

Frid sökte benådning och fick sitt straff omvandlat till livstids fängelse men Falk vägrade att be om nåd. Han satt i Mariestads fängelse nästan ett år och avrättningen ägde rum på själva brottsplatsen den 19 november 1855. Innan bilan föll ropade Falk inför den stora åskådarmassan: "Här ser I, go vänner, att syndens lön är döden men Guds gåva det eviga livet."

Ett smitt järnkors med inskriften "Falk 1855" reser sig på gravplatsen. Det är ständigt färska blommor på graven men ingen vet vem som smyckar den och det påstås att det spökar där. Mystiken har genom decennierna lockat många till platsen.

Författaren Folke Dahlberg bodde långa perioder ensam på Kyrkogårdsön i Vättern. Den är sägenomspunnen och skild från fastlandet med två sund som bär de ödesmättade namnen Dödsundet och Svartsundet. Det mest sannolika är att ön fått sitt namn sedan två stora skepp satte kurs mot ön för att komma undan digerdöden på

östgötasidan. Men döden hann snart ifatt dem. Många dog här och begravdes vid stranden. Undenäs församling reste en minnessten vid 600-årsminnet 1950 till minne av digerdödens offer.

Söder om Hornborgasjön ligger Ekornavallen. Den har använts som gravplats under flera årtusenden genom stenålder, bronsålder och järnålder. På 1800-talet var de flesta av fornlämningarna ännu orörda. Men strax före det förra sekelskiftet plöjdes marken upp och många gravar utplånades. Per Tham på Dagsnäs skulle säkert ha blivit bedrövad, han som en gång på tal om Mora stenar slog fast:

Omöjligen kunde våra gamla Göther sätta värde på så obetydliga minnesmärken, och wid dem församla sig, då på Ekornawallen (vårt gamla 100 Gudars offerställe) och i Wadsbo vid Askeberga en enda sten är långt större, än alla desse obetydliga stenar wid Mora.

Men på 1940-talet gjordes frivilliga insatser för att rädda det här unika området. Betande får hindrar numera vallen från att växa igen. "Ekornavallens vänner" har sett till att göra viktiga fornminnen synliga, bland annat genom att röja upp kring gånggrifter (fyra från mitten av yngre stenåldern) och stensättningar. Här finns också en hällkista från slutet av den perioden.

En av de märkligaste gravstenarna i Skaraborg finns på Husaby kyrkogård. Där ligger löjtnant Fredrik Olof Gyllenspetz begravd. På stenen förkunnas att "Här hvilar en ärlig man". Han hade hamnat på obestånd och tvingats

lämna sin herrgård. Bouppteckningen visade att nästan inget fanns kvar efter honom, inte heller någon arvinge. Stenens baksida försäkrar: "Lycklig omsider".

Även Erik Gustaf Geijers hustru Anna-Lisa har fått sitt sista vilorum i Husaby trots att hon inte har någon särskild anknytning till trakten. Hon dog på Kinnekulle under vintern och kunde inte forslas därifrån så hon blev kvar.

Midsommarafton 1723 blev katastrofal i Hova. Många trodde att Domens dag var kommen. Det skulle firas marknad på orten och på förmiddagen var det gudstjänst eftersom det var söndag. Prostinnan Christina Hof från Levene, moster till kyrkoherdefrun Elisabeth Tidenius, anlände dagen innan för att vara med på marknaden.

Kyrkoherde Sven Tidenius skulle först döpa några barn. Ett åskregn drog fram och det blev stor trängsel vid ingången till kyrkan för dem som ännu inte hunnit in. Prostinnan Hof skyddade sig med ett lakan mot regnet. Just som kyrkoherden skulle läsa Fader vår hördes en jät-teknall och ett brak. Han blev djupt upprörd: "Vem är så ogudaktig att han skjuter i kyrkan?"

Men det var inget nidingsdåd. Blixten hade slagit ner i kyrktornet och dragit med sig templets ena gavel. 24 människor, både unga och gamla, massakrerades till döds. De som befann sig längre fram i kyrkan räddade sig ut genom fönstren. Prostinnan Hof krossades under den nedfallande muren. Kyrkoherdefrun klarade sig tack vare att hon kom några steg efter.

I en skrift återges händelsen både i brev av prosten Olof Knös i Vånga och i den här visan:

Ach! Jemmer, Kroppen icke fick
I sielfwa Döden hwila;
Ney! Lemm från Lemmen söndergick
Then här och ther Sten skyla,
I Lakan, som förr Regnduk war,
Man nu then Dödas stycke bar,
Som sielf sin Swepduk burit.

På den centrala kyrkogården i Tidaholm ligger de 46 dödsoffren från den största fabriksbranden någonsin i Sverige i en gemensam grav. En grå pelare har rests till deras minne. Händelsen ägde rum några minuter efter sex på morgonen den 18 februari 1875 på Vulcans tändsticksfabrik. De flesta av offren var tonårsflickor.

Branden startade i ett rum där flickorna packade tändstickorna i askar. Tändstickor som tillverkats under nattsiftet hade travats på ett långt bord. När en av flickorna fyllt sin ask och sköt ihop den fattade plötsligt en sticka eld och asken började brinna. En gnista föll ner på den stora trave stickor som låg bredvid henne. Sedan spreds elden med rasande fart från bord till bord över hela salen.

Flickorna rusade i panik mot de två utgångarna. De tryckte på med all kraft. Men dörrarna öppnades inåt och blev en dödsfälla. Några lyckades hoppa ut genom fönstren och räddade sig medan andra stod kvar helt paralyserade inne i eldhavet. Det fanns ingen brandkår på orten så de anställda fick själva svara för räddningsarbetet. 44 unga människor omkom i lågorna och ytterligare två dog inom kort.

En fjortonårig flicka, kusin till min mormor, låg bland de andra kropparna ute i snön där liken radats upp. När hon senare skulle flyttas över till en av kistorna, upptäckte någon att hon knappt märkbart rörde på läpparna. Hon hade svåra brännskador men klarade krisen och levde ända tills hon gick bort vid 73 års ålder.

Begravningen följdes av 5 000 människor, praktiskt taget hela stans befolkning. De 46 kistorna bars av arbetare och placerades bredvid varandra i den långa och djupa graven.

Strax innanför den stora grinden till Norra begravningsplatsen i Tidaholm ligger familjen Carlberg på höger sida om mittgången. Många minns den stora familjetragedin på 1950-talet. Sonen Yngve sköt först sin nittonåriga syster när hon låg och sov. Fadern Simon hörde skottet och gick upp på andra våningen. Men Yngve sköt sin far i trappan.

Fadern var så stark att han lyckades bryta sönder geväret innan han förblödde. Under tiden rusade modern Tekla ut och väckte grannen. När hon gick tillbaka mötte hon Yngve på grusgången. Han slog då ihjäl henne med gevärskolven och försökte sedan ta sitt eget liv utan att lyckas. Yngves yngre bror Bengt gjorde lumpen så han klarade sig.

Det här var ett vansinnesdåd, orsakat av Yngves depression. Han dömdes till sluten psykiatrisk vård och gifte sig så småningom med en av sjuksköterskorna. De fick också barn. Det senaste jag hörde var att han några decennier senare begick självmord, sannolikt för att traumat i det förflutna blev för tungt att bära i en ny livskris.

Den ena av de liggande stenarna på gravplatsen är helt blank, sannolikt avsedd för Yngve en gång i tiden. Bengt dog för några år sedan och är begravd i den näraliggande stenlunden. Simon var bryggerichaufför. Tusentals människor följde begravningsståget med de tre kistorna på flaket till en av bryggeribilarna. Min far var med och bar sin arbetskamrat från kapellet ut till graven.

Bara ett 20-tal meter därifrån påminns jag om en annan tragedi. Där ligger busschauffören Helge Johansson och hans familj begravd. Femårige sonen Ulf förolyckades utanför hemmet. Han klämdes mellan bussen och en snödriva när fadern backade fordonet. Det var deras enda barn. Även den gången samlades mycket folk när kistan sänktes i graven. Helge körde bussen när mina skolkamrater och jag åkte till Hamburg och Amsterdam efter realexamen. Jag såg hans ansikte i backspegeln ovanför förarsätet. Kanske tänkte han att sonen Ulf skulle ha varit jämnårig med oss.

När min far Allan dog 1995 köpte mina systrar och jag en handslipad gravsten i röd granit, en öppen bok med två sidor. Vid den tiden fylldes urnlunden på Norra begravningsplatsen i Tidaholm i turordning när folk dog men inga luckor tilläts. Våra föräldrar var skilda sedan många år men vi beställde en likadan sten till vår mor bredvid hans. På den ena sidan namnet, på den andra en diktstrof. Min mor Brita dog 1999 så de sidorna var blanka i fyra år.

Jag skrev dikter om mina föräldrar samma dag de dog. Sedan valde jag ut den vackraste strofen till båda. Först

när båda verserna var på plats upptäckte jag att det blev ett omedvetet rim.

På hans sten står det:

Den här dagen är
sin egen början,
sitt eget slut.

Och på hennes de här raderna:

Du gav oss världens ljus
och det räcker
hela livet ut.

När jag såg Bo Setterlinds dikt på minneslunden i Västerås fick jag idén att skriva en till minneslunden helt nära mina föräldrars gravplatser. Bo Setterlinds dikt hade religiösa övertoner:

Vandraren är framme
Framme vid befrielsen
Själen har fått se
Var källan är

Jag är agnostiker och ville ha en dikt som bättre stämde överens med min egen livssyn. Nu sitter den på en metallplatta ovanpå en sten i grå granit, nära ett ständigt porlande vatten:

Här möts vi till slut.
Vinden sjunger oss hem.
Nära som en viskning
öppnar sig gåtan
in mot våra liv.

BENGT KNUTSSON

Bronsålderssköldarna på Fröslunda – världsnyhet och etymologisk dörr- öppnare

I. VÄRLDSNYHET

"Dä så änna ut som ett grönt lôck."

Hur många gånger Bert Ivarsson på oförfalskad västgötska berättat om sin upptäckt hösten 1985, och hur den gick till, det vet bara han själv. Oräkneliga gånger måste det i alla fall ha varit. Liknelsen om ett "lôck" är härlig och står i all sin alldaglighet i stark kontrast till fyndets betydelse.

Bert Ivarsson är inte den ende jordbrukare som genom plogen gjort fynd av världsintresse. Det räcker med att jämföra med den syriske bonde, som 1928, och under plöjning av sin åker, upptäckte en gammal grav tillhörande det forntida kungariket Ugarit. Detta anses ha haft sin storhetstid mellan 1450 och 1200 f.Kr. Utan att här gå in

på enskildheter kan sägas att upptäckten ledde till omfattande arkeologiska utgrävningar på den kulle som kallas *Ra's ash-Shamra*, "Fänkålshuvudet". Genom de lertavlor man fann, i praktiken ett helt bibliotek, fick vi vetenskaplig information om företeelser på en rad områden: statsbildning, befolkning, livsåskådning och språk. Inte minst det lingvistiska var en sensation. Här fann man ett gammalt, tidigare okänt semitiskt språk besläktat med hebreiska, arameiska och feniciska. Men inte bara detta. Ugartiskan använde sig av en alfabetisk skrift – sannolikt den äldsta vi känner – ur vilken det feniciska alfabetet utvecklades, och därefter det grekiska ur det feniciska.

Bronsålderssköldarna på Fröslunda har visserligen be-tecknats som "ett flertusenårigt europeiskt praktfynd" men har måhända inte fått samma internationella uppmärksamhet som Ugartfynden, dock mycken nog. Genom lyhördhet inför "lôckets" potentiella betydelse och visad handlingskraft – rask kontakt med museimyndigheterna i Skara – har Bert Ivarsson skrivit in sig i historien. Han kan m.a.o. räknas som en bronsåldersrelaterad portalfigur vid sidan av landsantikvarie Ulf Erik Hagberg; det var denne som fick ansvaret för utgrävning, konservering och återställande.

Den historien i detalj ska jag inte dra på nytt, den är väl känd. Jag vill däremot peka på ett par omständigheter, i vilka jag själv är involverad, och som har att göra med bronsålderssköldarna i ett internationellt perspektiv. Dels hur jag fick tillfälle att sprida nyheten om dem i Mellanöstern och Nordafrika, dels hur jag i en bokhandel i Istanbul blev uppmärksammas på den arkeologiska och

historiska vikt som den engelskspråkiga forskarvärlden tillmäter Fröslundafyndet.

Men för att komma dit måste jag göra en kringgående rörelse och presentera de yttre omständigheterna.

Ett informationsuppdrag i arabvärlden

Mellan 1985 och 1990 hade jag ett uppdrag för Utrikesdepartementet (UD) och Svenska institutet (SI) att ge Sverigeinformation i arabvärlden. Och denna information skulle ges på arabiska, det var idén. Att lotten föll på mig hade, som jag ser det, två anledningar.

Det första skälet var att jag alltifrån hösten 1980 hade varit engagerad i ett universitetsprojekt, som gick ut på att utbilda det svenska näringslivet i det arabisk-islamiska kulturmönstret. Det hade nämligen visat sig att svenska exportföretag hade svårt att ta sig in på de rika oljemarknaderna i Mellanöstern och Nordafrika: kulturklyftan var för stor. För även om svenskarna mötte araberna på samma främmande språk – läs engelska – upplevde man arabisk mentalitet, sättet att tänka och agera, som svår, för att inte säga omöjlig. I detta läge vände sig en svensk företagsrepresentant till Lunds universitet för att be om hjälp. Svenskt näringsliv var, så förklarade han, i desperat behov av handfast information, praktisk arabvärldskunskap, allt i syfte att underlätta förståelse, kommunikation och samarbete med arabvärlden. För att göra en lång historia kort: jag fick i uppdrag att utarbeta en studieplan och ledde därefter, under fem års tid, näringslivsinriktade arabvärldskurser över hela Sveriges land. Alla

svenska exportföretag av betydelse skickade personal till kurserna; de var oftast i form av tredagars internat. Tale-sättet, som spreds – det var rakt på sak – var följande: "Vi måste gå Lunds universitets arabvärldskurser *så vi lär oss hur vi ska ta araberna!*"

Det andra skälet till att jag fick det hedersamma uppdraget att bli UD:s och SI:s "arabiske" kulturemissarie hade att göra med att man vid denna tid ville "vända på kuttingen", d.v.s. anlägga ett nytt perspektiv. Under fem års tid hade den arabisk-islamiska världen fått en belysning i Sverige som aldrig tillförne. Nu var tiden inne att presentera Sverige i arabvärlden. Och vad vore då bättre än att skicka en svensk akademiker till arabvärlden, en som på arabernas eget språk kunde både föreläsa och svara på frågor om Sverige. Och eftersom jag vid denna tid var en av få svenska orientalister som hade praktiska språkkunskaper i arabiska, tillfrågades jag om mitt intresse för uppdraget. Ett maktpåliggande värv men jag svarade ja. Friskt vågat är hälften vunnet!

Informationsuppdraget (det sköttes vid sidan om mina förpliktelser i Lund) förde mig till följande länder: Egypten (1985, 1987, 1988), Förenade Arabemiraten (1988), Jordanien (1985, 1987, 1988), Kuwait (1989), Libyen (1990), Marocko (1986), Nordjemen (1989), Oman (1989), Saudi-Arabien (1989), Syrien (1985, 1988), och Tunisien (1985, 1988).

Maj 1985: som Olof Palmes budbärare till Kairo och Tunis

Ingen skall nu förledas tro att 1980-talets svenska fokusering på arabvärlden var styrd av oegennyttia, som ett till äventyrs nyvaknat intresse för främmande kulturer i största allmänhet. Bakgrunden var krasst ekonomisk. Oktoberkriget 1973, arabiskt oljehot mot väst, astronomiskt höjda oljepriser, obalans i nationella statsfinanser – allt ledde till en desperat kamp hos exportföretagen om att få in en fot på Mellanösterns och Nordafrikas lukrativa marknader. Men *kulturkunskap* blev hur som helst ett nyckelord för det svenska näringslivet. Ja, det är t.o.m. befogat att tala om en kulturkommunikativ *väckelserörelse* i den svenska affärsvärlden.

De kollektiva satsningarna på arabvärlden ledde fram till en stort upplagd islamutställning i Stockholm. Den invigdes måndagen den 2 maj 1985; platsen var Historiska museet. Öppningsanförandet hölls av statsminister Olof Palme, på engelska naturligtvis, eftersom representanter från hela den arabisk-islamiska världen var närvarande.

Olof Palmes tal var, som sig bör, en exposé över viktiga kapitel i svensk-arabiska relationer, bl.a. en redogörelse för tidiga svenska forskningsresor till Orienten. Det innehöll också en hälsning till arabvärldens ledare med klargörande av svensk värdegrund och hur Sverige ser på internationellt samarbete.

Med detta tal i arabisk tappning reste jag några dagar senare till Kairo och Tunis. Det var ingen tillfällighet att min första informationsresa gick till just de städerna.

Egypten räknades då, liksom nu, som arabvärldens viktigaste land; i Tunisiens huvudstad låg vid denna tid Arabförbundets högkvarter samt ALECSO (den arabiska motsvarigheten till UNESCO, FN:s organ för utbildning, vetenskap och kultur).

Olof Palmes tal mottogs med entusiasm i båda länderna.

Bland stående föredragstemata: arabiska, litteratur och vikingar

För att utöka min informationsportfölj hade jag redan till den första informationsresan skrivit ett föredrag om ett ämne som låg mig själv varmt om hjärtat och som jag visste intresserade araberna. Det hade rubriken *Ad-dirāsāt al-‘arabiyya wa-l-islāmiyya fi jāmi‘āt as-Suwayd*, "Arabiska och islamiska studier vid Sveriges universitet". Det kommer alltid som en överraskning för araberna att Sverige har en månghundraårig orientalistisk universitetstradition. Och att de svenska orientalisterna, i motsats till brittiska och franska, inte varit redskap i koloniala aspirationer.

Det här föredraget skulle komma att bli ett stående inslag under följande informationsresor.

Men ytterligare föredrag var av nöden, så det var bara att sätta sig ner och författa. Araberna är, till skillnad mot vad man kan tro, litterärt intresserade. Det föll sig därför naturligt att spela på just den strängen. Där hade jag ett trumfkort, nämligen Den svensk-arabiska poesikonferensen i Lund hösten 1984; det var ett möte mellan arabiska

och svenska poeter, som gav genklang i hela arabvärlden. Föredragets titel blev *Liqā' suwaydī 'arabī fī n-nathr wa-sh-shi'r*, "Svensk-arabiskt möte i prosa och poesi." I bagaget hade jag prov på svensk poesi i arabisk tappning. Speciell anklang vann diktning av Bo Setterlind, Ingemar Leckius och Jacques Werup.

I det svensk-arabiska sammanhanget finns emellertid inget större slagnummer än vikingarnas kontakter med araberna. Här har Sverige något att komma med (varför inte stoltsera med), nämligen de mer än 80 000 arabiska och islamiska mynt som påträffats i svensk jord (företrädesvis på Gotland). Allt vittnande om livliga handelskontakter utmed floden Volga. En spännande historia som får sin höjdpunkt i den arabiske diplomaten Aḥmad Ibn Faḍlān al-'Abbās skildring om sitt möte med (det som anses ha varit) vikingarna 921/22: "Allahs smutsigaste varelser". Valda stycken ur Ibn Faḍlāns berättelse (*risāla*) hade jag ombetts läsa redan vid invigningen av den ovan nämnda islamutställningen i Stockholm 1985. Mitt föredrag gavs titeln *Al-'alāqāt al-mubakkira bayna l-vāykinj – qudamā' al-iskandīnāfiyyīn – wa-l-'arab qabla alf 'ām*, "Tidiga kontakter mellan vikingarna – de gamla skandinaverna – och araberna för tusen år sedan".

Jag höll det där föredraget ett stort antal gånger i samband med SI:s och UD:s vandringsutställning om de arabiska mynten i Sverige. Araberna lyssnade med viftande öron: "Det här", sade de, "öppnar ett helt nytt kapitel i vår historia."

Ett vikingaskepp på Kålland?

Långt senare fick jag anledning att återkomma till temat vikingar-araber. Av Svenska Institutet i Alexandria anmodades jag 2009 att presentera ett nytt arabiskspråkigt föredrag i samma ämne. I Alexandria hade jag tjänstgjort som UD-anställd efter att 1999 ha avslutat sju år som föreståndare för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.

När jag nu gjorde en total omarbetning av mitt tidigare vikingaföredrag, nåddes jag av braskande nyhetsstoff. Man hade, så hette det, funnit spåren av ett vikingaskepp i Kungshögen, Sunnerby på Kålland. Via Vänermuseet fick jag namnet på och telefonnummer till chefsarkeologen Annelie Nytenberg boende i Gärdeviken i Sunnersberg. Vid samtal tisdagen den 15 september 2009 berättade hon att mätningar (C14) pekade på en bosättning från Vendeltid, d.v.s. från ca. 600. (Detta enligt anteckningar jag gjorde efter samtalet.) Däremot ville hon gärna framhålla att massmedia hade gått händelserna i förväg. Det vore, sade hon, alltför tidigt att påstå någonting med säkerhet. Det som påträffats, avtryck av spikar, kunde visserligen vara spåren efter spikar i ett båtskrov, men måste å andra sidan inte vara det. Lite snopen efter samtalet, d.v.s. att i Alexandria inte kunna berätta om ett "vikingaskepp" från min hemtrakt, fick jag nöja mig med bilder på Sigrid Storråda i Blomberg.

Men något, kan skämtaren säga, var i alla fall vunnet: "vikingaskeppet" på Kålland är ett fint tillskott i pärmens "Västgötaklimax"!

Onsdagen den 22 juli 2015 ringde jag upp Annelie Nytenberg på nytt. Hur, frågade jag, hade det egentligen gått med det där vikingaskeppet? Hade någon klarhet uppnått? Annelie berättade att man bedrivit utgrävningar i Kungshögen under fyra års tid och att fynden hade varit rikliga. Däremot var inte de rostutfällningar man funnit tillräckliga som underlag för talet om båtfynd. Hon räknade med att slutresultaten från de fyra årens grävningsaktivitet skulle ges vetenskaplig beskrivning hösten 2015.

Kuwait och Libyen: Fröslundasköldarna presenteras

Nu tillbaka till Fröslunda.

I retrospektiv är Bert Ivarssons fynd uppseendeväckande. Men hela digniteten av det som uppdragats var naturligtvis inte uppenbar från första början. Som Sunnersbergs- och Kållandsbo var jag likväl ivrig att följa utvecklingen. Ty det ligger i sakens natur att det skulle ta tid innan den vetenskapliga utvärderingen av fyndet var någorlunda klar. Inte förrän 1989, d.v.s. fyra år efter upptäckten, hade jag i min hand en vetenskapsartikel, som jag bedömde som rimligt trovärdig. Den redogjorde för den spektakulära fyndhistorien och gav hypotetiska men sannolika svar på frågan hur bronsålderssköldarna skulle inplaceras i ett större historiskt perspektiv.

Hurra! Äntligen! Här hade jag en historia att berätta. Och från mitt eget Kålland! Den historien, sade jag mig själv, måste jag utnyttja i mitt arabvärldsuppdrag. Således beslöt jag mig för att skriva ett nytt, sammanfattande föredrag; det skulle inkludera elementen i alla mina tidigare

specialföredrag. Och, viktigaste av allt, jag skulle börja detta föredrag med bronsålderssköldarna på Fröslunda.

Sagt och gjort. Föredraget skrevs och fick titeln *Al-'alāqāt as-suwaydiyya al-'arabiyya 'abra l-qurūn*, "Svensk-arabiska relationer genom århundradena". Det framfördes i Kuwait i februari 1989 och i Libyen i november 1990.

Fröslundasköldarna i det arabiska föredraget

När jag nu, 25 år efter det arabiskspråkiga föredraget, tar fram själva texten, gör jag själv några kritiska anmärkningar. (Här kommer, på gott och ont, min ifrågasättande forskarsida fram.)

Alltså. Huruvida det verkligen stämmer, som jag säger, att Bert, trots traktorljudet, kunde *uppfatta* "ett metalliskt ljud", förefaller en smula tveksamt. Och inte var det i verkligheten så att Bert omedelbart *insåg* att det var just en bronssköld som han påträffat. Till syvende och sist var det ju för honom inte mycket annat än ett "grönt", låt vara ovanligt, "lôck". Mitt påstående "att plogen hade avslöjat en bronssköld" får därför ses som en berättarteknisk licens, ett förkortat, elliptiskt uttryck (för att slippa redogöra för mellanliggande omständigheter). Hypotetiskt sett skulle förstås mitt uttryckssätt kunna vara resultatet av min förlaga, d.v.s. den där vetenskapsartikeln, som jag baserade föredraget på. Men eftersom jag inte har den kvar, får frågan stå obesvarad. Att däremot sköldarna till antalet var fjorton (man ser olika uppgifter) har jag definitivt från artikeln.

Här följer, hur som helst, avsnittet om Bert Ivarsson och hans överraskande upptäckt i översättning från arabiska. (Om svenskan känns lite "kantig", får väl detta skyllas på att den, mer än att vara strängt idiomatisk, ligger nära det arabiska originalet.)

"Varje lands historia skrivs utifrån olika slags information, däribland den arkeologiska.

För mindre än fyra år sedan upptäcktes i Sverige en arkeologisk skatt av sällsynt slag.

Den 1 november 1985 plöjde en lantbrukare vid namn Bert Ivarsson sina åkrar. Det skall observeras att egendomen heter Fröslunda; det betyder "Frös lund". Och eftersom nu Frö var en av (av)gudarna i svensk hedendom – d.v.s. tiden före kristendomen – och eftersom han mera exakt var Frukthetens gud, förstår vi att Fröslunda har varit en helgedom och en offerplats för denne gud. Det skall tilläggas att Fröslunda egendom ligger på en halvö benämnd Källand – d.v.s. på en landtunga som sträcker sig tjugo kilometer ut i sjön Vänern – och att denna halvö räknas som ett av de historiskt rikaste områdena i Sverige.

Låt oss återvända till den 1 november 1985 och den plöjande bonden. Plötsligt, under körningen av traktorn, hördes ett metalliskt ljud. Och när bonden tittade närmare på saken, såg han att plojen hade avslöjat en bronssköld.

Bonden förstod att han hade påträffat ett värdefullt föremål och kontaktade genast chefen för det historiska centralmuseet i regionen dr Ulf Erik Hagberg. Utgrävningar kom till stånd på platsen och, som resultat därav, upptäcktes fjorton bronssköldar. Tack vare de förfinade vetenskapliga mätinstrument som

dagens arkeologer använder vet vi att sköldarna går tillbaka till det sjunde århundradet f. Kr. Man tror också att sköldarna begravs under samma period och att de stannat i jorden ända till nu, d.v.s. tvåtusensjuhundra år.

Om vi bortser från det arkeologiska och historiska värde som dessa sköldar utgör kan vi dra ytterligare en slutsats. Det är att förmoda att bronssköldarna tillverkades utanför Sverige – och alldeles speciellt i ett område runt Salzkammergut i dagens Österrike – berömt under första årtusendet f. Kr. för sina skickliga yrkesutövare.

Detta betyder att de aktuella sköldarna – som, för att nu upprepa, upptäcktes och frilades på Fröslunda egendom på halvön Kålland i sjön Vänern i Sverige – anlände dit via handel. Och detta ord, d.v.s. ordet "handel" ger oss en viktig nyckel till förståelsen av svenskarnas egenart genom historien. Vi skulle kunna säga att denna egenart tagit sig uttryck i en stark lust att lära känna världen utanför och att etablera direkta relationer med den."

Slut på citatet.

Med bronsålderssköldarna på Fröslunda som inledning var det naturligt att fortsätta föredraget med vikingatiden och dess handel med araberna samt i övrigt med allt annat som fanns att säga i ämnet svensk-arabiska relationer genom tiderna.

Varför var jag då så ivrig att sprida historien om Fröslundasköldarna? Skälen var två. Det första skälet var den vetenskapliga aspekten. Det var här fråga om en upptäckt av internationell dignitet. Och den skulle platsa som hand i handske i mitt statliga uppdrag. Det andra skälet var att

jag hade ett helt fång av personliga minnen av Fröslunda och dess folk. Jag kände mig m.a.o. som personligt *delaktig* av fyndet. Detta enligt den princip som säger att en relation är reciprok, ömsesidig. Om något händer den ena parten, påverkas den andra. Ett svenskt ordspråk förklarar drastiskt, samtidigt insiktsfullt, vad jag menar: "När det regnar på prästen, så stänker det på klockaren." M.a.o.: om det nu hade fallit ett sådant rikligt regn över Fröslunda, är det väl fullt rimligt att åtminstone *några* droppar av samma regn hade fallit över mig!

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Som tidigare framgått var jag under sju års tid, 1992-99, chef för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Dit hade jag kallats av f. universitets- och högskolekansler Carl-Gustaf Andrén efter rekommendation från ambassadören och turkologen Gunnar Jarring. Ett hedersamt uppdrag, helt visst, även om det inte alltid var så gloriöst som titeln direktör eller den turkiska benämningen *Müdür Bey* låter antyda. Det stora spannet i institutsföreståndarens vardag tolkas bäst i det svar jag brukade ge personer som ville veta vad jag egentligen hade för mig i Istanbul: "Allt från att vara vetenskaplig ledare till att vara vaktmästare", och ständigt med tillägget, "men med betoning på det sistnämnda."

Det där praktiska, att få ta itu med sådant som jag inte var utbildad för, kände jag väl till från Jerusalem. Där hade jag nämligen varit direktör för Svenska Teologiska Institutet under första hälften av 1970-talet och där hade

jag tvingats bli "entreprenör" under en omfattande restaurering och tillbyggnad. Samma sak inträffade under min tid i Istanbul. Där var jag inte mindre än två gånger byggansvarig. Guldkant på tillvaron var emellertid att jag parallellt var knuten till Sveriges generalkonsulat i Istanbul med uppgift att vara konsul för kulturärenden. Det gjorde att man varje kväll (om man så ville) kunde ta del av det rika utbudet av Istanbuls diplomatiska mottagningar, inte minst det turkiska kökets alla läckerheter. Ack, ja!

Men vad är då Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul? Grundat 1962 är det ett av de svenska Medelhavsinstitutionen (Rom, Aten, Jerusalem och Alexandria). Kortfattat kan väl Istanbulinstitutet beskrivas som en replipunkt för svenska och nordiska forskare inom främst humanistisk och samhällssvetenskaplig sfär. Här kan akademiker tillbringa längre eller kortare tid för studier eller vetenskapligt arbete. Det enda kriteriet för tillträde till institutet och dess faciliteter – rum, kök, forskningsbibliotek – är att studier och forskningsprojekt på ett eller annat sätt ska ha med Turkiet eller Främre Orienten att göra, forntid eller nutid.

Det är således en brokig skara vetenskapare och discipliner man möter på Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul: klassisk arkeologi, bysantinologi, islamisk konst och arkitektur, turkologi i dess vidaste bemärkelse (d.v.s. såväl osmanturkiska som modern turkiska), socialantropologi och statsvetenskap, för att nu bara nämna några.

Inte minst har arkeologin en stark ställning. Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul bedriver sedan 1948 en

egen utgrävning i Labranda, en antik Zeus-helgedom i Karien, i sydvästra Turkiet, ca 14 kilometer norr om staden Milas. Utgrävningarna leds i dag av Lars Karlsson (som förresten var s.k. storstipendiat, 1993, under min tid i Istanbul). Följaktligen är det av stor betydelse att ständigt hålla biblioteket ajour med senaste nytt på arkeologifronten.

Fröslundasköldarna: apostroferade i stort vetenskapligt verk

Det var i ett sådant biblioteksärende jag 1999 (d.v.s. mitt sista år i Istanbul) gjorde mitt fynd. I en av bokhandlarna på İstiklal Caddesi (paradgatan i Istanbul, den med alla de gamla ambassaderna från osmansk tid), fann jag på arkeologihyllan ett verk som drog blickarna till sig. Det var stort, tungt och påkostat och hade titeln *The Oxford Companion to Archaeology*, Edited by Brian M. Fagan, Oxford University Press 1996.

Omedelbart fångad av såväl titel som yttre apparition började jag bläddra i boken. Med sina 844 tättskrivna sidor visade den sig vara ett vetenskapligt referensverk, som i lärda artiklar tog upp forskningens färskaste rön för arkeologin i alla världsdelar. Jag förstod att boken aspirerade på att vara en arkeologins Bibel *sine qua non*. Nyfiken beslöt jag mig för att se om boken verkligen motsvarade sitt löfte att vara heltäckande. I så fall borde den ta upp Fröslundasköldarna. Sagt och gjort. Jo, då. I det omfattande indexet (25 sidor) finner jag på sidan 828 vad jag söker: *Fröslunda (Sweden), 623*.

Under rubriken "Scandinavia in the Bronze Age" kommer på ett tidigt stadium i artikeln (sid. 624) följande:

"The recent discovery at Fröslunda in western Sweden of a hoard containing at least fourteen Late Bronze Age shields of central European type deserves special mention. The shields were manufactured from thin, hammered bronze sheets and could not have had a defensive purpose. Their nondefensive character is also suggested by the fact that they were manufactured as pairs and deposited together in a lake ..."

Quod erat demonstrandum! "Vilket härmed skulle bevisas!" Det var lätt att bli exalterad. Fröslundasköldarna var alltså av sådan internationell dignitet att de förtjänade sin plats i det som måhända var världens främsta arkeologiska översiktsverk.

Naturligtvis köpte jag boken. Fysiskt tung var den. (Jag har i efterhand roat mig med att väga den: närmare tre kilo vetande!) Jag gjorde emellertid två reflektioner. För det första: jag hade gjort helt rätt i att presentera Fröslundafyndet i mitt föredrag i Kuwait och Libyen. För det andra: bronssköldarna bevisade – exakt som mitt föredrag säger – att Kållands halvö är "ett av de historiskt rikaste områdena i Sverige".

II. INTERMEZZO: KÄNSLOMÄSSIG BINDNING TILL FRÖSLUNDA

Det må vara mig förlåtet om jag här, och för en stund,

lämnar det vetenskapliga åt sidan och som ett mellanspel, en "exkurs", hemfaller åt ren och skär nostalgi.

Fröslunda ligger fågelvägen endast några kilometer från mitt barndomshem, Kyrkskolan i Sunnersberg.

Redan namnet Fröslunda (lokalt uttal: *Fröshshlonna*) inger respekt och för tanken till forntid. Fröslunda är den största gården i Sunnersberg. Det kallades för gods; epitetet på dess innehavare var "godsägare". Under hela min uppväxttid var herren till Fröslunda Nils Ivarsson. Stora jordegendomar ger makt, inflytande och ansvar. Inte minst var detta fallet under en tid, för mer än femtio år sedan, som präglades av kvarvarande feodalt tänkande. Nils Ivarsson levde upp till högt ställda förväntningar. Som skicklig förvaltare av jorden och med ledaregenskaper utöver det vanliga tog han ivrigt del i socknens kommunala angelägenheter. Förtroendeuppdragen var legio. Tolsjö- och Sunnersbergsborna såg med respekt på Nils Ivarsson; vad han hade att säga, det lyssnade man till. Huruvida det var av praktiska skäl eller (varför inte?) en smula fåfänga som Nils Ivarsson uppträdde i ridbyxor och bruna läderstövlar låter jag vara osagt. Imposant var han under alla förhållanden och tjänade för många (inte minst mig själv) som förebilden för en välklädd lantjunkare.

Nils Ivarsson: en rallytalang

Bland alla Nils Ivarssons särdrag väljer jag att peka på hans motorintresse. Bilar med starka motorer tycks ha varit ett med honom. I starkt minne står vådliga färder i

hans amerikanska bil, en Ford v8 av förkrigsmodell. Saken är den att Nils Ivarsson – det var när äldste sonen Göran, min bror Björn och jag gick i läroverket i Lidköping – delade skolskjutsningen till och från Lidköping med min far Eric H. Knutsson. Ivarsson körde in, Knutsson hämtade.

Förmodligen hade Nils Ivarsson kunnat bli en framgångsrik rallyförare. För det gick undan när han kom. I hög fart rundade han portstolparna till Kyrkskolan och med snabb rusning av motorn var han strax inne på gården för att med skrikande bromsar och elegant sladd landa i en kaskad av grus. Göran satt i framsätet. Ansiktet var uttryckslöst; det speglade fatalism. (Och inte utan orsak.) Björn och jag hade våra platser i baksätet.

Påstigning i flygande fläng. Därefter full gas upp för Lunnargårdsbacken, in på Lidköpingsvägen, genom Tolsjö by, förbi Anders i Boa och Harry Bogrens affär, därefter med accelererande hastighet mot Alvetorpssvängen. Alltid lika kusligt, för Alvetorpssvängen är en hårnålskurva; där har mer än ett fordon kastats av vägen. Ingenting som dock bekymrade Nils Ivarsson. Ignorerande allt vad centrifugalkraft heter och med ett bestämt ryck i golvspaken slängde han – i oavbruten fart – in tvåans växel (på den tiden fanns endast tre växlar framåt). Från motor och växellåda kom metalliskt brak, högljudda protester, skrap och gnissel, jämmer och veklagan; behandlingen var omild. Man höll andan. Bilen en hårsman från diket.

Alltid samma visa. Men underligt var det. Den Högste tycktes hålla sin vakande hand över Nils Ivarsson och

hans passagerare. För mot alla odds gick allt väl. Och från Ivarsson kom varje gång han levererat sitt konststycke samma muntra, för att inte säga belåtna, tillrop:

"Hör I pôjka, hänger I mä där bôrt i bak?"

Familjen Ivarsson

Familjen Ivarsson bestod av pappa Nils, mamma Rut, Göran, Marianne (Gocki), Bert, Tord och Ingela. Det var genom Göran jag lärde känna Fröslunda. Det föll sig naturligt eftersom vi är årsgamla, båda födda 1936, medan däremot Bert, den kommande bronsåldershjälten, född 1945, är nio år yngre än Göran, och Tord, född 1946, tio. Jag kan alltså inte berömma mig av att ha känt Bert, Tord och lil-lasyster Ingela mer än som barn; jag har minnesbilder av dem från Kyrkskolan, där de gick i småskola för min mor Svea Knutsson.

Nils och Rut Ivarsson är borta sedan länge och vilar i familjegraven på Sunnersbergs kyrkogård. Sönerna Ivarsson följde sin far i fotspåren och blev jordbrukare. Göran, gift med Ettie, Holger Anders yngsta dotter, arrenderade länge jorden på Stola säteri. Bert driver Fröslunda egendom och Tord gården Ströberg (mitt emot Sunnersbergs kyrka, d.v.s. belägen, som namnet anger, på ett "berg" på andra sidan maden, *Ma*). Vad gäller döttrarna Ivarsson har jag förstått att Marianne bor rätt nära Fröslunda medan jag om Ingela inte har någon information.

Göran Ivarsson: en kamrat av format

Göran "på Fröslunda", det var så han var känd. Vi hade börjat småskolan i Filsbäck 1943 tillsammans med Sunnersbergs andra 36-or. De övriga pojkarna var Arne Edvinsson, Filsbäck; Gunnar "i Skattegår'n" Gustavsson; Börje "på Berget" Oskarsson och Erik "i Snickargår'n" Pettersson. Flickorna hette Gerd Isaksson, Gärdeviken; Linnea Jansson, Ulvedalen och Ulla Möller, Lobacka. (Gunnar i Skattegår'n har hjälpt mig minnas. – Ytterligare en anmärkning. Om jag här nämnt pojkarna före flickorna ska detta inte tas som intäkt på att jag till äventyrs förespråkar den av feministiska seloter brännmärkta och så kallade "könsmaktsordningen", d.v.s. mannens förment överordnade ställning över kvinnan. 1940-talets skola på landet var visserligen en samskola men i praktiken segregerad såtillvida att pojkar lekte för sig, flickor för sig. M.a.o. är det – utan dolda avsikter – mina manliga kamrater jag först kommer att tänka på.)

Göran och jag utvecklade en varm vänskap. Göran var en i ordets bästa bemärkelse snäll person men full av uppåt. Långt innan jag i Mellanöstern och Nordafrika hade provat dromedaren som riddjur hade jag med Göran som instruktör suttit på hästryggen på Fröslunda. Tillsammans gjorde vi cykelturer, än till någon bygdefest på Kålland, än för att prova lyckan hos *tösera* på andra ställen än i Sunnersberg. I det sammanhanget gjordes utfärder till Stenhammar. Flickorna på Liden, Lilian och Birgitta – den ena blond, den andra mörk – var kända för sin skönhet. Vår närvaro väckte självfallet förargelse bland traktens

pojkar; Göran och jag sågs som inkräktare. Smockan låg i luften.

Ja, samhörigheten mellan Göran och mig var stor. Jag skall emellertid inte driva min Fröslundaexposé *in absurdum*; artikeln har till syvende och sist ett, som man säger, "seriöst" tema. Med åsidosättande av allt annat jag skulle kunna säga om Fröslunda – t.ex. den aldrig sviktande frikostigheten, bullar och kakor fanns alltid på bordet liksom granar att hämta vid jul – vill jag emellertid avsluta min selektiva, högst subjektiva, minneskavalkad med en speciell hågkomst. Den visar, om inte annat, att Göran Ivarsson fullt ut var sin fars son; han var tidig motorförare och fartentusiast.

Fullt ös med Göran

Exakt år minns jag inte. Gissningsvis 1952 eller 1953. Hur som helst, det var innan Göran hade körkort. Årstid: sannolikt höst, eftersom dagarna var korta; mörkret föll tidigt. I samband med en begivenhet på Fröslunda, stort kalas, vill jag minnas, fick Göran för sig att förevisa sina köregenskaper. Med den självklarhet som bara var hans hämtade han bilnycklarna till pappa Nils' herrgårdsvagn. Bilen stod i ett vagnslider. Det var nu inte vilken herrgårdsvagn som helst (vem hade kunna tro?), utan en sådan där exklusiv skapelse med trälistor utanpå sidorna. Med viss bävan, det skall erkännas, följde jag min vän.

Göran satte med van hand nyckeln i tändningslåset; motorn startade villigt. Jag förstod att det inte var första

gången han satt på förarplatsen. Växeln i backläge. Där-
efter ut på *gata*, som Sunnersbergsbönderna brukade
säga, d.v.s. platsen framför ko- och häststallar, och in på
den privata väg som leder mellan Fröslunda och Stenhus-
backen. (Mellan Fröslunda och Stenhusbacken ligger f.ö.
den dalsänka, där Bert Ivarsson träffade på sina sköldar.)

Med påslaget lyse satte Göran god fart och vi var snart
framme vid Stenhusbacken, där Göran gjorde halt. Där
fick han vända, eftersom fortsättningen var allmän väg,
den mellan Läckö och Lidköping. Lugnad tänkte jag att
det nog skulle ordna sig i alla fall.

Men det var som om Göran nu fått blodad tand. För
nedanför Stenhusbacken kommer en raksträcka och där
klämde Göran gasen i botten. För var det inte exakt så
som pappa Nils brukade göra? Bilen formligen lättade
från marken och jag tänkte med förskräckelse på vad som
väntade oss när vi kom fram till Fröslunda, den skarpa
svängen åt vänster. Svängen kom och bilen for med hela
sidan in i stengårdsgården. Hundraprocentig seger för
centrifugalkraften! Men, *Gratia Deo!*, vi voltade inte, vi var
mirakulöst oskadda. Göran fick upp bilen på vägen och
till synes oberörd av det inträffade ställde han tillbaka bi-
len. Vi återförenades med de festande, Göran lugn som en
filbunke, jag tilltufsad eftersom jag förutsåg efterräk-
ningar. Bilen hade trots allt fått vissa skador och själv var
jag med det engelska uttrycket *guilt by association* medage-
rande.

Jag hörde aldrig att Nils Ivarsson på något vis straffade
Göran för tilltaget, ens klandrade honom. Göran var en

tuffing och förmodligen var det en egenskap som pappa Nils uppskattade.

III. ETYMOLOGISK DÖRRÖPPNARE: NAMNEN TOLSJÖ OCH SUNNERSBERG

En upptäckt på ett specifikt område får ofta efterverkningar på andra. Bronsåldersfyndet på Fröslunda var stort inom arkeologi och historia men kom också att kasta oväntat ljus över två platsnamn på Kålland, nämligen *Tolsjö* och *Sunnersberg*.

Om detta faktum blev jag medveten först i år, 2015. Omständigheterna var följande. Som tack för en föreläsning i Lidköpings stadsbibliotek (onsdagen den 25 februari, presentation av min bok *Jag minns mitt Jerusalem*) fick jag av bibliotekarie Bror-Inge Jälevik ett bokverk, som jag inte kände till (men som jag egentligen *borde* ha känt till) och som visade sig vara en veritabel guldgruva.

Bokens titel är *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*. Den gavs ut i samband med Lidköpings stads 550-årsjubileum den 16 juni 1996. Med sina 496 sidor och tio kapitel skrivna av fackmän är boken en ambitiös och mångdisciplinär kartläggning av det historiska Lidköping med omnejd. Inte överraskande får Kålland och bronssköldarna sin beskärda del. Som första artikel under kapitel 2, "I bronsålderns landskap", skriver Ulf Erik Hagberg själv, mannen som fick det vetenskapliga ansvaret att handha Fröslundasköldarna. Hans artikel heter "Fröslundasköldarna – ett flertusenårigt europeiskt praktfynd vid Vänerens strand."

När jag i registret söker efter namn, som ligger mitt hjärta nära, finner jag till min överraskning att Tolsjö, min födelse- och uppväxtby, endast förekommer en enda gång. Till uppslagsordet *Sunnersberg* finns däremot sex anvisningar, till *Sunnersbergs pastorat* tre, till *Kålland/Kållandsbygden* mer än tjugo, till *Kållandsö* tjugo, till *Läckö* med sammansättningar än mer och till *Lidköping* – det ligger i sakens natur – myriader.

Men Tolsjö: en nullitet, ett ingenting. För om man inte ens, när man nu *lokalt*, s.a.s. inifrån, skildrar Lidköpingsbygdens historia, nämner Tolsjö mer än en gång, förstår man att byn saknar intresse. Ja vem, förutom Tolsjöborna själva, bryr sig egentligen om Tolsjö?

Det var en gång – Tolsjö som Anna Maria Roos' Önnemo by

Tolsjö by ligger ca åtta kilometer norr om Lidköping utmed vägen till Läckö. I dag, det är sant, är Tolsjö inte mycket mer än en ort man passerar, en tämligen trivial och sovande landsortsby.

Men Tolsjö mitt i Sunnersbergs socken har inte alltid varit en obetydlighet. Kanske var förra seklets 40- och 50-tal, min egen uppväxttid, dess storhetsperiod. Trakten sjöd av liv och rörelse. Tolsjö var ett mikrokosmos, en sluten värld men en värld som rymde allt. Bilismen låg fortfarande i sin linda; hade ännu inte slagit sönder den gamla bygemenskapen. Mekaniseringen av jordbruket hade visserligen börjat men var ännu inte så långt gånge att hästen (enkannerligen ardennerhästen) hade mist sin

betydelse. Jag kan därför inte tänka mig en bättre illustration till det samhälle Tolsjö en gång var än Anna Maria Roos' klassiska läseböcker *Sörgården* och *I Önnemo*.

Men Tolsjö: var finns "sjön"?

Liknelsen om Önnemo by haltar, det skall erkännas, på en punkt. Genom Önnemo by rann en å, där fanns vatten. Men var finns Tolsjöns vatten, var finns den där "sjön", som utgör det andra elementet i namnet Tolsjö? Många, inte minst jag, har funderat över etymologin, för i Tolsjö finns bevisligen ingen sjö. Men platsnamn brukar sällan tillkomma av en slump. Så, om det i dag inte finns någon sjö, kanske det har gjort det *tidigare*. Och var har denna sjö i så fall legat? Svaret på den frågan är given: nere i det som kallas *Ma*, det står för "Maden", den där sänkan som nu är bördig jordbruksmark men som tidvis – snösmältningen på våren – är så vattenfylld att pumpverket vid Stola inte orkar med. Vid dessa tillfällen får byinnevåarna njuta ett förändrat natursceneri, ges skönhetsupplevelse av sällsam art. Och temporärt har de ett Tolsjö som förtjänar sitt namn.

Tolsjö vid randen av en forntida "Kållandsarkipelag"

I artikeln "För rikare äring och bättre bete?, Det lokala bronsålderssamhället i Fröslundasköldarnas samtid" kommer författarna, Lars Jacobzon och Ulf Viking med spännande upplysning. Kvartärgeologiska undersökningar antyder att bronssköldarna sänktes i det som i dag

är en mad, men då var en vik, och att denna vik varit en av de större i en forntida *Kållandsarkipelag*. (Se bild på sid. 56.) Onekligen hisnande information. Men inte bara detta. För vårt vidkommande – frågan om namnet Tolsjö – är fortsättningen än mer dramatisk (sid. 55):

"Vattnet hade sträckt sig ända ner till Gösslunda, ungefär tre kilometer söderut från Fröslunda. Från början var vattendjupet omkring ett par meter, men senare hade viken isolerats från Vänern och börjat grundas upp."

Kvintessens: det som nu är Tolsjö-maden (belägen mellan Fröslunda och Gösslunda) är geologiskt sett en fortsättning av Fröslunda-maden. Och denna mad var en gång i tiden en vattenfylld vik. En färgbild, sid. 55, från en översvämning i Fröslunda-maden ger en uppfattning om hur denna vik en gång kan ha sett ut.

Men viktigast av allt. Vi har fått ett svar: Tolsjö har fog för sitt namn. Det har i verkligheten legat vid en permanent sjö, *Tolsjön*. Och denna *Tolsjöns* vatten är samma vatten, där bronssköldarna på Fröslunda en gång sänktes i en förmodad offerceremoni.

Så nog kan Tolsjöborna sträcka på sig. Nog förtjänar Tolsjö lite uppmärksamhet.

Post scriptum: men *Sunnersberg* då, vad är det?

Många frågar sig vad som ligger bakom namnet Sunnersberg i *Sunnersbergs socken*, *Sunnersbergs pastorat*, *Sunnersbergs församling* och *Sunnersbergs kyrka*. Själv är jag en av

de undrande, eftersom jag är uppvuxen i Kyrkskolan och s.a.s. levde mina nitton första år "i skuggan" av Sunnersbergs kyrka.

Kyrkan ligger på ett berg som höjer sig över ett lågland ca. en kilometer norr om byn Tolsjö. Efterledet "berg" i namnet Sunnersberg kan man sluta sig till; det motsvaras ju av ett faktiskt berg. Det första ledet däremot, "Sunners" i Sunnersberg, stöter på motstånd. De lekmanamässiga funderingarna bekräftas av *Svenskt ortnamnslexikon, Språk- och folkminnesinstitutet*, Red. Mats Wahlberg, Uppsala, 2003. På sid. 303 läser vi följande:

"Sunnersberg sn, Kållands hd, Västergötland. Sundræsbyærg 1291. – Socknen har fått sitt namn från en bebyggelse vid kyrkan. Efterleden åsyftar den höjd där kyrkan är belägen. Förledens innebörd är oviss."

Alltså. Namnet Sunnersberg går tillbaka till en medeltida form *Sundræsbyærg*, där det sista ledet i namnet, d.v.s. *byærg*, motsvaras av "berg" i Sunnersberg men där det första ledet, *Sundræs*, är oklart.

Här är mitt bidrag. Jag tror – är fastmer övertygad om – att lösningen ligger i linje med hela det komplex som avhandlats tidigare, nämligen i Fröslunda-madens utsträckning fram till Gösslunda. D.v.s. att namnet Sunnersberg analogt är att söka i samma kontext som namnet Tolsjö.

Kort uttryckt: den vattenfyllda maden som från byn Tolsjö uppfattades som en "sjö" har också kunnat ses som ett "sund" (första elementet i *Sundræs(byærg)*). Frågan blir

då om ordet "sund" är tillräckligt gammalt för att vara en tänkbar del av namnet *Sundræsbyærg*. Svaret är ja. För om man går till *Svensk etymologisk ordbok* av Elof Hellquist, Tredje upplagan, Band I-II, Lund C.W.K. Gleerups förlag, Malmö 1948, finner vi på sid. 1114 följande upplysning: ordet "sund" är gammalt. Det finns, förutom i modern svenska, i fornsvenskan, isländskan, danskan, norskan och anglosaxiskan. Förklaringen till "sund" har enl. ord-boken att göra med "simning", d.v.s. "sund" i betydelsen "ställe som man simmar över".

Om denna etymologi är riktig, har vi lösningen på det första elementet, "sund", i *Sundræsbyærg*. Sunnersbergs kyrka ligger på en höjd öster om den lägre liggande Tolsjö-maden. Denna Tolsjö-mad begränsas på andra sidan, den västra, av ett annat berg, nämligen *Ströberg*. Vad har varit mer naturligt än att kalla den mellanliggande maden, då en vattenfylld vik, för ett "sund"?

Sunnersberg: "Avskrädesberget vid sundet"?

Återstår då elementet *ræs* i *Sundræsbyærg*. Det är svårt. På sid. 870 i ovan nämnda *Svensk etymologisk ordbok* står att ordet "räs" finns i svenska dialekter och att betydelsen är "avskräde av fisk o.d." En hänvändelse görs till norsk dialekt där "ras" betyder "fiskfjäll o.d."

Om vi följer denna information, skulle *Sundræsbyærg* kunna betyda något i stil med "Sundavskrädesberget"/"Sundet avskrädesberg"/"Avskrädesberget vid sundet". Det är kanske inte den tolkningen Tolsjö- och

Sunnersbergsborna i första hand vill läsa in i namnet Sunnersberg. Föga ärofullt, föga romantiskt. Men vetenskap befattar sig inte med känslor. För vad var det nu citatet från *Svensk ortnamnslexikon*, sid. 303, visste förmedla? Jo: "*Socknen har fått sitt namn från en bebyggelse vid kyrkan.*"

Varifrån ortnamnslexikonet fått denna uppgift är oklart. Men om det stämmer att det funnits en *bebyggelse* vid kyrkan, återigen vid vattnet, vid "sundet", är det knappast särskilt märkligt om denna bebyggelse har sammankopplats med "(fisk)avskräde".

Osvuret är bäst. Men så här är det inom vetenskapen: hypotesen är fri. Våra etymologiska funderingar om Tolsjö och Sunnersberg får alltså gälla tills någon med annan och mera övertygande bevisning rubbar eller t.o.m. omkullkastar dem.

Att slutligen *Sundræsbyærg* uttalsmässigt blivit *Sunnersberg* är fonetiskt inte så märkligt. Allt sammanhängande med talapparaten, som regelmässigt strävar efter enkelhet: det ska vara bekvämt att uttala. Vad som här skett är följande: konsonanten *d* i *Sund* har genom påverkan av föregående *n* assimilerats till *n*, *r* och *æ* har bytt plats (s.k. *metathesis*) = Sunnersberg.

Och vi tackar än en gång Bert Ivarsson och hans bronsålderssköldar som gett oss uppfriskande tankestimuli.

PER BERGSTRÖM

Sommarhemskullen – raderad historia i blåbetong

När jag skriver detta blickar jag ut mot det som en gång var norra Europas högsta prefabricerade betonghus. De boende i Kronprinsen skulle aldrig behöva lämna detta det mest moderna exemplet på ingenjörskonst och logi. Parkering i huset, liksom bowlingbanor, butiker, dygnet runt-biltvätt, restauranger, systembolag och till och med intern-TV från husets egen studio med daglig boendeinformation. Direkt utanför fönstret ser jag den bukett av lutande grekiska kolonner som är Malmös minnesmonument över Hjalmar Gullberg och jag får svårt att inte tänka på Gullbergs diktarkollega i Akademien, Johannes Edfeldt, när han 1961 i "Vestrogothica" vände sig inte mot antiken, men väl sin hembygds forntid:

Vind från hedenhös, vind genom seklerna, blås,
kamma gräset i Edåsa, Våmb och Horn,
där de multnar, ryttare, bönder. – Lång
var deras möda, sträv deras dagsverkes kväll.
Skönast slutgiltigheten: jord och vind.

Vinden pressar sig igenom Billingsens dalgång från Varnhem och susar mörkt och dovt i tornet på den romanska 1100-talskyrkan i kalksten som minner om Våmb's historia, och sannerligen kammar vinden gräset när den under körsbärsträden kilar vidare nerför Billingeslutningen till minnena från hedenhös på Hentorps gravfält. Med sina 126 gravkullar är detta ett av landets största gravfält från järnåldern, här mulnar få bönder men många ryttare.

Historien – månghundraårig, nedteknad och utmärkt. Ärorik och stolt, skulle den troligen rentav kallas av en del av de som i lokalpressen framförde sina åsikter om att det vore mer på sin plats med ett minnesmärke över bygdens historia än ett konstverk – ”offentlig pissoar” – av en av 1900-talets mest tongivande konstnärer, Per Kirkeby, som donerats till staden. För dem skrevs historien igår, inte idag. Och framtiden får aldrig minnas den.

Vinden från hedenhös kammar dock inte bara gräset på gravkullarna och kyrkogården runt Våmb's kyrka. Den puttar också ner stenarna från klipphyllorna på de sår som lämnats efter Cementas dagbrott, den formar sig runt fabrikssilorna och den har med åren också burit med såväl de varnande signalerna för att sprängning pågår som dofter och odörer.

Redan Linné beskriver 1746 i sin västgötska resa trakterna som illaluktande, även om den eventuella stanken då inte hade något med den odör som kunde kännas i de södra delarna av Skövde i mitten av 1900-talet. En stank som stundtals kunde lägga sig som ett lock över staden och ofta skyldes på Gullhögens cementfabrik. Den sanna

orsaken var dock Duroxfabriken intill järnåldersgravfältet, 1929-68 brändes det där oljeskiffer i öppna fältugnar. Vinden bar med sig en svavelosande rök som stack i ögonen på de boende i Våmb, mödan var lång och sträv kväl-larnas luft.

Oljeskiffer är mer allmänt känt som alunskiffer, de blåskimrande svarta stenslivorna som kan brytas av med bara händerna, så rika på kol och till viss del även olja vilket gett skiffret dess andra namn. I de osande fältugnarna hos Durex varvades kalk med skiffer som sedan fungerade som bränsle för att bränna kalken, den brända kalken och skiffret maldes för att senare tillsättas aluminumpulver. Axel Eriksson uppfann denna metod då vatten sedan tillfördes till blandningen vilket framkallade en slurry som hölls i gjutformar.

Det som till block stelnade i dessa gjutformar var så kallad blåbetong, eller gasbetong, eller allt som oftast kallat lättbetong. När Durox i Skövde i sina fältugnar 1929 inledde tillverkningen av blåbetong var de tillsammans med Hällabrottet i Närke världens första tillverkare av byggmaterialet.

Vinden blåser genom seklerna, den sveper med sig stanken i luften över de tvåtusenåriga rösen och ner mot Claesborg och den trädbeklädda kulle som fått namnet Sommarhemskullen. Historien är aldrig statisk, vi lever i den och den skrivs i detta nu. Sommarhemskullen har fått sitt namn efter det hus som när 20-tal blev 30-tal här uppfördes. En världssensation. Världens första byggnad byggd i blåbetong.

Ett hus med två rum, byggt i blåbetong för att inhysa sommarbarn på kullen. Själv växte jag upp intill den samma långt efter det att sommarbarnen lämnat huset. Där under lövkronorna så inhyste det ändå ungdomar. Från 80-talet minns jag de gula träpanelsväggarna utanför vilka jag länge fick samla mod inför varje gång jag ville ta mig innanför dem. Sommarhemmet blev ungdomsgård där spretiga försök till mustascher samlades innanför och där Dakota, K50 och Alabama stod uppradade utanför. En attraherande och kittlande gemenskap.

En gemenskap dit inte alla skulle visa sig välkomna. Mellan Sommarhemskullen och Hentorps gravfält ligger en stor enplansvilla som en gång vd:n för Gullhögen lät bygga. Utmed vägen löpte ett högt plank på vilket vi klättrade för att få en skymt av detta hus som för oss barn i kvarteret var symbolen för lyx och så som vi föreställde oss att Hollywood kunde tänkas se ut. Där måste ha funnits pool, kanske ett gym, kanske ett minizoo. Fantasin kunde skena.

Senare skulle den stora villan komma att bli boende för "socialt störda" ungdomar, här skulle de få en fristad med närhet till både en fotbollsklubb och ungdomsgård som skulle kunna tänkas öppnas för dem och ge dem ett nytt rum. Inför beslutet ringdes det dock på kvarterets ytterdörrar med protestlistor mot att den trygga villaförorten skulle bli hem för en mängd "värstingar". Stäng dörren när det sociala ansvaret väntar vid husknuten. Historien skrevs aldrig då. Den skrivs alltid nu.

På ungdomsgården på Sommarhemskullen kastades snussälar och satte sig i taket. I hasselbuskagen runt huset

smusslades med det förbjudna, en ljummen folköl, flämtande cigarettmunbloss. Men det var inte på grund av de oskyldiga mentolblosskyssarna som lungcancern skulle vila sin hand över oss.

Alla vi uppväxta i Skaraborgsbygden har fått lära oss USA KL3 – urberg, sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer, trapp/diabas. När jag nu ovan Skånes sedimentära berggrund blickar ut mot Kronprinsen känner jag mig säker på att här, om nu inte någon annan skaraborgare har tagit plats vid ett intilliggande bord, är detta min kunskap. USA KL3 är min hemort. Men det var också denna västgötska kalksten och alunskiffer som fylld av radon blandades till blåbetong.

Enligt svenska strålskyddsinstitutet innehåller blåbetong producerad hos Durox ungefär 1500 becquerel per kilo, den gammastrålning som avges från uran-238 och radium-226 uppnår då 0,7 mikrosievert per timme. I världens första hus byggt i blåbetong lösgjorde sig radonet från skiffret i betongblocken mot de lungor som väggarna inhyste. Vinden bar med sig odören från fältugnarna och efter att de svalnat känns luften frisk av körsbärsblom, men inte ens vinden från hedenhös kan svepa bort gammastrålningen som i det tysta gör sig påmind.

Förvisso surrade radonfläktarna ett tag också i Hentorp men det ska sägas att risken för dem som utsätts för radonstrålning inte var större än att Radonutredningen 1979 beslutade att inte införa några restriktioner mot bostadshus byggda i blåbetong. Däremot förbjöds nya byggnader med en gammastrålning på mer än 0,3 mikrosievert att uppföras.

Oavsett vilket stängdes ungdomsgården i världens första hus uppfört i blåbetong. Spånplattor spikades för fönstren och svarta sprayburkar skrek ut sina ofta mindre genomtänkta budskap på väggarna. Dess tid var förbi och när 80-tal skulle bli 90-tal stod det i lågor och en grävskopa fick förbarma sig över resterna av det som en gång varit ett byggnadstekniskt under. Det som idag hade kunnat ses som ett industrialiseringens monument för det som en gång bidrog till stadens möjlighet att växa.

Bananbacken intill där huset en gång låg fylls år efter år ständigt på av nya pulkaåkande barn från kvarteret. Nya skolbarn som ska fram i kilometerspåret som sträcker sig runt kullen. Kullen som bär med sig historien i sitt namn.

Kronprinsen sträcker sig inte längre lika lång, aningen kuvad blickar den bort mot den skruvade kroppen vid vattnet. Där sommarhemmet en gång stod finns nu enbart jord. Jord och vind. Vinden vänder och viner tillbaka över gravfältet, genom de öppna kalkbrotten, runt fabriksilorna och genom tornet på Våmb's kyrka. Vind från sekler som bär med sig hedenhös och Durexångor. Vind som kan bli till korta pustar om vi inte minns att den bär med sig den historia vi skriver idag.

MADELENE SANDSTRÖM

Med utsikt över Vättern

Tänk att få läggas till vila i en sommarhet torr jord, på en plats med utsikt över Visingsö och Vätterns glittrande vatten. En brant slänt täckt av mörkrosa vresrosor skiljer din viloplats från sädesfältet. Den svaga brisen från sjön bär en söt tung honungsdoft av de utspruckna rosorna. Ljudet av humlor och bin blandas med koltrastens arior. Sädesfältets ockrafärgade skog av strån slås av ett hästdraget ekipage. Ardennerns rem har samma färg som axen. Det luktar häst och varm jord. Detta paradiset är Brandstorps nya kyrkogård. Kyrkogården är ung, Detta är berättelsen om hur den blev till 1977.

Går det att beskriva en plats utan att det blir beskrivning av känslor och upplevelser? Någon som besöker Brandstorps kyrkogård ser inte det jag ser. Jag var med när den skapades ur åkern på Hökensås sluttning. Det finns naturliga landskap och det finns landskap skapade av människohand. Detta är en kombination. Platsen förenar omgivande landskap med agrar kultur och historia. Kyrkogårdar blir som bekant långvariga,

mer långvariga än det mesta vi människor skapar. Blir man som individ en del av en kyrkogårds odödlighet om man varit med och skapat den? Det är en nästan svindlande känsla från vår moderna tidshorisont. De som byggde kyrkan i Brandstorp mellan 1694 och 1698 kanske kände det samma? Stolthet efteråt men också en saknad efter projektet och dess strävan och gemenskap. Därför blir detta en berättelse om skapande, kärleken till arbete och yrkeskunnande en sommar 1977.

Den nya kyrkogården finns strax intill den vackra, röda träkyrkan i Brandstorp. Du får ta den gamla vägen över Hökensås för att komma dit. Åk den slingrande vägen från Tidaholm genom Velinga och alla små ställen. Vägen slingrar sig inte bara genom skogar och byar utan också genom min uppväxt. Där finns avtagsvägar som leder till gårdar med sysslingar och kusiner och mina skolkamrater från Hökensåsskolan. Minnen av ansikten som fortfarande är sju år, inte medelålders. Vi var den andra årskullen som började på Hökensåsskolan. Trots namnet låg den inte på Hökensås utan vid Helliden, inte många meter från slottet, i utkanten av Tidaholms samhälle. Byskolorna försvann vid den här tiden och barnen från Daretorp, Velinga, Härja, Madängsholm, Kullö, Mobacken och alla andra små byar skulle åka buss till den nybyggda Hökensåsskolan. Sockengränsen gick längs med Östergatan så vi tillhörde Agnetorps socken, inte "stan". Lekkamraterna på andra sidan Östergatan gick på Kungsbroskolan inne i stan men vår tomt tillhörde landet. Det var bara så det var, inga diskussioner.

Gamla vägen till Brandstorp går genom byarna som vägar ska göra, inte utanför. Vill man köra snabbt kan man ta just Östergatan ut ur Tidaholm mot Hjo och svänga höger nere vid Vättern. Men det blir en tråkig transportsträcka. Vägen genom tiden går istället förbi Velinga kyrka där Inges pappa var präst. Inge var den ende av mina skolkamrater vars föräldrar hade högre utbildning. Fast det tänkte man inte på då. Men Inge talade rikssvenska och textade prydligt. Kommaterade i svaren på proven. Det gjorde inte vi andra. Sedan kommer vägen mot Mobacken. Samma väg som ledde till farbror och faster i Pårstorp. Därifrån kom tallrikarna som köptes på auktionen efter farbror Hans granne och som lämnades till "återbruket" efter mamma i höstas. De tallrikarna var en del av hemgiften för två hemmasysstrar som bodde livet ut med sin bror. Det blev aldrig bröllop för något av syskonen och inköpspriset per halvdussin var fortfarande kritat med penna på tallrikarna. Gefle Fågel Fenix i mörkrosa. Brodern var den siste att gå bort i början av 70-talet. Priset hade varit 3.20.

Längre fram längs vägen kommer avtagsvägen till Havssjön, en av många insjöar på Hökensås. Där hölls simskola med busstransport så fort skolan slutat för sommaren 1969. Carlsteins buss i ljusgult och grönt. Namnet var skrivet i skrivstil på bussens sidor. Jag hade korg i flätad plast, BOB:s blandsaft och Hjo-limpmacka med bortskuren kant, pinniga ben i träskor och hemmasydd klänning i frotté. Förväntningarna och lite rädsla blandades med lukten av små svettiga barn och diesel. Vattnet var så kallt. Bentagen övades på land med

hälarna ritades mönster i tallbarrsblandad jord. Det fanns ingen sandstrand. På den tiden fanns ingen ordnad parkering eller hopptorn, bara en gammal brygga. Mammorna var med ibland och satt på filter, drack kaffe och åt vaniljkex och pratade. De hade klänning, inte bikini eller baddräkt. De kunde inte simma. Men det pratade man inte om.

Vägen slingrar sig fram så du får köra långsamt och nära diket, sikten är dålig. Det är myrar och sankmark och skvatramen lyser vit. Är det grusväg fortfarande? Nej, den finns bara i mina minnen. Sedan kommer avtagsvägen till Falks grav. Han som avrättades för att ha överfallit postvagnen när Göteborgsvägen gick över åsen. Minnet av en film kommer över mig, som togs med pappas filmkamera som köptes 1961. Filmerna var kvar nu efter mamma, små rullar i knallgula fodral. Sista biten av gångvägen till Falks grav är filmad. Mamma håller för ovanlighetens skull i kameran. Min syster i vit basker, jag sover i barnvagnen och pappa är en gänglig, leende, solbränd ung man. Weronica är nyss fyllda 5 år och pappa 33. De går som Charlie Chaplin på skämt. Vad hette vattenfallet i närheten som också filmades? Jag minns inte längre.

Vägen går vidare och det går runt och runt. Kurvan känns som 180 grader och det har varit uppför hela vägen över åsen. Nu öppnar sig skogen och slätten breder ut sig och där ligger Vättern och fastlandet på andra sidan. Det är Östergötland och Gränna. Dit var det långt, minst två timmar med bil. Städer som var svåra att hitta rätt väg i skulle passeras. Stressigt och oroligt. Det fanns ingen

tjusning i att "ligga på vägarna" och köra i onödan, det var till och med våghalsigt. Moster i Mjölby och kusinerna, som hade bott på Svenstorp i Fröjered förut, fick inte många besök där på andra sidan.

Den mörkt röda och svarta träkyrkan i Brandstorp syns från vägen. Den är omgärdad av trästaket och är byggd av liggande timmer med snedställt tak överst i tegel. Hur många vinklar har staketet? Eller ska det kallas plank. Är det bara en oktagonformad kyrkogård, eller ska ett heligt tal symboliseras? Kanske är det inte meningen att det ska vara fler än fyra hörn? Det är bara en illusion skapad av indelningen i sektioner med olika längd. Är staketet lika gammalt som kyrkan? Var det timmer som avverkades 1690? Voltaire föddes vid samma tid. Har någon av de som begravts i kyrkan läst Voltaire? Var de med Karl XII ute i världen? Kom de hem? Kyrkan byggdes efter krävande år och precis innan eländet började på allvar igen. Kyrkans arkitektoniska mot-svarighet finns bara i södra delen av Polen. Märkligt när byggmästaren kom från Jönköping.

Kyrkan har väggmålningar och har varit en fast punkt i socknen i drygt tre hundra år. Brandstorpsborna var bofasta. De beskylldes av andra socknar för att ha låtit beskyddet av gårdar och jord leda till alltför nära släktband och inavel. Men när landsvägen längs Vättern byggdes under 1950-talet kom både sommarstugor och nya gener.

Marken strax nedanför åsen, som mer precist är en horst och ingen ås, är bördig och växtzonen fördelaktig. Skulle en halv åker verkligen användas till ny kyrkogård,

var det klokt? Ja, så får det bli bestämda kyrkostämman 1976. Landskapsarkitekten, som aldrig fick se sitt verk, anlätades. Ordföranden var nöjd. Församlingshuset var ju nytt och det var slutet av 70-talet. Tidaholms Grävmaskiner, som drevs av min farbror Karl fick uppdraget. Min farbror Josef var anställd som grovarbetare och pappa, som drev Sandströms Maskingrävningar, blev underentreprenör. Det skulle bli schaktning och uppmätning av terrasser, anläggning av gångstigar, vattenledningar skulle dras och hundratals kubikmeter med fyllnadsmassor och jord skulle bygga upp platsen. Arkitekten hade nog tänkt sig terrass-odlingar längs bergssluttningar, som man har i andra länder. Så mycket lutade det inte på åkern i Brandstorp så det fick bli så bra det kunde bli. Nu var allt igång, det var vår och året var 1977 eller 78. När skolterminen slutade var det min tur att också bli grovarbetare med spade i hand

Alla arbetshandskar var för stora. Vinterns stickade fingervantar fick duga och de var bra mot blåsor i händerna. Ylle gled mot träet och handtaget ska inte gripas hårt. Skaftet är en hävert mot tyngden på spaden och man ska alltid gå med knäet före kroppen. Instruktionerna från farbror Josef innehöll en tydlig, kärv logik som lätt kunde omsättas i handling. Frukosten var en barkismacka med kaviar och varm O'boy i termos klockan nio. Jag drack inte kaffe. Vi tog våra raster i dyschan, som var en sliten barack på hjul som stod uppställd på grusplanen framför församlingshemmet. Den var grönmålad, hade ett litet fönster men varken el eller vatten. Det var bara vi, inte några andra av de

anställda. Lunchen var en upprepning av förmiddagens mål klockan tolv. Arbetet började på plats klockan sju och vi körde hem kvart i fyra. Det var en lång dags kroppsarbete för hon Madde, som annars bara låg på soffan och läste böcker.

Det behövdes mer matjord blandat med sand om gräset skulle gro i terrasserna. Hur många lass? Hur många kubikmeter? Det var sådana frågor min farbror Karl, med sexårig skolgång, fick hantera. Andra stora företag hade ingenjörer från Chalmers men farbror Karl stegade och räknade på lapp. Det fungerade även för miljonprojekt som bostadsområdena Stensiken och Stormsvalan under 1960-talet. Lastbilar kommer, tömmer och far iväg och kommer åter, om och om igen. Det förs inga diskussioner, man gör bara korta inlägg om vad ska göras härnäst och hur uppkomna problem ska hanteras. Allt är lugnt, fåordigt, och i ständig rörelse.

På kyrkogården står den lilla dungen av sly kvar, som lämnades precis vid ingången, men nu är slyn höga popplar. Gräsmattan som blev en backe upp från parkeringen fick en syrenberså planterad. Varför en berså på en kyrkogård tänker kanske någon? Det är väl inte en plats för saft och bullar, mitt bland de döda. Är det inte till och med brist på respekt? Det gick inte att höra sig för vad arkitekten hade tänkt, hon hade omkommit före sommaren. Tänkte hon - varför inte skapa en plats för närhet till dem som lämnat oss? På samma sätt som mor kunde se fars grav på Östra kyrkogården från köksfönstret varje dag. Kan döden inte vara en del av livet? Varför har vi istället den bilburna snabbvisiten för att byta ut vissna

blommor och hantera kransar? Den eviga frågan vid släktträffarna är fortfarande: vem har lagt ut för kransen? Tjugan byter ägare. Ett skyltfönster för ansvar som granskas av den sociala kontrollen. Det kanske är en mer försönlig tanke att vi istället ska njuta av en stund i bersån, ta med kaffe och kaka, sitta en stund och minnas, le och gråta en tår.

Terrasserna skulle veckla ut sig över slänten i ett lätt böljande svep. Bristen på naturlig höjdskillnad och stödjande murar innebar att kantväxande häckar skulle hålla jordmassorna på plats. Alla betalande hyresgäster skulle få rum med utsikt. Men då måste en höjdskillnad skapas. De begravda skulle ha ansiktet mot öster när de sätter sig upp på yttersta dagen så kyrkestöten. Möjligen var det så men om det är klar sikt över Vättern så kan de åtminstone skönja ruinen av Brahehus. Terrasserna blev inte som vingårdarna längs bergssidorna vid Genève sjön, hur mycket jord som än byggdes på. Tusentals små planter planerades i rader som markerade de böljande indelningarna. Det fick inte finnas någon sten i jorden. Sten växer upp ur jorden, den kan aldrig grävas ner. Den måste upp och bort. En begravningsplats kan inte vara vanlig åkerjord. Det är strikt reglerat vilka olika jordlager som ska bygga upp det djup som anstår en begravning med kista. Så kanske det inte varit förut, där vid den gamla kyrkan.

Så mycket jord, så mycket sand, så mycket skyffla och raka ut. Smidiga rörelser. Låt verktygen jobba, skaft har en logisk funktion, lyft inte med kroppen. Töm stenarna i fronskopian på pappas knallgula Volvo BM. Kubik efter

kubik. Efter några dagar uppstår en rytm i rörelserna. Ryggen går inte av längre. Mjuka svepande rörelser. Det var för mycket sten i jorden. Den skulle bli hård med tiden. Så fick det inte vara. Man kan inte spetta ner kistorna. Stenen måste ur den nya jorden och mer sand blandas i. All jord måste filtreras genom ett raster. Så hette det inte då, då hette det rassel och jorden skulle rasslas. Men det regnade och jord och sten kletade ihop. Men det skulle väl ge sig någon gång. Sedan kom värmen och solen. Vättern började glittra. Jorden släppte från stenarna och med varje ny planta började terrasserna framträda ur den leriga, steniga åkern. Det var fler än tusen plantor, avståndet mellan dem fick inte variera utan måste vara just 15 cm. Kanten där plantorna skulle ner var utmärkt med pinnar. Far hade instrument för lantmäteri. Jag fick vara pinnpojke. Ritningar lästes och röda metallappar häftades fast på trästavar. De röda metallbitarna var persiennen i köket som ursprungligen var röd men som byttes mot något neutralt efter 1960-talets slut. Det var nivåer, bredd och böljande mönster, gångvägar, plane-ringar av träd och soffor som skulle vägas av och vatten, avlopp och el och lyktstolpar skulle räknas in. Nu var skönt att sätta sig i den torra, varma jorden som är hård men ändå mjuk att sitta på. Solen har bränt i dagar och ändrat den svarta, kletiga, steniga sörjan på en åker till en puderfin, ljusbrun väldoftande arena i terrasser med gröna ramar. Njuta av att se landskapet och blänket i Vättern, hästen på åkern intill som drog en räfsa så att gräset kunde samlas till en hässja och torka till hö. Hästens lugg och hjässan på bonden hade samma

gräddgula färg. Bondens näsa fjällar av sol och ladusvalor hämtar lera. Fem minuters rast i paradiset.

Sand blandas i de övre jordlagren för att gräset skulle gro. Det fanns inte gräsmatta på rulle på den här tiden. Gräsfrö av en fin kvalité skulle det vara, det fick inte bli kvickrot och ogräs. Farbror Josef hade arbetat i jordbruket sedan han var femton. Fröet spreds i ett steg där först höger arm sveper ut i mjuk, långsam halvcirkel. Handen och fingrarna är lagom stängda för att en jämn ström av små frön ska landa i ett obrutet mönster över marken. I nästa steg gör vänster arm och hand samma arbete med en omedveten precision. Steg för steg, rad för rad, fram och tillbaka. Det blev inga fröhögar och inga tomma områden. Jag drog välten över fröet så att fåglarna inte skulle äta för mycket. Fram och tillbaka på varje terrass. Det fick inte bli mönster som ger avrinning. Det var inte något prat under arbetet. Fåordighet var normaltillståndet i en arbetsgemenskap för dem som var vana att leda sitt eget arbete sedan tonåren och arbeta ensamma. Den kom ur tryggheten att behärska sina arbetsuppgifter och i att kunna lösa problem. Det var oftast tyst även när vi åt. Inte otrevligt och spänt utan vilsamt. Josef var nio år äldre än pappa. Pappa var yngre då än jag är nu.

Prydnadsrosorna planterades i rabatter, till skillnad från den stora slänten med vresrosor. Det var Chicago Peace med gula kronblad i stora blommor som också skiftade i rosa och aprikos. De gillade inte regn. Finns de kvar än eller bytte man till något enklare och hårdigare? Kanske parkrosor? Förändringar av växtligheten kan förändra hela atmosfären i ett landskap. Stela parkrosor

och buxbom är motsatsen till vad som skapades i Brandstorp. Terrassodlingar och växtvalet var ett ganska radikalt inslag i Brandstorps kulturlandskap. Orkar de minutiöst placerade kantväxterna ännu hålla uppe och skilja terrasserna åt eller har det blivit en lutande gräsmatta där gravstenarna får utgöra kanter och indelningar?

Står hängpilen kvar nere vid vattenkranen i slutet av gångvägen? Den var så liten och tunn att den måste stöttas med en trästolpe. Den skulle ge lite ro för soffan intill, inte breda ut sig och förta utsikten. Det fick inte vara grus på gångvägen. Den måste asfalteras för att handikappanpassas. Men fanns inget annat alternativ än en svart å genom det gröna landskap som just tog form? Nej. Det var nog en kostnadsfråga och så var det ju behändigt för kyrkvaktmästaren när han skulle sanda med sitt lilla fordon. Lukten av varm asfalt blandas med växternas dofter. Arkitekten fanns inte längre och kunde inte protestera.

Kyrkofullmäktiges ordförande var en fryntlig och trind bonde som var nyfiken och vänlig. Han kom dagligen och stundligen och hade nog varit mer delaktig i arbetet om det inte varit för att han samtidigt höll på med ett stort bygge av en potatislada. Det lilla knippet av femtumsspik i fickan på tygvästen markerade det idoga arbetet på andra sidan skogen. Vad han inte visste var att den skulle brinna innan året var slut och att han själv skulle bli en av de som begravdes i den första raden av gravar.

När gräsfrö och plantor var i marken behövdes regn.

Men regnet stannade på andra sidan Hökensås, på Tidaholmsidan, som så ofta förut. Vattenspridarna fick börja gå. Det måste ta sig. Biskopen skulle ju komma och inviga till hösten. Åkern skulle bli vigd jord. Vi var med på gudstjänsten, Josef, pappa och jag. Det var tillknäppt och stelt. Söndagskostymer och segt orgelspel. Pappa hade ny ytterrock. Jag minns att jag hade en rostbrun sjal som jag själv virkat. Den som nu ligger över ryggen på fåtöljen efter mamma, där hon brukade ha den. Märkligt att hon sparade just den. "Kan bli modernt igen" sa hon. Katoliker och ortodoxa har en fördel med sina rökelsekar i kedjor. Tänk så storslagen invigningen av kyrkogården hade kunnat vara om biskopen gått runt och stänkt med vigvatten och svängt sin rökelse med en grupp korgossar i släptåg. Nu stod vi istället en söndag förmiddag i oktober i dimma och duggregn på den asfalterade gångvägen och frös. Nu fanns inget fiskfjällsglimmer i Vättern, inga svalor, ingen häst, ingen doft av varm jord och ingen värme från en arbetsgemenskap. Detta var inte min plats längre. Min plats från sommaren hade varit mer sinnlig, kanske hednisk. Den nya kyrkogården i Brandstorp var nu överförd till Svenska kyrkans förvaltning. Nu hade alla terrasser delats in i platser. Nu satt ingen tonåring på backen och hade kaffepaus med saft ur termosmugg.

Du som inte kan resa i minnet, ta vägen från Tidaholm mot Velinga, sväng av mot Hökensås och fortsätt till Brandstorp. Sätt dig i gräset mitt på kyrkogården och njut av utsikten, glittret, fåglarna rosendoften, repa gräset mellan fingrarna och upplev en sommardag från 1977.

Tänk dig att du ser ardenneren och hör hur bonden smackar och pratar för att hjälpa den i arbetet. Det är änglamark, inte bara en begravningsplats.

,

NIKLAS SCHIÖLER

Å Lidans vägnar

Jag hade en tanke om att skriva om Lidan, inte skriva om den som kulturgeograf, bygderomantiker eller flodforskare, inte heller som PM-skrivare från någon naturförening eller som smackande kepsgubbe med idel lokalhistoriska patriotismer i sin mun.

Jag skulle vilja följa Lidan från ett av dess källflöden ut till Vänern och sedan vidare ut i Västerhavet, men jag vet ännu inte hur, för i det yttre livets begränsade verklighet kan jag ingalunda följa Lidan som jag vill, då terräng och gårdsstängsel hindrar mig.

Men om man likväl vill ner, ända ner på ånivå, om man vill få orden att barbent vada i ån? Vissa partier klarar man förvisso med stövlar, andra kan man simma, ytterligare andra ta sig fram med småbåt. Men jag har aldrig åkt båt på Lidan, jag har aldrig simmat i den och jag har endast gått längs den några stumpar här och var. Om ens det. Således måste jag hålla mig till kartan, kartan som ett partitur för fantasins instrument. Det brukar räcka långt. Och Googles alla satelliter daltar också med mig.

Den bångstyriga fantasin skall man emellertid inte alltid lita på. Den associerar, analogiserar, sammankopplar oförenligheter, den förvränger sanningar och finner nya, andra. Så fort jag satte mig för att skärmlades följa ån tog den halvgalna fantasin över. Ändå ville jag inte teckna Lidan som någon symbolisk vattenväg, inte lyfta den till en "livets å", och inte heller hade jag tänkt mig Lidan som en ursäkt för att få kasta mig ut i privatgeggiga meditationer.

Jag ville inte heller skriva om det som främst befinner sig vid sidan av ån, inte om människorna. Jag känner ändå inte någon som bott vid ån. Och jag ville inte dokumentera det som hade skrivits om ån eller målats vid den. Jag känner förresten inte till någon som har skapat något om Lidan. Eller: jag har inte orkat ta reda på det. Kanske kunde jag i alla fall skriva om alla märkliga historiska händelser vid eller i närheten av ån. Jag känner dock inte till något storslaget från Lidan, inte ens en celeber drunkning. Det skall erkännas att jag inte orkat ta reda på det heller.

Det som lockar mig är ån, min å – *The Å*.

Jaha, då hamnade vi likafullt i det omskrivande (och pretentiösa, halvhjärtat dolt av det putslystiga). Men om jag satsar på geografisk tyngdpunkt och låter det existentiella liksom flyta med i bakvattnet? Kanske det.

Hur gör man då, utan att det blir trams? För att inte tala om hur dumt det vore att, som nu, utifrån en å – Lidan! – börja fundera över relationen mellan skrivarambition och möjliga litterära metoder! Jag vet ju inte vad jag vill med den förbaskade ån, mer än att försöka göra min

känsla för den rättvisa. Har jag då någon känsla för den, för denna på det hela taget obetydliga å i norra Europas periferi? Skapas inte den i så fall nu, nu när jag funderar på ån, när jag tänker mig skriva om den? (Vad rör mig ån?)

Ändå räcker det att fara med tåget från Göteborg till Falköping för att plötsligt vilja dra i nödbromsen när man under två tiondels sekund rusar över trettio meter bred Lidaå strax väster om Floby. Det är något mystiskt med den – och jo, nu struntar jag i empiriskt objektiv saklighet. Det är något med Lidan.

Jag har förresten alltid velat följa vattendrag och blir milt sagt förbannad när jag sitter på tåg och följer en å eller älv eller flod genom fönstret och järnvägen tvärt viker av åt ett annat håll. Svikare!

Så: Lidan betyder något, låt oss i alla fall tänka oss det, och jag vet att jag inte kommer att kunna klä av mig all mänsklighet när jag skall ta mig nära ån. Då vore skriften omöjlig, likaså viljan att närma mig ån. Saklig geografi och återhållsam fantasi ... visst, men det är så svårt att hålla fingrarna borta från sig själv, även när man skall berätta om en å, eller berätta en å.

Möjligen kan jag hålla mig själv tillbaka genom att bli en del av åns flöde, på så sätt närma mig den och med varje stavelse förlora lite av mig själv, för att bli mer ... å.

Jag håller generat i pennan när jag taffligt traskar ut i blötan (vilket betyder att jag på torra land 40 mil från ån börjar knattra på datorn).

Måhända skulle jag börja med att det ...

... i ottan ångpuffar från det sura gölvattnet i Gröne mad uppe på Mössebergsplatån. Inte många har plasktrampat sig fram till detta oländiga trollskrumsle, för där i kärret har de olyckliga gått och dränkt sig. Så säger de gamla. Ibland, vid fullmåne, kan man se de hjälplösa händerna sticka upp mellan tuvorna.

(Jaha, där försvann sakligheten direkt ... Men Gröne mad är ändå en barndomens förbjudna och magiska plats. *Det är en saklighet, en sanning rentav.*)

Det fräser tyst i kärret bland starr och gyttjegräs, som från en häxkittel. Även skogsalferna finner brygden osmaklig, och älgen är rädd för att fastna med klöven. Bara några gammelgrodor kväker från tuvornas predikstolar.

(Pseudolyriska skildringar måste få vara med, för den känsla jag söker låter sig blott gestaltas med sagoidiom.)

Men något annat pyr och bubblar där nere i svärtan: tillblivelse och upprinnelse. Åtminstone en sumpig förberedelse för avfärd. Här föds miljarder möjligheter till liv: vattenliv, vattenledliv, åliv, här föds möjligheten att färdas från trångt träskmörker till öppen oändlighet.

(Lite för mycket av frälsningsretorik, va?)

En del av brunvattnet orkar inte och beslutar sig för att stanna, åldras och bli ogenomträngligt, stillastående. Men andra delar vill färdas, utan att alls förstå vilken besvärlig resa som nu tar vid.

Född i sankmark, sipprande sydost från maden, blir rännilen pyttebäck, och bara efter något hundratal meter, efter en ansträngande färd bland rötter och rostbruna

barrhögar, kan den kalla sig mindre höglandsbäck. Höglandsbäck? Jo, vi är på 320 meters höjd över havet. För ett ungt öga kan den redan framstå som en slingrande tät-skogsorm. Som tioåring betraktade jag bäcken som min egen flod. Jag fantiserade om den som världens längsta, den var min Skogsnilen, 6671 kilometer lång. Amazonfloden har jag aldrig gillat, som visserligen är mäktig på alla sätt, i flera hundra mil bredare än Vättern – men den är ju bara *näst längst* i världen. När vissa tabeller (och sydamerikanska geografer) placerar den på första plats är jag övertygad om att jag är utsatt för en djävulsk liga.

Min Nilen, den som för andra är en oansenlig skogsbäck, tänker inte på sig själv som storslagen. Tjugofem centimeter djup och två meter bred försöker den helt enkelt överleva. Den ringlar sig mödosamt förbi en nedfalle grangren och klättrar stänkande över en mossig sten. Det går långsamt, men det går framåt.

(Och nu när jag väl börjat ord- och vattenflödet kan jag inte sluta; väck med tankar om stil och vision!)

900 meter senare – om den visste att den hade avklarat sitt livs första procent! – ålar den sedan genom en underjordisk tunnel på 90 meter och tittar fram först vid den inte många kvadratmeterstora sandstranden. Men belöningen är en liten sjö med påfyllning av vatten. Det är en snusbrun, men livfull tjärn, periodvis fylld med badande inlandsbor, periodvis med tiotusentals grodyngel. Bäckens känner kittlet av dem nu, då de förbereder sig att växa till grodor och snart likna kortväxta tyngdlyftare som sparar iväg med mycket människoliknande bensparkssim.

En liten flicka vid tjärnkanten står med en urdiskad syltburk. Hon har fångat ett svanssprattlande yngel och kommer att lära sig att det snabbt torkar till fläck. Bäckens blickar ...

(o, denna besjälning ... "bäckens blickar" ... sentimental 1800-talsdikt?)

... nåväl, bäckens blickar skickas tack och lov inte mot sjöns västra sida där motionsanläggningen skrävlar med sitt alpint falska stockverk.

Pankasjön heter tjärnen i folkmun, medan kartorna säger Skogssjön. Den är till ytan en knapp hektar och att ta sig över den från mynningen till nästa utlopp innebär en sträcka på 80 meter. Det är bara att vilande följa med den lugna strömmen. Sedan in igen i den trånga skogsfåran, som krokig plåtåbergsbäck i 230 meter. För sedan kommer första provningen, ett stenbumlingstrauma, en strapatsfylld initiationsrit: ett huvudstupa fall, ett riktigt vattenfall, femtio meter höjdskillnad och med en uppskattningsvis tjugofemprocentig lutning. Det vattenryker ibland från stenarna. För ett barn blir det lätt trolskt. Blir det inte det för den vuxne är det inte fallets fel. Men för bäcken krävs dödsförakt. Den står inte vid sidan och ser på. Nu är det på allvar, och så mycket vatten stänker iväg, högt upp i luften och landar obarmhärtigt på moränblocken och förblir där sönderslaget.

Men klarar man störtandet väntar en obekymrad tid, ett tag. Efter fallet tar Äskebäcken, så heter den alltså, en gir söderut, far igen en bit under jord, kravlar förbi campingplatsen, skruvar sig sneglande runt Södra Bestorps 80-talsvillor, får lite fart nedför Mössebergs utplanande

sluttnings och kryper diskret under riksväg 47, gör omedelbart en piruett runt Nästegården, fortsätter rakt sydost mot Hulesjöns nordvästra kant, hälsar snabbt på både doppingar och knipor innan den för att slippa soptippens odörer skyndsamt når sjöns sydvästra och trädklädda hörn.

(Är det det där som skall kallas för "saklighetens geografi"? Snarare snabb nedskrift med enirokartor framför ögonen!)

Så är man ute i den rätlinjiga Kvarnkanalen, märker knappt att man slinker under Tvärvägen. Men just när raksträckorna börjar bli enahanda, anländer 190 meter öster om Bosgården släktingen Markabäcken, som brant har tagit sig ner från mossarna på Mösseberg, nått Sjötorpasjön, där den blå kärrhöken segelflyger vackert någon meter ovanför vassruggen, där grönenorna trippar vid strandkanten och där hägern lika abrupt som mystiskt lyfter ur sitt dolda tillhåll. Markabäcken fortsätter därefter söderut och välkommet slår den sig samman med Äskebäcks- och Kvarnbäcksfåroarna.

Förut åtskilda vattendrag, nu samlad bäck, flyter den under Mönarpsvägen och förbi Skomakaregården; den flyter rakt i sydvästlig riktning, som ett större dike är den, inte mer, skär sig genom grågula mossar och olönsamma åkrar. Inte mycket händer, men efter hand breddas diket åtminstone till ett åembryo vid Mönarps mossområde, och ytterligare någon kilometer senare åker man med hjälp av ett flöde från sydost in i något som mer faktiskt liknar en ringlande å: Götevegrenen av Lidan.

Det börjar spännande med en 150-gradig kurva vid

Hässjabacken, och förstärkt kryper ån så under den sydligare vägförbindelsen mellan Kinnarp och Floby, längs några tomma åkrar sträcker den på sig med begynnande växtvärk, och lyssnar man noga hör man att ån viskar tyst om att den nu borde kalla sig Lidan, men ännu inte riktigt vågar.

(Jomenvisst, anständig lokaltopografisk slingerprosa, det får väl gå.)

När skogen, storskogen, kommer i sikte och åkermarken för en stund trängs tillbaka, känns en viss nervositet – och vid Bryngelsbo kommer från sydost ... självaste Lidan!

(Dramatisk högsänkning, läsarna skälver nog nu.)

Jo, här sammankopplas med välbehövlig vattenstyrka en annan åarm som också kallas Lidan, den egentliga Lidan, den som börjar i skogarna strax öster om Älmestad, en och en halv mil norr om Ulricehamn. Där börjar också Viskan sin väg mot Kattegatt. En halvmil österut rinner Ätran. Båda lämnar länet och landskapet.

Men hädanefter, ja från och med nu kan vi tala om en flod ... nej nej inte flod, men i alla fall en skaraborgsk slättlandså i sin egen rätt. Den söker sig nu norrut och en kortare sträcka delar den sig i två åar och sluter sig om en kanske 25 hektar stor ö där Vistaholms gård ligger. Med självförtroende breddas nu ån, åtminstone emellanåt, och när väg 181 passeras väster om Floby och ån är 30, rentav 40 meter bred är det optimistisk fart över sterna. Nu ges ingen tid att begrunda spåren av garverier, gamla kvarnar och en eller annan benstamp. Och kort därefter kommer järnvägen. Ett snabbtåg tjuvar förbi där

ovan, men man hann se någon snabbt vända huvudet åt
ån till.

Två kilometer senare i nordlig färd närmar ån sig vid
Kvissle ett kraftverk. Åns konturer blir taggigare och den
söker ofta tänja ut sig på bredden, 50 meter, 70 meter. Så
blir den för en stund plötsligt bäckasmal, för att snart
svälla igen. Vid Trävattna kommer i alla fall några bäckar
till hjälp, Salaholmsbäcken och Katebrobäcken, som till-
sammans med Lidan kan ha givit namnet Trävattna, "de
tre vattnen".

Härefter utgör ån i två kilometer gräns mellan Falkö-
pings och Varas kommuner. Bebyggelsen är gles, mesta-
dels behagligt frånvarande, och blandskogen står tät. Nu
flyter Lidan sorglöst fram i sin uråldriga bädd, vid
Kvarnö, vid Brusetomten, vid skogspartier utan namn. En
enstöring med slitet metspö och en kamouflageklädd sta-
tistiker från någon naturvårdsmyndighet är de enda som
synts vid strandkanten de senaste tre åren.

Men det är här ån lockar fantasins inre öga som allra
mest ...

(med fushjälp från inzoomade googlekartor).

... det är just här den är sig själv ...

(vad betyder det?)

... en gammal å som tar sig fram på sin *egen* väg.

(Och vad betyder det då? Men låt gå.)

Nu bryr den sig inte om nästa åker, nästa socken, nästa
samhälle, nu finns ingen tanke på att den är på väg mot
sin egen upplösning många mil längre fram. Närvaron är
här koncentrerad mot sin egen åhet, sitt eget mysterium:

att vara å, att ha varit å och att hänga med ett tag till som å.

(Ja ja ...)

Den oregelbundna skogen är vacker, de till synes utslängda blötstenarna i den emellanåt mycket grunda ån är förtroliga, fiskarna spritter till i krusvågorna och ovanför leker fåglarna vindlekar.

(Idyllvarning!)

Vägmaskinerna har inte uppfunnits, traktormuller har aldrig hörts – här är före den mänskliga röstens invasion. Bara vatten, rinnande vatten, kluckande vatten, sorlande vatten, skvalande vatten, vatten som slår mjukt mot stentar och vänligt mot sig själv, pulserande vatten.

Vatten, vind och fågelsång.

Så slingrar den makligt och introvert vidare, men gläds åt ytterligare biflodens små men livgivande injektioner. Den vindlar i snåriga småskogar, krålar sig fram i böjar, byter så simsätt och forsar, faller några meter tvärt, river ryggen, tar någon gång fram brustoner och lyfter ögonbrynen på strömstarar och ärlor. Men den vårtinande huggormshonan på en strandnära gråstenshäll ligger helt stilla kvar.

(Skrivarcirkelspoesi ...)

Redan vid Tråvad, när man kommit ut på åkrarnas prudentliga rutnät, har likväl en del av förtrollningen gått förlorad. Alla kan se ån, nu när den delar upp böndernas ägor, nu när den smyger fram försynt, men outhärdligt blottad och nästan urskuldande för att inte störa smörjöljeluktande skördetröskor och pubertetsskriande måsar.

Skogsåns vattenskimrande poesi har nu blivit gränsmarkör i ett agrarbyråkratiskt system och exceldata i siffernissarnas hydrostatistik.

Vid Tråvads badplats skall man dessutom se upp för skrämmande familjeliv. Och därefter ännu en badplats. Sedan blir det i alla fall lugnare, även om inte ens galleriskog längre skyddar eller svalkar. De nya broarna ger inte mycket skugga. Några Kvänumsruggare rullar makligt förbi på en av dem, försvinner med brylkrämsstank och kvar är jordbrukslandskapet, öppet, tärande, långtråkigt.

Naken tar sig Lidan fram över åkrarna i större böjar, stundom nästan rakt. Bred är den nu, erfaren, och gårdarna som själva kallar sig gamla har den överseende med. De vet inte mycket om ålder. Här påminns man ibland om motorcykeltävlingen 1923 på ån eller att man vid kalla vintrar har spelat bandy på det frusna vattnet. Ån orkar inte alltid lyssna, utan tänker tillbaka på den människofria skogen. Därför bryr den sig inte heller om motorhasten på E20, och inte mer än som en vindil från förflutenheten förnimms ullspinnerierna, havregrynskvarnarna, smedjorna.

Ån är tröttare nu, har ont i lederna och är törstig. Den behöver fler tillflöden med nytt klart vatten. Afsan ställer omgående upp, syskonen Lannaån och Jungån kommer sammanflutna, Flían skyndar leende in med några aspfiskar, liksom med hela släkten: Dofsan, Slafsan och Hornborgaån, med lukter ända från fågelsjön; den doftsensible kan till och med förnimma Pösans eftertänksamma lunk genom Åsle mosse. Långsamvattnet har fört med sig flagor från historien, från Åsle mosse där Margareta 1389

stod på höjden nära Karleby, rakt ovanför mossen, och såg Albrekt av Mecklenburgs värvade tyska ryttare närma sig i det februarifrostiga morgondiset. Slaget blev blodigt, Margareta segrade, och så lades grunden till en nordisk uppgörelse för att värna länderna mot de tyska herrarna. Blodet, just det, det är blodet från offren som runnit från mossen, ner i vattendragen och till slut ut i den större ån.

Med tillflödenas bidrag kan ån nu äntligen rakna, sträcka på sig, lägga sig på rygg och utan krumbukter flyta stillsamt mot Lidköping. Strax utanför staden kommer de första motorbåtarna, likt vårdpersonal som nyfikat skall kontrollera farfaråns småskvalpande andning.

Väl inne i Lidköping är den väderbitna ån ändå ganska ståtlig, ett lokalmonument. I sitt övre lopp, inne i blandskogen kallas den "Åna", men här tar man i och säger "Älva" och stirrar förundrat på gamlingen som varit långväga och som är trött. Mycket trött, 93 kilometer gammal.

(Sa jag inte att det *inte* skulle bli en livets å?! Antropomorf ockupation!)

På västra stranden skymtar ån sjukhuset, som ett förebådande tecken, varför den vänder sitt ömmande huvud åt östra stranden, men ser där Norra kyrkogården och därefter St Nicolai kyrka. Ån förstår tecknen.

Trögt flyter det på nu, ålivet summeras, med lika delar nöje och ånger, men introspektionen avbryts alltsomoftast av ljuden där uppe. Det är fotgängarna, cyklisterna, kafébesökarna och torgfolket, och där borta är industriområdet. Livet verkar befinna sig där på land, inte här

nere, inte längre. Och där framme skaver en förtöjd lastbåt redo för avfärd. Avfärd ... inte än väl, och ån försöker kränga sig vidare, blundar under broarna, ömmar ut genom sin konstgjorda fortsättning med pir, som en sista utsträckt åarmsprotes.

Därefter minns inte ån mer, utmattad pustar den ut i den stora sjön, upplöses, dränks, sprids, blir en del av ett större vatten, ett annat.

*

Men ...

... Afsan och Flian, de yngre och piggare biflödena lyckades precis före Vätern smyglyssna till åldringens sista dröm, undfådd mellan Rörstrandsbron och Järnvägsbron i Lidköping, en sträcka på 60 meter, cirka 0,6 promille av färden från Gröne mad:

”Kanske blir det så här, ja tänk! Några motståndskraftiga vattenmolekyler som hållit ihop alltsedan avstampet på Mösseberg, klamrar sig fast vid varandra och låter sig drivas med sydväst i den lugna Vänersjön, håller krampaktigt tag i varann genom Trollhättefallen och den sedan strida Göta älv, klarar sig mörbultade fram till Göteborg, hostar sig förbi rostiga varvsskjul och oljecisterner, sveps sedan ut i Västerhavet, förkylda men ännu sammanhållna.

De vet inte vad som väntar dem, har bara en känsla av att det snart stundar högsommar. Värmen kommer och stiger, och som av en osynlig famn lyfts de varsamt upp

ur de kyliga vågorna.

Tillsammans med miljarder andra stiger de, blir en stor massa, ser plötsligt i vimlet någon avlägsen släkting. Fler vattenpartiklar tillkommer, de samsas allt trängre, blir mjukdimma, blir moln, och vindarna kommer västerifrån och föser in mot land. Så ser de mark igen, nu uppifrån, noterar Göteborgs älvaorta, omgivningarnas klippiga förkastningar, flyger längs stambanan, följer Sävedalen, rusar grått genom Vårgårdas och Herrljungas luftlager, når efter ett par timmar den gåtfulla Lidan – Lidan! – parerar vindstötarna och knuffar sig fram till molnets norra och allt tyngre och mörkare falanger och siktar snart platåbergen, känner hur hela molnet dignar och vill tömma sig – och plötsligt brakar sommarens skyfall loss. De ihopklamrande vattenmolekylerna ser det som en sista chans, att landa mjukt, i mossen, i en mosse, eller ... eller i en mad ... i Gröne Mad!

(Well well, då var vi inne i sagoträsket igen ...)

Med sina sista krafter försöker de komma rätt i vindarna och bland alla otaliga droppar, de stretar sig fram och sjunker, faller, störtar, bävar ... och landar, mitt på den försvinnande punkt på klotet där de en gång sågs för första gången och skulle ut på sitt livs resa. De är tillbaka.

Har de drömt alltihop, återfötts, kondenserat, är de tillbaka på ruta ett eller har de fått en andra chans?

(Saga, evangelium, allegori, flum-pum ...)

De menar först att det inte spelar någon roll. Det enda de förstår är att sådan här tur kan de inte ha en andra gång.

Men om de skulle få en ny färd tänker de att de nu inte

skall rusa fram, utan stanna och tala med rödräven i Skumme, se på kossorna i Härjevad, känna solen värma åkroppen vid Uddeholm, inte bråka med Afsan eller Flían när de tränger sig på, vinka till Lidköpingsborna. De skall inte ens banna Väneren, det uppslukande gapet – den uppslukande famnen.”

(Moraliskt exemplum? Bra i alla fall att det inte blev något ordvitsande. Det är ju annars min åkomma. Så man får passa sig för vilken rubrik man sätter på sin text.)

KARL-ERIK TYSK

Jula på halva vägen

Under nästan nittio år dyker Jula upp i kommunikationstabellerna – det riktiga Jula, inte den sentida varuhuskedjan. Sedan försvinner det lika fort som det kom, om man bortser från att det några år figurerar i busstidtabellen.

Namnet förevigades av en präst som kom från Jula och någon gång på 1600-talet blev kyrkoherde i Nyköping, Andreas Magni Julinus. Hans brevväxling finns bevarad med bara något brev från honom, de flesta till honom. Men det kan knappast jämföras med den betydligt märkligare ort han kom ifrån, därifrån går många tåg i båda riktningarna.

Utby socken har två hållplatser vid järnvägen mellan Mariestad och Moholm, Jula station och Jula mosse. De kunde lika gärna ha hetat Jula central och Jula södra, om det hade rört sig om en större järnväg. Nu handlar det bara om en liten, smalspårig bana på 18 kilometer som förbinder residensstaden med Västra stambanan och den väl tilltagna stationen i Moholm. Jula ligger åtta kilometer från Mariestad och är den enda stationen på linjen, även

om den 1932 nedgraderats till håll- och lastplats. Säckestad åt Moholmshållet, på andra sidan Julia mosse, har också ett stationshus men har aldrig varit en riktig station och räknas därför inte. Vi som bor i Julia fortsätter förstås med att ända till det bittra slutet kalla Julia för Stationen, således gärna med stort S.

Järnvägen kommer till

SJ öppnade 1862 hela Västra stambanan för trafik. Från Mariestads sida hade man gärna sett, att banans sträckning hade varit så nära staden som möjligt. Då man inte lyckades med det, tog man fram ett förslag om att bygga en normalspårig järnväg mellan Mariestad och Moholm. Ett aktiebolag, Mariestad–Moholms Järnvägsaktiebolag (MMJ) bildades 1865, men eftersom inga statslån beviljades rann det hela ut i sanden.

Man började då 1871 skissa på en smalspårig järnväg (891 mm). Först fanns en del alternativa sträckningar, till Våring respektive Tidå, men slutligen föll lotten på Moholm. Nu beviljades statslån och bygget påbörjades den 2 september 1872. Redan den 1 mars 1874 kunde trafiken komma i gång. Det hela hade kostat 415 185 kronor och finansierats med aktier, statslån och ytterligare ett lån. Det var det året min mormor fyllde två år.

Ett problem var bärigheten på Julia mosse. Det sägs att man körde ut grus på den blivande banvallen och lät det ligga under ett år för att se om det skulle hålla. Trots detta försiktighetsmått råkade ett lok, som körde ut på den ny-

anlagda rälsen, sjunka åt sidan. Man klarade den situationen, men ingenjör Wallenius lär i all hast ha köpt Brunnberg gård i Ullervad, fällt hela skogen och lagt den som fyllnad på mossen. Den sträckan blev sedan den minst underhållskrävande.

Ändå fortplantades en sägen om att några sibyllor förutsagt att tågen skulle sjunka en marknadsdag eller till och med på själva midsommarnatten. Något kanske det låg i det, eftersom en brand utbröt runt midsommar 1933 på Jula mosse, då 83 torvlador gick till spillo. Orsaken ansågs ha varit gnistor från ett ånglok.

1924 köpte Göteborg-Västergötlands Järnvägar (VGJ) aktiemajoriteten i MMJ och bolaget övertogs den 1 februari 1925. MMJ drevs sedan som eget bolag men verksamheten förvaltades av VGJ. Från och med den 1 juli 1948 övertogs järnvägen av Statens Järnvägar med bandi-striktsledning i Lidköping och maskin- och trafiksektionsledning i Skara.

Så småningom tvingar konkurrensen från vägtrafiken fram en nedläggning av järnvägen från och med den 1 september 1961. Det är året efter min mormor avled. Hon blir något år äldre än järnvägstrafiken. Det sista persontåget går emellertid från Moholm till Mariestad redan den 14 maj samma år. Men spåren ligger kvar. Det skall dröja ända till 1967, innan banan rivs upp. Fortfarande ett bra tag efteråt kan jag en och annan natt drömma om att det finns en chans att trafiken tas upp igen, märkvärdigt nog på en del av banan, den från Mariestad till Jula. Visst skulle det ha blivit en alldeles utmärkt museijärnväg, om spåren fått ligga kvar.

Jula – vår centralstation

Hållplatserna på sträckan är Moholm, Valla grindar, Smedby, Säckestad, Jula mosse, Jula, Svanrödjan och Sun-torp. Den sistnämnda kommer till under min tid.

Vid Jula station finns ett stickspår, där godsvagnar kan växlas in. Det går dock sedan många år inte några regelbundna godståg på sträckan. Det handlar bara om ett och annat behovståg. Där står också ett litet godsmagasin. Det används numera inte särskilt mycket. Det är bara då och då man kan se några godsvagnar på stickspåret och då rör det sig säkert om laster till Centalföreningen.

Utanför stationsbyggnaden står semaforen. Det är en enkel T-semafor, kallad så eftersom den bildar ett T, när den visar stopp åt båda hållen. Semaforer är en hel vetenskap liksom maskrosor, så jag undviker att fördjupa mig i dem. Semaforologi är liksom taraxakologi inget ämne som lockar mig, även om jag redan tidigt blir förälskad i blommor. Det räcker med att semaforen är vacker, nästan som en solros, när den strävar mot höjden. Där finns också, alldeles vid huset, veven med vilken man fäller vägbommarna vid vägen mellan Mariestad och Moholm, som passerar järnvägen vid Jula handel. På slutet, när stationen ofta är obemannad, får man på vägen hem från skolan i Mariestad privilegiet att fälla bommarna med en vev strax före övergången och sedan veva upp dem igen, när man kommer fram till stationen. Det är förstås en njutning som närmar sig den himmelska. Man måste dock akta sig för den rekyl som bildas, när bommarna väl är uppe. Man får sig lätt ett slag av veven.

Litet längre bort på väg till toalettuset, där det både luktar tjära och torvströ, står en minnessten från 1874.

Inne i väntsalen finns postfack, några väggfasta bänkar, en mynttelefon och en panna för uppvärmning. De flesta postfacken är ganska små men längst ner finns det tre större, det i mitten är allra störst. Där läggs de försändelser som skall till Borrud, godset där familjen von Hofsten residerar. De hämtas av chauffören där. Han heter Åke Linder och något av hans herrskaps elegans har smittat av sig. Han är utan tvekan stationens främsta besökare. Väntsalen utgör ofta en tillfällig samlingsplats, inte minst för oss ungdomar.

I luckan till expeditionen kan man köpa sina biljetter och uträtta sina postärenden. De gulaktiga biljetterna i det klassiska formatet (ung 58x30 mm), ligger färdiga i ett skåp. Andra litet större kan skrivas ut för hand. Det finns också en apparat som de datumstämplats på.

Mynttelefonen i väntsalen är en 10-öres, tillverkad i svartlackerad plåt med beteckningen CF 596, från 1946. Bredvid på väggen hänger telefonkatalogen. Det finns under 50-talet fortfarande personer som inte har någon telefon hemma. De får gå till stationen för att ringa. Någon telefonkiosk finns naturligtvis inte i det lilla stationssamhället. En gång kommer en kvinna till stationen för att ringa till direktören för torvströfabriken och söka jobb till sin man. Direktören heter Sven E. Karlsson men kallas i folkmun för Måsasven. Det är också det som kvinnan kallar honom. I Mariestadstrakten är det ett långt *å* rätt och slätt i ordet utan någon dragning åt ö.

Pannan eldas med koks och förser hela huset med värme. Den höga kokshämtaren, med den sneda öppningen står inte pannan efter. De trivs bra tillsammans. Det kan bli riktigt hett i väntsalen, särskilt på vintern. Då är det skönt för oss ungdomar som är ute att komma in från kylan och värma sig.

Personerna kring stationen

Jula station är under många år bemannad. Under min tidiga barndom är Karl Ek platsvakt. Han sköter också den poststation som är förenad med järnvägsstationen. Karl Ek har protes, eller träben som det fortfarande heter här på landet. Därför rör han sig med vissa svårigheter, när han går ut från stationen för att ta emot ankommande tåg. Efter honom kommer flera andra platsvakter, men de framstår nästan som handräckningspersonal vid sidan av honom. Han är och förblir stinsen i mitt liv. Att min far hade en viss förkärlek för honom, bidrar till min höga uppskattning.

Några rälsbussförare är verksamma på linjen. Jag möter dem ofta, när jag varje vardag åker med tåget från Jula till Mariestad för att komma till realskolan. Det är Evert Pettersson, Ingvar Lewin eller Gösta Haldéus. Kanske är Ingvar den mest lättillgänglige. Det händer till och med att man någon gång får köra en kortare sträcka. Pettersson däremot är ytterst korrekt. Han håller nog litet distans i sitt sätt gentemot oss unga. Haldéus har ord om sig att vara en riktig kvinnokarl och det går en hel del historier om vad han har för sig mellan tågen i Moholm. Haldéus

är den som kör den sista rälsbussen, den som avslutar en ärorik epok. Sedan flyttar han till Dalsland och fortsätter köra rälsbuss ännu några år.

Från stationen cyklar sommar som vinter, i ur och skur, lantbrevbäraren Ragnar Läth sin sträcka med postväskan i ljusbrunt läder på pakethållaren framtill. Baktill har han oftast en del paket. Så länge tåget går, kommer posten med det från Moholm. Sedan tar bussen över. Liksom Karl Ek har han besvär med det ena benet och haltar något. Min originella granne, Ingeborg, som har öknamn på alla, kallar honom därför för Läthaskanka. Men väl på cykeln hindrar det honom inte att ta sig fram. Ragnar betjänar runt 140 hushåll. Han har alltid sin tjänstemössa på huvudet, på sommaren den med skärm, en furazjka som det heter på ryska, på vintern en pälsmössa som han möjligen kan dra ner över öronen, när snön yr. Den dag i månaden då pensionerna skall betalas ut, kommer han tillbaka sent och skulle lätt kunna tas för styronykterhet, om det funnits något sådant lagrum. På det flesta ställen blir han nog bjuden på ett och annat. Men man kan inte låta bli att beundra hans punktlighet. Någon gång runt åttasetaget stannar han vid vår brevlåda, den som har beteckningen Box 11. Senare i livet kommer jag inte att få min post så tidigt. Dessutom lördagsutdelning och senkommen post kan man hämta i Fack 39 på stationen. Julafton och annandag jul fungerar postutbärningen och det kan vara över 1 000 julkort som skall delas ut. Oftast går allt utan missöde, men det händer den snörika vinter 1951 att Ragnar håller på att bli påkörd av tåget. Hade han inte stannat vid Anundsgården för att lägga post i lådan, hade

han blivit påkörd av tågen, som han i snöyran inte kunde se. Han är oftast klar tidigt, så att han kan utöva sitt andra yrke, snickarens. Som skicklig hantverkare är han mycket anlitad. Trettio år fram till 1971 cyklar han sin runda. När han slutar läggs poststationen ner och han ersätts av en postbil.

Man kan ännu vara alldeles säker på att brevet till vännen i Kalix når adressaten dagen efter. En posttjänsteman åker med ett av de sista tågen till Moholm och stämplar breven från Julia på den skakande motorhuven i rälsbussen. Ibland får man hjälpa till och stämpla, en verklig högtidsstund. Visserligen får de inte Julas egen poststämpel, den som med tiden kommer att bli en riktig raritet, men det är ändå en fantastisk posttjänst. Väl framme i Moholm hamnar breven sedan i en postvagn på tåget till Stockholm, där de likaledes tas om hand med samma var samma noggrannhet. (Nog har vi med tiden gått miste om något. Åtminstone med posten var det bättre förr.)

Den gula rälsbussen

Under min barndom trafikerar järnvägen av en gul YD-rälsbuss tillverkad 1940 av Hilding Carlsson i Umeå. Den har sin typiska gula färg med grått tak och en grön bård längs sidorna. Längst fram och bak är den försedd med nedfällbara pakethållare. Ibland kopplas en släpvagn till, särskilt på morgonen och eftermiddagen, när skolbarnen åker till och från Mariestad. Det är endast någon gång som större och mera moderna rälsbussar används. De tra-

fikerar vanligen den större järnväg som passerar Mariestad och som under min barndom breddas. Mina klasskamrater som kommer från Hova eller Lyrestad åker med den rälsbussen.

Men vi träffar alla på stationsinspektören i Mariestad, en man långt ifrån Eks resning. Han ogillar öppet oss ungdomar, särskilt när vi kastar snöboll, och säger på sin karaktäristiska småländska: "Håll er lugna era djävla busar, kasta inte snöboll. Det räcker med fåglaskit!" Sedan får han förstås för all framtid heta "busen". Och vi fortsätter naturligtvis våra provokationer för att få honom att reagera. Så lätt slipper han inte undan. På stationen i Mariestad får vi också uppleva en diskussion mellan en Johannesbergare från idiotanstalten och en arbetare från Katrinefors pappersbruk. Man är oense om vilken som är dummast. Frågan är om inte Johannesbergaren avgår med seger. Han undrar hur man kan vara så dum att man arbetar åtta timmar om dagen i den värme och med den höga ljudnivå som man har på bruket. Det enda försonande är väl att Katrinefors delar en liten bit av järnvägssträckan mot Moholm, skulle jag ha svarat.

Det finns inte så många och komplicerade reglage på rälsbussen. Dem lär man sig snart. Fyra av handtagen måste föraren ta med sig, när han vid ändstationen byter sida. Förarplatsen är till vänster, där gasen sitter närmast fönstret. Bromsen sköts med höger hand. Trycker man på handtaget sprutas sand ut framför hjulen, när banan är hal, till exempel under lövfällningen på hösten. Sedan finns det två andra metallspakar på golvet, en för växling och en för fram- och bakläge. Förutom dessa finns det

också en fast handbroms och naturligtvis knappar på instrumentbrädan för att öppna dörrarna.

Rälsbussen har två kupéer, en större och en mindre. I den mindre finns också toaletten, där allt hamnar på banvallen, knappast med risk för brand, även om nog en och annan av oss ungdomar röker där.

Banan – vår livlina till världen

Banan har förstås träslipers som då och då måste bytas ut, när slitaget trots impregneringen lyckats göra sitt. De blir mer och mer ålderstigna. På slutet är det väl ingen idé att byta ut dem.

Mellan dem växer järnvägens trogna följeslagare, den näpna, lilla småsporren (*Chaenorhinum minus*), men det är si och så med strimsporren (*Linaria repens*) som betydligt större också den tillhör de växter som älskar den spårbundna miljön. Småsporren hamnar så småningom i mitt herbarium och får åka rälsbuss tur och retur till Mariestad för att visas upp med sin etikett. Rälsen som sådan har sina skarvar som tydligt hörs då hjulen dundrar fram över dem och ibland lyckas försänka till och med de unga resenärerna i en nästan meditativ stämning med sin regelbundna, tilltagande och avtagande rytm.

Längs järnvägen finns här och var ett antal konstgjorda, vattenfyllda dammar. De var försedda med enruskor under ånglokens tid och tjänade som vattenreservoarer i händelse av brand. De finns kvar på vissa ställen, men nu kommer de knappast längre till användning. Inte långt från en av dammarna har fiskgjusen sitt mäktiga bo

högt uppe i en tallkrona. Därifrån har den inte långt till den fiskrika Ymsen, en av Sveriges gösrikaste sjöar, där den kan få sig en proteinrik frukost. Men den lägger knappast märke till dybläddran i det lilla kärret nedanför som trots allt lyser gul som en sol och ler mot den som råkar gå förbi. Och i skogen runt omkring ser man då och då älgar, ibland så orädda att de nästan låter sig klappas. Blåbär och lingon finns det gott om. En och annan huggorm passerar spåret utan att någon lägger märke till det, när den låter sin kropp formas av den upphöjda räl-sen.

Byggnaderna som gör Julia till samhälle

Nära stationen åt öster har det legat en tjärfabrik som på 1910-talet varit igång under några år. Grunden ligger kvar och det är en alldeles utmärkt, litet exotisk lekplats. Det går att segla med barkbåtar i de diken som är kvar.

Åt väster ligger Centralföreningen, Magasinet kallad, en rödfärgad timmerbyggnad, dit traktens bönder kommer för att leverera säd, köpa foder och gödning. Dit kommer också min granne, Ingeborg, med sin cykelkärra för att förse sin enda ko med det bästa som finns. På sitt lite förvänt ödmjuka sätt säger hon: "Nu kommer jag, passar det inte idag, så kommer jag en annan dag."

Där ligger också den betade säden helt öppet och fåglarna kan därför lätt plocka i sig den giftiga maten. Så försvinner också många av dem. Kråkor och kajor likaväl som en del småfåglar. Det tycks som om vårarna blir tystare. Föreståndaren där heter Gustav Klint och efter hans

pensionering Folke Klein. De har ett litet kontor till sitt förfogande. Byggnaden innehåller många lokaler och det är alltid roligt att leka där. Det mest exotiska är den vinsch som man hissar upp säckarna med. Ibland får vi barn åka med.

Vid vägkorsningen, något hundratal meter från stationen, där vägen Mariestad–Moholm möter den från Utby, ligger Julia handel. Det är en lanthandel i den gamla stilen, där man köper allting över disk. Kaffebönorna mals, medan man väntar och skvallret stiger mot taket. Under min barndom heter innehavaren Sten Lindahl. Han har fyra barn. Det äldsta, en flicka, går i min klass i skolan och hennes några år yngre bror är ofta min lekamrat. När Lindahl så småningom flyttar hösten 1967 läggs affären ner. Folk börjar åka till staden och göra sina inköp och det lönar sig inte med ett så litet upptagningsområde som lanthandeln har.

En bit från lanthandeln på vägen mot Mariestad har Erik Nykvist sin verkstad och affär. Han är något av Julas universalgeni. Han tillverkar under några år den så kallade Julacykeln, en bygdens Monark eller Crescent, om man så vill. Senare gör han radioapparater och, när den tiden kommer, säljer han och lagar teveapparater. Vår första teveapparat av märket Nornan, tillverkad i Tobo, kommer från Nykvist. Klockor och fotografering är några andra av hans specialiteter. Hos honom köper jag min första kamera och han får framkalla korten. Något hus längre bort finns smedjan och Betelkapellet, innan samhället tar slut, men då har man redan passerat gränsen till Ullervads socken och befinner sig på främmande mark.

Jula mosse – hållplatsen som skapar centralen

Men Jula hör samman med Jula mosse. Genom den hållplatsen växer stationen i betydelse. En liten röd väntkur står vid Jula södra. Rälsbussen stannar vid behov. Det är inte så många familjer som bor just där. 1908 tillkommer Aktiebolaget Jula mosse. Då anläggs också en fabrik som har tre ångdrivna pressar. Till en början forslas torvbalkarna på en två kilometer lång décauvillebana till Jula station, där de lastas om till järnväg. Så småningom får torvströfabriken en anslutning till MMJ vid Jula mosse hållplats. Under sina glansdagar exporterar fabriken torvströ ända till Förenta staterna. En av dem som under åren 1924–1935 arbetar på mossen var lantbrevbäraren Ragnar Låth.

Men produktionen privatiseras och reduceras. Söndagen den 24 juni 1956 brinner det. Jag har just slutat tredje klass i Utby skola. Anläggningen går inte att rädda. Ett bensinlok, 19 vagnar hydrofor, elevatorer, torvpressar, uppfordringsverk, sågverk, torvfiberbalar, kraftpapper och virke blir lågornas rov. Liksom sileshåren ute på mossen förtär de insekter som fastnar på deras körtelhår, har elden snart slukat byggnaden. Säsongen skall just börja, men allt arbete får ställas på framtiden. En ny fabrik uppförs visserligen, men redan 1960 begärs den i konkurs och läggs ner.

Efteråt kan vi leka på mossen och köra de vagnar som finns kvar på de alltmer knaggliga spåren, bara vi passar oss för huggormarna som varma sommandagar tycker om

att sola på den torv som inte längre bryts, som om de in-
väntade bättre dagar.

Det är inte utan att stoltheten växer över att man bor
nära det som ibland kallas världens längsta järnväg, där-
för att man får Julia på halva vägen. Med förtrytelse note-
rar man hur ordet "jula" ofta missuppfattas och tolkas
som det skulle vara skrivet "hjula". Var är det då för vits
med att stationens existens är en verklig högtid i mänsk-
lighetens historia? För evigt?

Författarna

PER BERGSTRÖM är född 1979 i Skövde, uppvuxen mellan Hentorps gravfält och världens första hus byggt i lättbetong, och bosatt i Malmö. Sedan 2002 driver han bokförlaget Rámus som utger översatt poesi och prosa, samt är verksam som producent för Internationell författarscen Malmö. Skolad på Skövde Nyheter och satt tidigare i redaktionen för tidskriften Pequod och drev under tio år litteraturscenen Stanza.

SÖREN HOLMBERG är professor emeritus i statsvetenskap vid Göteborgs universitet, mest känd från SVT:s valvakor varje valår. Han forskar om väljarbeteende, representativ demokrati och kvalitet i samhälleliga styrsystem och är fortfarande verksam inom SOM-institutet, QoG-institutet och Valforskningsprogrammet. Han är uppvuxen i Skövde; släkten Holmberg härstammar från Ljungstorp ovanför Varnhem - mitt i Svea rike.

SÖREN HÄGGROTH, född och uppvuxen i Moholm, är doktor i statsvetenskap och hade fram till sin pensionering anställningar inom den statliga förvalt-

ningen, bl.a. som statssekreterare i Finansdepartementet och generaldirektör i Fortifikationsverket. Han har haft uppdrag inom olika internationella organisationer, bl.a. OECD och FN, och har under senare år arbetat som rådgivare inom den offentliga sektorn både i Sverige och utomlands, bl.a. i Vietnam och Kambodja.

BENGT KNUTSSON, född 1936 i Lidköping och uppvuxen på Kålland, är docent i semitiska språk (arabiska, hebreiska etc.). Han har tjänstgjort vid universiteten i Lund, Stockholm och Göteborg och har långvarig erfarenhet av Mellanöstern och Nordafrika som institutschef och diplomat (Jerusalem, Istanbul, Kairo, Alexandria). Är nu aktuell med en ny bok: *Arabiska visdomsord*. Knutsson skriver även om västgötsk dialekt.

MARIA KÜCHEN, född 1961 i Falköping 1961, debuterade som poet 1989 och har sedan dess gett ut ett 30-tal böcker: dikt, skönlitterär prosa, sakprosa och betraktelser. Skriver litteraturkritik, krönikor och essäer på olika håll. Texten i Skaraborgs Akademis årsbok är ett bearbetat utdrag ur en kommande essäsamling om att flyga. Bor idag i Lund.

BARBRO LENNÉER-AXELSON är universitetslektor i psykologi/socialt arbete vid Göteborgs universitet och även flitig föreläsare för både fackpersoner och en bredare allmänhet. Hon är också författare till ett flertal fackböcker, bl a boken *Förluster: om sorg och livsomställning* och

boken *Konflikter*. Barbro har också ett mångårigt internationellt engagemang i arbete kring frågor om relationer, jämställdhet, sexualitet och mänskliga rättigheter.

JAN MÅRTENSON, född i Tidaholm 1944, nu bosatt i Malmö, har givit ut 26 böcker, diktsamlingar och romaner, nu senast memoarboken *Som det kan bli* (2009) och diktsamlingen *Dikter inifrån* (2008) och *Tid att älska* (2013). I 30 år var han knuten till tidningen *Arbetet* och har sedan arbetat som frilansjournalist. Innan hans deckarskrivande namne debuterade utgav han två böcker och är därför med rätta Den Ursprunglige Jan Mårtenson.

MADELENE SANDSTRÖM, född 1961 i Tidaholm i en etta i farfars hus på Bruksgatan med dass på gården. Uppväxten i ett företag inom markentreprenad gav henne en fallenhet för att leda och genomföra större omstruktureringar i stat och näringsliv. Hon har framförallt verkat inom forskning, utveckling och innovation och är även mycket aktiv debattör om behovet av tillämpad forskning vid universitet och högskolor.

NIKLAS SCHIÖLER, född i Falköping 1964, är författare och poesiforskare, verksam i Lund. Hans senast utgivna böcker är *Poäter. Om mat och poesi* (2012) och *Ledstången i mörkret. Texter om Tomas Tranströmer* (2011). I den prosalyriska *USA klockan tre* (2010) gestaltar han bland annat sitt förhållande till Skaraborg.

KARL-ERIK TYSK är född i Mariestad 1946. Vid sidan av sitt yrke som präst har han arbetat med handledning, botanik och internationella kontakter med framför allt Gammalsvenskby i Ukraina, Polen, Östtyskland och Pakistan. Inom dessa områden har han gett ut ett flertal skrifter, senast i handledning *Der fremtiden blir til* (2013).

ARNE ZETTERSTEN, född i Lidköping 1934, är professor emeritus vid Köpenhamns universitet. Han har samarbetat i Oxford med J.R.R. Tolkien, som framgår av senaste boken, och hans författarskap rör främst varianter av engelska språket och litteraturen. Variantstudierna ledde till expertis inom pidgins, kreolspråk, globish, öspråk och datorbaserad språkinläring. Han har varit president för Internationella föreningen för universitetsprofessorer i engelska och för International Council of the English-Speaking Union.

Skaraborgs Akademi – ledamöter

1. Lars Bäckström
2. Arne Zettersten
3. Sören Häggroth
4. Marianne Ahrne
5. Maria Küchen
6. Trygve Carlsson
7. Helena Stålnert
8. Sören Holmberg
9. Barbro Lennéer-Axelsson
10. Jan Mårtenson
11. Bengt Knutsson
12. Per Bergström
13. Madelene Sandström
14. Åsa Brandt
15. Niklas Schiöler
16. Ronnie Sandahl
17. Cajsa Holmstrand
18. Karl-Erik Tysk

Hedersskaraborgare

Sixten Bengtsson (1998)
Robert Gustafsson (1999)
Jan Guillou (2000)
Olof Lagercrantz (2001)
Birger jarl och Stefan Jarl (2002)
Kronprinsessan Victoria (2003)
Jörgen Fogelquist (2004)
Kristina Lugn (2005)
Mustafa Can (2006)
Lennart Jörälv och Lars-Erik Linnarsson (2007)
Per Oscarsson (2008)
Erik Andersson (2009)
Carina Burman (2011)
Frans Helmerson (2012)
Gert Wingårdh (2013)
Gunilla Pontén (2014)
Thomas Gustafsson (G:son) (2015)